

**ESKİ MEZOPOTAMYA'DA TIP
(ASÛTU)**

Nejla ALPER

Yüksek Lisans Tezi

Danışmanı: Prof. Dr. Rainer M. CZICHON

UŞAK

Haziran, 2019

ESKİ MEZOPOTAMYA'DA TIP (ASÛTU)

Nejla ALPER

YÛKSEK LİSANS TEZİ

Arkeoloji Anabilim Dalı Arkeoloji Bölümü

Danışmanı: Prof. Dr. Rainer M. CZICHON

Uşak

Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Haziran, 2019

YÜKSEK LİSANS TEZ ÖZETİ

ESKİ MEZOPOTAMYA'DA TIP (ASÛTU)

Nejla ALPER

Arkeoloji Anabilim Dalı

Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Haziran 2019

Danışmanı: Prof. Dr. Rainer M. CZICHON

Eski Mezopotamya toplumunda teknolojik yetersizliklere rağmen gözlem gücü ve nesilden nesile aktarılan bilgiler sayesinde pek çok hastalık tanınmış, tanınan bu hastalıkların tedavilerinde de doğadan yararlanılmıştır. Çivi yazısı sayesinde hastalıklara ait bilgiler, tedavileri için hazırlanan ilaçların yapımında kullanılan droglar ve ilaç hazırlama yöntemleri günümüze aktarılabilmektedir. Aslında Mezopotamya dillerinin günümüzde kullanılmıyor olması, bilgilerin herkesçe anlaşılabilmesi konusunda büyük bir engel oluşturmaktadır. Ancak tabletler üzerinde yapılan çalışmalar sayesinde Eski Mezopotamya toplumunun tıp konusunda ne kadar ileride olduğu kanıtlanmıştır. Günümüze kadar yapılan tercümelerden elde edilen bilgiler sonucunda aslında Eski Mezopotamya'dan tanınan tedavi yöntemlerinin binlerce yıldır geçerliliklerini korudukları görülmüştür. Ayrıca aynı droglar, birebir aynı ölçülerde ve aynı hastalıkların tedavilerinde olmasa da, günümüzde de hâlâ kullanılmaktadır. Hatta bazı hastalıkların tedavisinde 4 bin yıldan fazla süredir aynı drogların kullanılmaya devam edildiği görülmüştür. Aslında günümüzde hastalıkların tedavileri için büyük oranda modern tıp yöntemlerinden yararlanılmaktadır. Ancak her ne kadar modern ilaçlar, teknolojik cihazlar ve hastane koşullarında tedaviler tercih edilse de geleneksel tedaviden tamamen vazgeçilmemiş ve destekleyici tedavi olarak bitkisel ilaçlardan ya da dinsel-büyüsel yöntemlerle tedaviden yararlanılmaya devam edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Arkeoloji, Büyü, Cerrahi, Din, Kehanet, Mezopotamya, Tıp*

ABSTRACT**MEDICINE IN ANCIENT MESOPOTAMIA (ASÛTU)**

Nejla ALPER

Department of Archaeology

Institute of Social Sciences of Uşak University, June, 2019

Advisor: Prof. Dr. Rainer M. CZICHON

In spite of technological inadequacies in Ancient Mesopotamian society, a lot of diseases were identified owing to observation ability and the informations which was passed from generation to generation. In treatments of these diseases, the nature was utilized. The knowledges about the diseases, the drugs was used for the production of medicines, which were prepared for the treatment of theirs, and the methods of medicine preparation were able to be transferred to today through Cuneiform. Actually, Ancient Mesopotamian languages are not spoken today. So it a major obstacle to the understanding of informations by everyone. However, owing to the studies on tablets, it has been proven that the Mesopotamian society advanced in medicine. In the result of translations until today, it has been understood that the treatment methods are known from Ancient Mesopotamia have been extanting for thousands of years. Furthermore, the same drugs are still being used today, even if they are not in exactly the same measurements and treatments of the same diseases. Moreover, in the treatments of some diseases, the same drugs have been used for more over four thousands years. In fact, modern medical methods are largely used to treath current diseases. Although modern medications, technological devices and treatments in hospital conditions are preferred, traditional treatments have not been completely abandoned. Both treatments of herbal remedies and religious-magical methods are still being used as supportive treatment.

Keywords: *Archaeology, Incantation, Medicine, Mesopotamia, Prediction, Religion, Surgery*

UŞAK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Tezli Yüksek Lisans Jüri ve Enstitü Onayı

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

Arkeoloji Anabilim Dalı Yüksek Lisans Programı 164048001 No'lu öğrencisi Nejla ALPER'in "Eski Mezopotamya'da Tıp (Asûtu)" adlı tezi 27 / 06 / 2019 tarihinde, aşağıdaki jüri tarafından Uşak Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca, Yüksek Lisans Tezi olarak değerlendirilerek kabul edilmiştir.

Jüri	Adı Soyadı	İmza
Danışman	: Prof. Dr. Rainer M. CZICHON	
Üye	: Prof. Dr. Birol CAN	
Üye	: Doç. Dr. Fulya DEDEOĞLU	

Enstitü Müdürü

Prof. Dr. Mehmet KARAYAMAN

ÖNSÖZ

“Eski Mezopotamya Tıp (Asûtu)” adlı tez konumu belirlememde ve bu tezi hazırlamamda bana yardım eden, tecrübelerini, zamanını ve desteğini benden esirgemeyen, bana her zaman yol gösteren ve tezim için gerekli kaynak taramasını yapabilmem amacıyla İstanbul Alman Arkeoloji Enstitüsü’nde bana çalışma olanağı sağlayan saygıdeğer danışman hocam Prof. Dr. Rainer M. CZICHON’a sonsuz teşekkürler.

Eğitim hayatım boyunca maddi-manevi her türlü desteği bana sağlayan ve her koşulda benimle birlikte olan, ilerlemem konusunda beni her zaman destekleyip cesaretlendiren aileme çok teşekkür ederim.

Tezim için gerekli kaynak tarama çalışması sırasında, çalışmama izin veren ve her türlü yardımı benden esirgemeyen İstanbul Alman Arkeoloji Enstitüsü ve çalışanlarına teşekkürler. Mezopotamya reçetelerinde kullanılmış ancak günümüze kadarki çalışmalarda ne oldukları saptanamamış bitkilerin araştırılmasında bana yardım eden Uşak Üniversitesi Biyoloji Bölümü öğretim üyelerinden Doç. Dr. Ahmet KAHRAMAN’a sonsuz teşekkürler.

Tezimi hazırlarken bana destek olan arkadaşlarıma ve tezimin son bölümündeki anketle veri toplama aşamasında bana yardım eden arkadaşım Müjde KABAOSMANOĞLU SEZER’e teşekkür ederim.

Saygılarımla

Nejla ALPER

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı : Nejla ALPER
Doğum Yeri ve Tarihi : Ulubey/Uşak 17.09.1987
Lisans Öğretimi : Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Arkeoloji Anabilim Dalı
Yüksek Lisans Öğretimi : Uşak Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Bölümü, Arkeoloji Anabilim Dalı
Bildiği Yabancı Diller : İngilizce, Eski Latince, Eski Yunanca

İş Deneyimi

Çalıştığı Kurumlar :Uşak Arkeoloji Müzesi Kayaagıl Nekropol Kurtarma Kazısı (2017)
:Ulubey Halk Eğitim Merkezi Sözleşmeli İngilizce Öğretmenliği (2015-2016)
:Hüseyin Remzi Devecioğlu Ortaokulu Sözleşmeli İngilizce Öğretmenliği (2015)
:Cumhuriyet İlkokulu Sözleşmeli İngilizce Öğretmenliği (2015)
: Ege Üniversitesi Beycesultan Höyük Kazısı (2009-2012)

İletişim

e-posta adresi : neclaalper_87@hotmail.com

İÇİNDEKİLER

ÖZET	<u>iii</u>
ABSTRACT	<u>iv</u>
JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI	<u>v</u>
ÖNSÖZ	<u>vi</u>
ÖZGEÇMİŞ	<u>vii</u>
İÇİNDEKİLER	<u>viii</u>
TABLolar LİSTESİ	<u>x</u>
RESİMLER LİSTESİ	<u>xi</u>
GİRİŞ	<u>1</u>
1. BÖLÜM: ESKİ MEZOPOTAMYA TIBBİ YAZILI KAYNAKLARI	<u>3</u>
1.1. B14221 NOLU TABLET	<u>3</u>
1.2. HAMMURABİ KANUNLARI	<u>6</u>
1.3. ASSURBANİPAL KÜTÜPHANESİ	<u>9</u>
1.3.1. Gilgameş Destanı	<u>11</u>
1.3.2. SA.GİG / Sakikkû	<u>13</u>
1.4. MEKTUPLAR	<u>14</u>
1.4.1. Uluslararası Mektuplaşma: Hitit İmparatorluğu Mektubu	<u>15</u>
1.4.2. Ülke İçi Mektuplaşma: Yeni Assur Dönemi Mektubu	<u>16</u>
2. BÖLÜM: ESKİ MEZOPOTAMYA'DA TIP VE DİN	<u>17</u>
2.1. GULA	<u>18</u>
2.2. LAMAŞTU	<u>21</u>
2.3. PAZUZU	<u>23</u>
3. BÖLÜM: ESKİ MEZOPOTAMYA'DA BİLİNEN HASTALIKLAR, ŞİFACILAR VE TEDAVİLERİ	<u>25</u>
3.1. BİLİNEN HASTALIKLAR	<u>25</u>
3.2. ŞİFACILAR	<u>29</u>
3.2.1. Üfürükçü – Āšipu / Mašmaššu	<u>30</u>

3.2.1.1. Āšipu	<u>31</u>
3.2.1.2. Mašmaššu	<u>32</u>
3.2.2. Kâhin – Bārû	<u>32</u>
3.2.3. Doktor – Asû	<u>33</u>
3.3. TEDAVİ YÖNTEMLERİ	<u>36</u>
3.3.1. Din – Büyü	<u>36</u>
3.3.2. Kehanet	<u>38</u>
3.3.3. Tıbbî Reçeteler	<u>44</u>
3.3.4. Cerrahi Operasyon	<u>47</u>
4. BÖLÜM: SEÇİLMİŞ ÖRNEKLER IŞIĞINDA ESKİ MEZOPOTAMYA TIBBINİN GÜNÜMÜZ ANADOLU'SU GELENEKSEL HALK TIBBINA YANSIMALARI	<u>54</u>
4.1. GÜNÜMÜZ ANADOLU'SU GELENEKSEL HALK TIBBI	<u>54</u>
4.2. GÜNÜMÜZ ANADOLU'SU GELENEKSEL HALK TIBBI ŞİFACILARI	<u>55</u>
4.3. ESKİ MEZOPOTAMYA VE GÜNÜMÜZ ANADOLU'SU GELENEKSEL HALK TIBBINİN ORTAK YÖNLERİ	<u>59</u>
4.3.1. Tıbbi Reçetelerdeki Benzerlikler	<u>59</u>
4.3.2. Dinsel – Büyüsel Reçeteler ve Nazar İncancındaki Benzerlikler	<u>65</u>
4.3.3. Diğer Benzerlikler	<u>68</u>
4.4. ESKİ MEZOPOTAMYA REÇETELERİNDEKİ TANIMLANAMAMIŞ DROGLAR	<u>70</u>
SONUÇ	<u>73</u>
KAYNAKÇA	<u>79</u>
ELEKTRONİK KAYNAKÇA	<u>84</u>
E-MAİL BAĞLANTISI	<u>85</u>
KAYNAK KİŞİLER	<u>86</u>

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1.	Eski Mezopotamya'da Bilinen Hastalıklardan Bazıları (N. ALPER)	<u>25</u>
Tablo 2.	Eski Mezopotamya Cerrahi Alet Listesi (N. ALPER)	<u>51</u>
Tablo 3.	Reçetelerde Bahsi Geçen Ancak Ne Olduğu Saptanamamış Bazı Bitkilerin Muhtemel Karşılıkları (N. ALPER)	<u>71</u>

RESİMLER LİSTESİ

- Resim 1.** B14221 numaralı tıbbi tabletin ön ve arka yüzü (University of Pennsylvania Museum of Archaeology and Anthropology. *Images for Object B14221*. https://www.penn.museum/collections/object_images.php?irn=218008 [10 Kasım 2017].). 4
- Resim 2.** 1901-1902 kazı sezonu çalışmalarında Hammurabi Steli'nin Bulunuş anı (Harper, Prudence O. and Amiet, Pierre. "The Mesopotamian Presence: Mesopotamian Monuments Found at Susa", Prudence O. Harper, Joan Aruz and Françoise Tallon (Eds.) *The Royal City of Susa: Ancient Near Eastern Treasures in The Louvre*, New York: Metropolitan Museum of Art, 1992, figure 45.). 6
- Resim 3.** Hammurabi Steli ve üst kısmında yer alan betimlemenin yakından görünüşü (<https://sites.google.com/a/pitt.k12.nc.us/dhconleyvisualarts/foundations-level/first-15/1st-6-weeks/week-2-mesopotamia> [26 Ekim 2017].). 7
- Resim 4.** Tıpla ilgili kanun maddeleri (Harper, Robert F. *The Code of Hammurabi King of Babylon About 2250 B.C.*, Chicago: The University of Chicago, 1904, plates LX. and LXI.). 8
- Resim 5a.** Assurbanipal Kütüphanesi planı (Fincke, Jeanette C. "The Babylonian Texts of Nineveh: Report on the British Museum's 'Ashurbanipal Library Project' ", *Archiv für Orientforschung*, Bd: 50, 2003/2004, figure 1.). 9
- Resim 5b.** Assurbanipal kabartması ("Who was Ashurbanipal?", <https://blog.britishmuseum.org/who-was-ashurbanipal/> [12 Mayıs 2019].). 9
- Resim 6.** Gilgameş Destanı: Akadça yazılmış 11. Tablet (http://www.britishmuseum.org/research/collection_online/collection_object_details.aspx?assetId=107404001&objectId=309929&partId=1 [17 Nisan 2018].). 13
- Resim 7.** Tanrıça Gula ve kutsal hayvanı köpeğin birlikte betimlendiği Yeni Assur Dönemi silindir mühür baskısı (Collon, Dominique. *First Impression Cylinder Seals in the Ancient Near East*. Chicago: The University of Chicago Press, 1988, figur 793.). 19
- Resim 8.** Büyü ritüellerine dâhil olan köpeğin betimlendiği MÖ 1. binyıl başlarına ait silindir mühür baskısı (Geller, Markham J. *Ancient Babylonian Medicine Theory and Practice*, Chichester: Wiley-Blackwell, 2010, figure. 2.2. 20
- Resim 9a.** Büyü ritüellerinde kullanılmış bir köpek figürünü (Florioti, H. Hande Duymuş. "Eski Kültürlerde Köpeğin Algılanışı: Eski Mezopotamya Örneği", *Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt-Sayı: 33-55, Mart 2014, ek 3, ek 7.). 21
- Resim 9b.** Lagaşlı bir hekim tarafından Larsa kralı Seme-el'in hayatı için adanmış köpek figürünü (http://cartelen.louvre.fr/cartelen/visite?srv=car_not_frame&idNoti=ce=24676&langue=en [31 Mart 2019].). 21

- Resim 10a.** Lamaştu çizimi (Black, Jeremy and Green, Anthony. *Gods, Demons and Symbols of Ancient Mesopotamia, An Illustrated Dictionary*, Londra: British Museum Press, 1992, s. 65.) 22
- Resim 10b.** MÖ 1. binyıl başlarına ait obsidyen bir Lamaştu tılsımı (Benzel, Kim, Graff, Sarah B. , Rakic, Yelena and Watts, Edith W. *Art of the Ancient Near East: A Resource For Educators*, New York: The Metropolitan Museum of Art, 2010, fig. 21.) 22
- Resim 11a.** Lamaştu levhası (Heeßel, Nils P. “Evil against Evil The Demon Pazuzu”, *Studi’e Materiali di Storia delle Religioni (SMSR)*, Vol: 72, 2/2011, fig. 3.) 23
- Resim 11b.** Lamaştu levhası çizimi (<https://gizliilimler.tr.gg/Pazuzu.htm> [20 Kasım 2017].) 23
- Resim 12.** MÖ 1. binyıl başlarına ait Pazuzu heykelciği (Gencer, Tuğba. “Arkeolojik Bulgular Işığında, Anadolu ve Mezopotamya Coğrafyasında, Semavi Dinler Öncesinde Sağlık Bağlamında Adak Olarak Verilen Kurban İnanıcı”, Yayınlanmamış Uzmanlık Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2015, şekil 2.15.) 24
- Resim 13.** R. Thom’un yorumuyla Eski Mezopotamya’da tedavi süreci (Karagöz Arıhan, Seda. “Antik Dönemde Tıp ve Bitkisel Tedavi”, Yayınlanmamış Uzmanlık Tezi, Ankara Üniversitesi, 2003, resim 5.) 30
- Resim 14.** H. M. Herget’in yorumuyla Bārû’nun hepatoskopi yöntemini kullanışı (Bayat, Ali Haydar. *Tıp Tarihi*, Genişletilmiş ikinci basım, İstanbul: Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği, 2010, s. 55.) 33
- Resim 15a.** Balık-adam formunda apotropoik figürin (<https://www.ancient.eu/image/4929/fish-cloaked-apkallu/> [10 Haziran 2019].) 36
- Resim 15b.** Kuş-adam formunda apotropoik figürin (<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/324339> [10 Haziran 2019].) 36
- Resim 16.** Nimrud II. Assurnasirpal sarayında bulunmuş MÖ 9. yüzyıla ait kabartmada, henüz hayvanın içinde olan karaciğerin incelenmesi sahnesi (Gencer, Tuğba. “Arkeolojik Bulgular Işığında, Anadolu ve Mezopotamya Coğrafyasında, Semavi Dinler Öncesinde Sağlık Bağlamında Adak Olarak Verilen Kurban İnanıcı”, Yayınlanmamış Uzmanlık Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2015, şekil 2.16.) 42
- Resim 17a ve 17b.** Mari’den MÖ 2100-2000 tarihlerine ait karaciğer modelinin ön ve arka yüzü (Gencer, Tuğba. “Arkeolojik Bulgular Işığında, Anadolu ve Mezopotamya Coğrafyasında, Semavi Dinler Öncesinde Sağlık Bağlamında Adak Olarak Verilen Kurban İnanıcı”, Yayınlanmamış Uzmanlık Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2015, şekil 2.17.) 43

- Resim 18.** 19801 numaralı tabletin ilk sütununun çizimi (Lutz, Henry F. “A Contribution to the Knowledge of Assyro-Babylonian Medicine”, *The American Journal of Semitic Languages and Literatures*, Vol-No: 36-1, 1919, s. 80.) 46
- Resim 19a ve 19b.** Ebla’da bulunmuş Kişi 1 adlı iskelete ait kafatasındaki trepanasyon deliği ve kemik birikimini gösteren yakın görünüm (Mogliazza, Silvia. “An Example of Cranial Trepanation Dating to the Middle Bronze Age from Ebla, Syria”, *Journal of Antropological Sciences*, Vol: 87, 2009, figures 1 and 3.) 49
- Resim 20.** 586 numaralı mektup (Towned, B. R. “An Assyrian Dental Diagnosis”, *Iraq*, Vol: 5, 1938, plate V.) 50
- Resim 21.** Kazılarda bulunmuş cerrahi aletlerden bazıları <https://www.sli-deshare.net/AkramJaffar/mesopotamian-medicine> [31 Mart 2019].) 52
- Resim 22.** Hekim Urlugaledinna’ya ait mühür baskısı çizimi (Geller, Markham J. *Ancient Babylonian Medicine Theory and Practice*. Chichester: Wiley-Blackwell, 2010, figüre 3.2.) 53
- Resim 23a.** Ayin yapan bir şaman (Ünal, Taner. “‘kök tanrı dini’ yanlışı kullanılan yaygın adıyla şamanizm” <http://www.biligbitig.com/2014/12/ten-grikamkoktanris-hamanturkdini.html> [09 Nisan 2019].) 56
- Resim 23b.** Sibiryaya şaman giysisi (Oğuz Güner, Yasemin ve Rengin Oyman, Naile. “Şaman Giysi Unsurları Üzerlerinde Kullanılan Semboller”, *Turkish Studies: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Vol. 12/13, 2017, s. 373.) 56
- Resim 24.** Jennifer Lawson kızı Alice’i öperken (“Anne Öpücüğü ile Gelen Mucize”, *Haber Türk Gazetesi*, (22 Temmuz 2012), <https://www.haberturk.com/dunya/haber/760822-anne-opucugu-ile-gelen-mucize> [20 Aralık 2018].) 58
- Resim 25.** BM 54641+54826 numaralı tabletin ön ve arka yüzleri (Fincke, Jeanette. C. “Cuneiform Tablets on Eye Diseases: Babylonian Sources in Relation to the Series *DIŠ NA IGI^{II}-ŠÚ GIG*”, Annie Attia and Gilles Buisson (Eds.), *Advances in Mesopotamian Medicine from Hammurabi to Hippocrates*, Vol. 37, Leiden-Boston: Koninklijke Brill NV, 2009, figures 4 and 5.) 62
- Resim 26a.** Ekmek (<https://akhisarovasi.com/urun/eksi-mayali-koy-ekmegi/> [10 Nisan 2019].) 68
- Resim 26b.** Nazar boncuğu (<https://www.haberturk.com/haberleri/nazar> [10 Nisan 2019].) 68

GİRİŞ

Binlerce yıldır edinilmiş tüm bilgi birikimi ve diğer bilim dallarının sunduğu olanaklardan yararlanarak insan hayatını kurtarmayı ve insanın sağlıklı bir yaşam sürdürmesini amaçlayan bilim dalı olan tıbbın temeli aslında dini ritüellere ve büyüye dayanmaktadır. İnsanoğlu geçmişte, hastalık gibi sebebini bilmediği ve anlamlandıramadığı şeyleri dine dayandırmış ve çözümünü de yine dinde aramıştır. Zamanla da çevresini gözlemleyerek doğadan faydalanmayı öğrenmiş ve tedavi amacıyla, droglardan¹ oluşan reçeteler hazırlamıştır. Ancak dini ritüellerden ve büyüden vazgeçmemiş, aksine hayatında önemli bir yere konumlandırmıştır. Mezopotamya coğrafyasında da bu durum farklı değildir.

Mezopotamya’da “*Asûtu*”² ismiyle bilinen tıp genel olarak incelendiğinde dinle iç içedir. İnanca göre insanı yaratan tanrı hayat nefesini üfleyerek insanı canlandırmıştır ve yarattığı her insanı ömrü boyunca koruyup kollamaktadır. Ancak bu durum insan bir günah işlediğinde değişir ve tanrı, korumayı bıraktığı o insanı cezalandırır ya da o kişi Lamaštu gibi kötü cin, şeytan veya kötü ruhların saldırısına uğrar ve hastalanır. Aslında insanı cezalandıran bu tanrılar sadece hastalık vermezler, aynı zamanda şifa da verirler. Özellikle hekimlerin ve tıbbın koruyucusu olduğuna inanılan Tanrıça Gula ve eşi Ninurta başta olmak üzere, yine tıp açısından önemli olduğuna inanılan Tanrı Sin ve Tanrı Marduk bunun güzel birer örneğidir.

Birisinin günah işlemesi, hırsızlık yapması, ticarete hile karıştırması, insanların arasını bozması, yalan söylemesi, büyülenmiş kişinin tabağından bir şeyler yemesi ya da yatağında uyuması, bedeni kirli kişiye dokunması ve pis suya basması gibi şeyler Mezopotamya toplumunda hoş karşılanmamaktadır ve hastalık sebebi olarak görülmektedir.³ Hastalıkların tedavisi için de dinden, büyüden, falcılıktan ve doğadan yararlanılmış, elde edilen veriler de kil tabletler üzerine çivi yazısıyla kaydedilmiştir.

¹ Drog, ilaç yapımında kullanılan organik, inorganik ya da sentetik kökenli ve tedavi edici özelliği olan tüm hammaddelere verilen isim (bkz. “*Drog Nedir?*”, <https://acikders.ankara.edu.tr/mod/resource/view.php?id=3979> , [09 Aralık 2017].).

² Tıbbi pratik, tıbbi tedavi, tıbbi bilgi (bkz. “*Asûtu*”, *The Assyrian Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago (CAD)*, Vol-Part: 1–AII (Dördüncü basım. Chicago: The Oriental Institute, 2004), s. 351.).

³ Aydın Sayılı, *Mısırlılarda ve Mezopotamyalılarda Matematik, Astronomi ve Tıp*, (Üçüncü basım. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991), s. 417; Emine M. Atabek ve Şefik Görkey, *Başlangıcından Rönesans’a Kadar Tıp Tarihi*, (İstanbul: Dilek Ofset Matbaacılık, 1998), s. 29.

Eski Mezopotamya tıbbının öğrenilmesi açısından çok büyük bir öneme sahip olan yazılı kaynaklar içinde en büyük pay, kendi döneminin dışındaki verileri de içeren Assurbanipal Kütüphanesi'nde bulunmuş kil tabletlere aittir. Kütüphaneden ele geçmiş tıbbi nitelikli kaynaklar arasında tedavi amacıyla yazılmış reçeteler, günümüzde tıp el kitabı olarak nitelendirilen ve bilinen hastalıklara dair semptom ve drogların belirtildiği tablet serileri, Gilgameş Destanı gibi farklı amaçlarla yazılmış kaynaklar yer almaktadır. Kütüphaneden bulunmuş kaynakların yanında arkeolojik kazılarda ya da kaçak kazılarda ortaya çıkartılmış diğer yazılı kaynaklar olan reçeteler, tıbbi içerikli mektuplar ve Hammurabi Kanunları sayesinde de Mezopotamya tıbbının dinle bağlantısı, tıpla ilgilenen şifacıların aldıkları isimler ve kullandıkları ilaçlar öğrenilmektedir. Özellikle reçeteler aracılığıyla Eski Mezopotamya şifacılarının tanıdıkları hastalıklar ve kullandıkları tedavi yöntemleri, ilaç hazırlamada ve tedavi sürecinde gerekli olan diğer durumlarda kullanılan araç ve gereçler, hastalık süreci ve sonucu konusunda bilgi edinebilmek için başvurdukları yöntemler ve tıbbın ulaştığı gelişim aşaması hakkında bilgi edinilmektedir. Tüm bu bilgilerin bir araya gelmesi sonucunda da Eski Mezopotamya tıbbının bugünün tıbbına katkıları gözler önüne serilmektedir. Ayrıca günümüz Anadolu'sunda modern tıbbın yanı sıra hâlâ uygulanan geleneksel halk tıbbıyla karşılaştırmalar yapılabilmektedir.

“Eski Mezopotamya'da Tıp” adlı tez çalışmasının 4. bölümünde yapılacak olan bu karşılaştırma için, Eski Mezopotamya reçetelerinden birkaç örnek alınacak ve günümüz Anadolu'sundaki geleneksel halk tıbbı tedavileriyle bir araya getirilerek benzerlikleri ve farklılıkları ortaya konulmaya çalışılacaktır. Bu noktada dikkat edilmesi gereken şey, günümüz geleneksel halk tıbbı bilgilerine kaynak olarak verilen kişilerin hiçbirisinin şifacı olmadığı, aksine, nesilden nesile aktarılmış olan bu bilgilerin yazılı hale getirilmesinde yardımcı olan sıradan insanlar olduğudur. Ayrıca bu kişilerden bazıları soyadlarının belirtilmesine izin vermedikleri için sadece isimleri ve yaşadıkları şehirler yazılacaktır.

1. BÖLÜM: ESKİ MEZOPOTAMYA TIBBİ YAZILI KAYNAKLARI

Mezopotamya’da geleneksel tedavi yöntemlerinden gelişmiş olan tıpta, isimleri, özellikleri ve kullanılış biçimleri iyi bilinen, bitkisel ve hayvansal ürünlerle minerallerden üretilmiş ilaçlar kullanılmıştır.⁴ Bu ilaçlar hakkındaki bilgiler yazılı kaynaklardan özellikle de Assurbanipal Kütüphanesi’nde bulunan tabletlerden öğrenilmektedir. Tıp hakkında bilgi veren kaynaklar sadece tıbbi metinlerle (tıbbi el kitapları ve reçeteler) sınırlı kalmamış, bunların yanı sıra Gilgameş Destanı, Hammurabi Kanunları ve mektuplaşmalardan da tıp hakkında bilgiler edinilmiştir. Mezopotamya tıbbının öğrenilmesi açısından önemli bir yere sahip olan yazılı kaynaklardan birkaç tanesi bu çalışma içerisinde kronolojik sıraya uygun bir şekilde incelenecektir.

1.1. B14221 NUMARALI TIBBİ TABLET

Yazılı kaynaklar arasında yer alan 15.4 cm x 9.3 cm x 2.8 cm ölçülerindeki kil tablet,⁵ şu anki bilgilere göre tıp tarihinde bilinen en eski tıp el kitabıdır. MÖ 3. binyılın sonlarına tarihlendirilen tablet, Nippur’da⁶ bulunmuştur ve günümüzde Philadelphia Üniversite Müzesi’ndedir (Resim 1). Kim tarafından yazıldığı bilinmeyen tablet üzerindeki ilk çalışma, Leon Legrain tarafından yapılmış ancak Legrain bir kimyager olmadığı için bu çalışmalar yetersiz kalmıştır. Yazılan bilgilerin anlaşılabilmesi için önemli olan asıl çalışma, 1953 yılında, Assurolog Samuel Noah Kramer ve Kimyager Martin Levey tarafından yapılmıştır.⁷

Kramer’e göre tablet üzerinde yapılan en güvenilir çalışma Miguel Civil’in yaptığıdır (Revue d’Assyriologie, LIV (1960), pp. 59-70.). Tüm çalışmalar sonucunda tabletin üzerine 145 satırdan fazla yazı kaydedildiği anlaşılmıştır. Ancak hasar sebebiyle yazının ilk 21 satırı okunamamış, 22. satırdan itibaren ise 15 tane

⁴ Robert D. Biggs. “Medizin A.”, Dietz O. Edzard (ed.), *Reallexikon für Assyriologie und Vorderasiatische Archäologie*, Band: VII (Berlin-New York: Walter de Gruyter Verlag, 1987-1990), s. 623.

⁵ “Medical Tablet”, <https://www.penn.museum/collections/object/218008> , [10 Kasım 2017].

⁶Bağdat’ın yaklaşık 160 km güneydoğusunda, Fırat Nehri’nin en eski kollarından biri olan Shatt-en-Nil Kanalı’nın iki yanında yer alan Sümer şehri (bkz. “Nippur”, <https://gir.im/https://en.wikipedia.org/wiki/Nippur> , [09 Aralık 2017].).

⁷ Samuel N. Kramer, *Tarih Sümer’de Başlar, Yazılı Tarihteki Otuz Dokuz İlk*, Çeviren: Hamide Koyukan (İkinci basım. İstanbul: Kabalcı Yayıncılık, 2014), s. 86, 87.

reçetenin kaydedildiği saptanmıştır.⁸ Tablette çok fazla bilgi olmasına rağmen ilaç yapımında kullanılan malzemelerin oranları, ilaçların hangi hastalıkları tedavi ettikleri ve ne sıklıkla kullanılması gerektiği yazılı değildir.⁹ Bu belirsizlikler sebebiyle, tabletteki reçetelerden her birinin farklı farklı hastalıklar için mi yoksa bir hastalık için birden fazla reçetenin mi kaydedildiği bilinmemektedir. İnsan vücuduna dair tek okunabilenler, ilk reçetede yazan “*sırt ve kalça*” kelimeleri ile ilaç hazırlama yöntemlerinden 3. grubun başındaki bölüm açıklamasında yazılı olan “*eller ve ayaklar*”dır.¹⁰ Kramer tüm bu belirsizliklerin, tableti yazan kişinin sırlarını diğer doktorlardan ya da meslek dışı çevrelerden saklamak istemesinden kaynaklanmış olabileceğini ileri sürmüştür.¹¹

Resim 1. B14221 numaralı tıbbi tabletin ön ve arka yüzü

Kramer ve Levey'in ortak çalışması sonucunda ilaçların bitkisel, hayvansal ve madeni kaynaklardan yararlanılarak hazırlandığı saptanmıştır. Tablete göre bitkiler toz haline getirilmeden önce arıtma işleminden geçirilmiş, sonrasında hastaya verilirken bira ve süt gibi sıvılar içine karıştırılmıştır (örneğin ırmak yağı (?) süte karıştırılmaktadır). Ayrıca tablettten üç tane ilaç hazırlama yöntemi öğrenilmektedir:

⁸ Samuel N. Kramer, *The Sumerians: Their History, Culture, and Character*, (Chicago & London: The University of Chicago Press, 1963), s. 93, 95.

⁹ Kramer, 2014, *Ön. ver.*, s. 89.

¹⁰ Kramer, 1963, *Ön. ver.*, s. 97, 98.

¹¹ Kramer, 2014, *Ön. ver.*, s. 90.

- 1) İlk 8 reçetenin yer aldığı bu grupta *Kuşumma* şarabı içine reçine, sedir ağacı yağı¹² ve toz haline getirilmiş bitkiler katılarak lapa hazırlanır. Sonrasında vücudun hasta kısmına sıvı yağla masaj yapılır ve hazırlanan lapa bu bölgeye sarılır,
- 2) Sonraki 3 reçetenin yer aldığı 2. grupta dövülmüş ırmak çamuru içine toz halindeki bitkiler, su ve bal eklenip yoğrulur, sonrasında içine deniz yağı¹³ katılır ve hastaya içirilir,
- 3) Son 4 reçetenin yer aldığı bu grupta, diğer iki yöntemden karmaşık olması sebebiyle yapılış yöntemlerinin anlatıldığı, süzülerek elde edilen ilaçlar yer almaktadır. Tarife göre özü çıkartılmak istenen bitkiler, alkali ve tuz eklenmiş suda kaynatıldıktan sonra süzülür ve ağrıyan yere serpilir ya da o bölge bu sıvıyla yıkanır. Sonrasında ağrıyan bölgeye sıvıyağla masaj yapılır. En son olarak bu bölge bitki tozları ya da yakılmış bitki külleriyle kaplanır.¹⁴

Tabletin Nippur'da ele geçmiş olması, Nippur kent tanrısı olan ve dünyayı yaratan tanrı ya da Karabaşlıların Çobanı olarak nitelendirilen Enlil¹⁵ ile bağlantısı olup olmadığını akla getirmektedir. Ancak Kramer, Mezopotamya'da ele geçmiş diğer tıbbi nitelikli örneklerde, doğaüstü varlıkların hastalık sebebi olarak görülmesinden dolayı, tanrı, tanrıça, cin veya şeytan gibi varlıkların isimlerine değinilmesine rağmen, bu tablette doğaüstü varlıklara rastlanmamasının ya da büyümlü sözlere yer verilmemesinin şaşırtıcı olduğuna dikkat çekmiş¹⁶ ve tableti yazan kişinin uyguladığı tedaviyi deney-mantık ilişkisi içinde yapmış olabileceğini ileri sürmüştür.¹⁷

¹² Sedir ağacı, Akdeniz ikliminde yetişen bir ağaç türü olması sebebiyle Mezopotamya coğrafyasında yetişmemektedir. En yakın kaynaklar ise günümüz Lübnan ve Türkiye topraklarında yer almaktadır (bkz. Michael Rauf, *Atlaslı Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi: Mezopotamya ve Eski Yakındoğu*, (çev.) Zülal Kılıç, Vol: 9 (İstanbul: İletişim Yayınları, 1996), s. 35.).

¹³ Reçetelerde yazılı olan "ırmak yağı" ya da "deniz yağı"nın ne olduğu bilinmemektedir. Bu iki maddenin ne olabileceği sorgulandığında, ilk olarak "tatlı su" ya da "tuzlu su" yerine kullanılmış olabilecekleri akla gelmektedir. Ancak reçetelerde bu iki anlatımın yanı sıra su kelimesinin de verilmesi sebebiyle bu düşünceden vaz geçilmiş ve Kramer'in belirttiği gibi "ne olduğu anlaşılamayan" şeklinde bir tanımlama tercih edilmiştir (bkz. Kramer, 2014, *Ön. ver.*, s. 88.).

¹⁴ Kramer, 2014, *Ön. ver.*, s. 87, 88; Kramer, 1963, *Ön. ver.*, s. 95-97.

¹⁵ Semih Y. Çizikci, "Sümer ve Akad Mitolojisi", http://www.academia.edu/17949092/S%C3%BCmer_Mitolojisi, [28 Temmuz 2018], s. 4.

¹⁶ Kramer, 2014, *Ön. ver.*, s. 90.

¹⁷ Kramer, 1963, *Ön. ver.*, s. 97.

1.2. HAMMURABİ KANUNLARI

Hammurabi Steli, 1901 yılında,¹⁸ Jacques de Morgan ve meslektaşlarının Susa¹⁹ akropolünde yaptığı kazılar sırasında bulunmuştur (Resim 2). 1901-1902 kazı sezonunda, içlerinde kraliyet heykellerinin, zafer anıtlarının ve resmi kayıtların da bulunduğu büyük bir koleksiyon ortaya çıkartılmıştır. Bazı eserlerde kayıtlı olan ve daha sonradan Elam Kralı I. Şutruk-Nahhunte tarafından yazdırıldığı²⁰ anlaşılan bilgilere göre, koleksiyon MÖ 1158 civarında, Mezopotamya'nın çeşitli şehirlerinden ganimet olarak Susa'ya getirilmiştir²¹. Bunlardan birisi olan Hammurabi Steli de, orijinal Akadça yazıtına göre aslında Sippar'daki Şamaş Tapınağı'na dikilmiştir.²²

Resim 2. 1901-1902 kazı sezonu çalışmalarında Hammurabi Steli'nin bulunuş anı

¹⁸ Feridun N. Uzluğ, Genel Tıp Tarihi I, (Ankara: Güzel İstanbul Matbaası, 1958), s. 18.

¹⁹ Günümüzde İran'ın Huzistan Eyaleti'ndeki Şuş Şehri'nde yer alan Pers şehri (bkz. "Susa", <https://gir.im/https://en.wikipedia.org/wiki/Susa>, [09 Aralık 2017].).

²⁰ I. Şutruk-Nahhunte, koleksiyonda yer alan Naram-Sin Steli üzerine net bir şekilde "*protected it and ... brought it to Elam*" yazdırmıştır (bkz. Prudence O. Harper and Pierre Amiet, "The Mesopotamian Presence: Mesopotamian Monuments Found at Susa", Prudence O. Harper, Joan Aruz and Françoise Tallon (Eds.), *The Royal City of Susa: Ancient Near Eastern Treasures in The Louvre* (New York: Metropolitan Museum of Art, 1992), s. 161.).

²¹ Aradan yaklaşık 600 yıl geçmesine rağmen stelin Susa'ya taşınması belki de kanunların hâlâ geçerli olduğunu akla getirmektedir. Ayrıca çevrede bulunan diğer eserlerin toplanıp koleksiyon oluşturması atalardan kalan mirasa sahip çıktığını göstermektedir.

²² Harper and Amiet, *Ön. ver.*, s. 159.

2.25 m uzunluğunda, üstte 1.65 m, altta ise 1.90 m genişliğindeki stel,²³ günümüzde Paris Louvre Müzesi'nde yer almaktadır.²⁴ Stelin üzerinde 51 kolon halinde yazı bulunmaktadır (Resim 3). V. kolon 26. satırdan itibaren başlayan kanunlar, toplamda 282 maddeden oluşmaktadır.²⁵ Kanun maddelerinden 1.-5. maddeler adaletle ilgili, 6.-25. maddeler mülkle ilgili, 26.-60. maddeler arazi ve evle ilgili, 107.-126. maddeler ticaret ve alışverişle ilgili, 127.-194. maddeler evlilik ve aile mülkiyetiyle ilgili, 195.-214. maddeler taarruz ve kısasla ilgili, 215.-240. maddeler mesleki suçlarla ilgili, 241.-277. maddeler fiyat ve ücretlendirmeye ilgili, 278.-282. maddeler de köle hakları ile ilgilidir.²⁶

Resim 3. Hammurabi steli ve üst kısmında yer alan betimlemenin yakından görünüşü. Betimlemede Eski Babil kralı Hammurabi, Güneş ve Adalet Tanrısı Şamaş'a saygı duruşunda bulunurken görülmektedir.

Kanun maddeleri incelendiğinde doktor, öküz ya da eşek doktoru (veteriner ?), mimar, asker, yargıç, balıkçı, gemici, çiftçi, çoban, berber, tüccar, sığırtmaç, saray

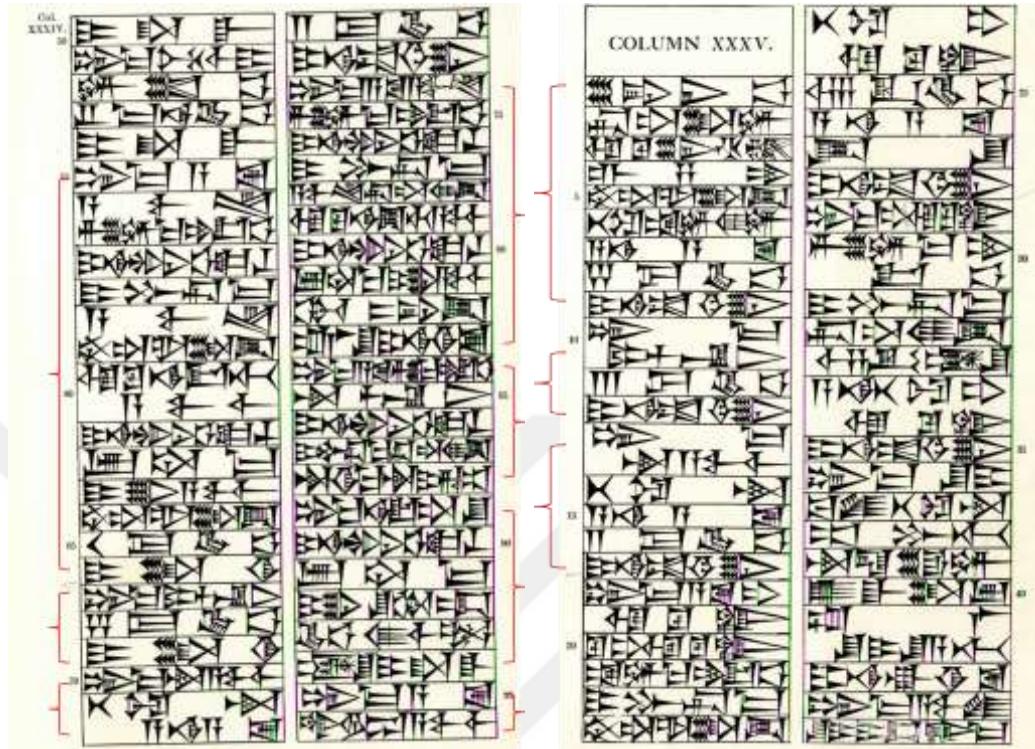
²³ Uzluk, *Ön. ver.*, s. 18.

²⁴ Paul Lewis, *Tıp Tarihi*, Çeviren: Nilgün Güdücü (İkinci basım. İstanbul: Kalhedon, 1998), s. 10.

²⁵ Mebrure Tosun, ve Kadriye Yalvaç, *Sümer, Babil, Assur Kanunları ve Ammi-Şaduqa Fermanı*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1975), s. 86-217.

²⁶ *Aynı.* s. 86.

ya da mabet hizmetkârı, işçi vb. mesleklere yer verildiği görülür.²⁷ Kanunların tıpla ilgili olanları 215.-223. maddelerdir (Resim 4).

Resim 4. Tıpla ilgili kanun maddeleri

(215) Eğer bir hekim ağır yaralı bir adamı tunç neşterle ameliyat edip adamın hayatını kurtarırsa veya adamın alnını ya da şakağını tunç neşterle açıp adamı yaşatırsa 10 şekel gümüş alacaktır.

(216) Eğer Muşkēnum²⁸ sınıfından bir kimse ise 5 şekel gümüş alacaktır.

(217) Eğer köle ise kölenin sahibi hekime 2 şekel gümüş verecektir.

(218) Eğer hekim ağır yaralı adamın üzerinde tunç neşterle çalışıp ölümüne sebep olursa veya adamın göz bölgesini tunç neşterle açıp adamın gözünü kör ederse (hekimin) bilekleri kesilecektir.

(219) Eğer hekim bir Muşkēnum'un ağır yaralı kölesi üzerinde tunç neşterle çalışıp ölümüne sebep olursa köleye karşı köle ödeyecektir.

(220) Eğer göz bölgesini tunç neşterle açıp gözünü kör ederse fiyatının yarısı kadar gümüş ödeyecektir.

(221) Eğer bir hekim bir adamın kırık kemiğini iyileştirir ve hasta bir damarı/adaleyi iyi ederse yara sahibi hekime 5 şekel gümüş ödeyecektir.

(222) Eğer Muşkēnum sınıfından bir kimse ise 3 şekel gümüş ödeyecektir.

(223) Eğer bir bey kölesi ise kölenin hekime 2 şekel gümüş verecektir.²⁹

Tıpla ilgili maddelere bakıldığında Mezopotamya halkının bey, muşkēnum ve köle sınıfı gibi sınıflara ayrıldığı ve hekimin farklı sınıflardan alacağı ücret ya da

²⁷ Tosun ve Yalvaç, *Ön. ver.*, s. 185-211.

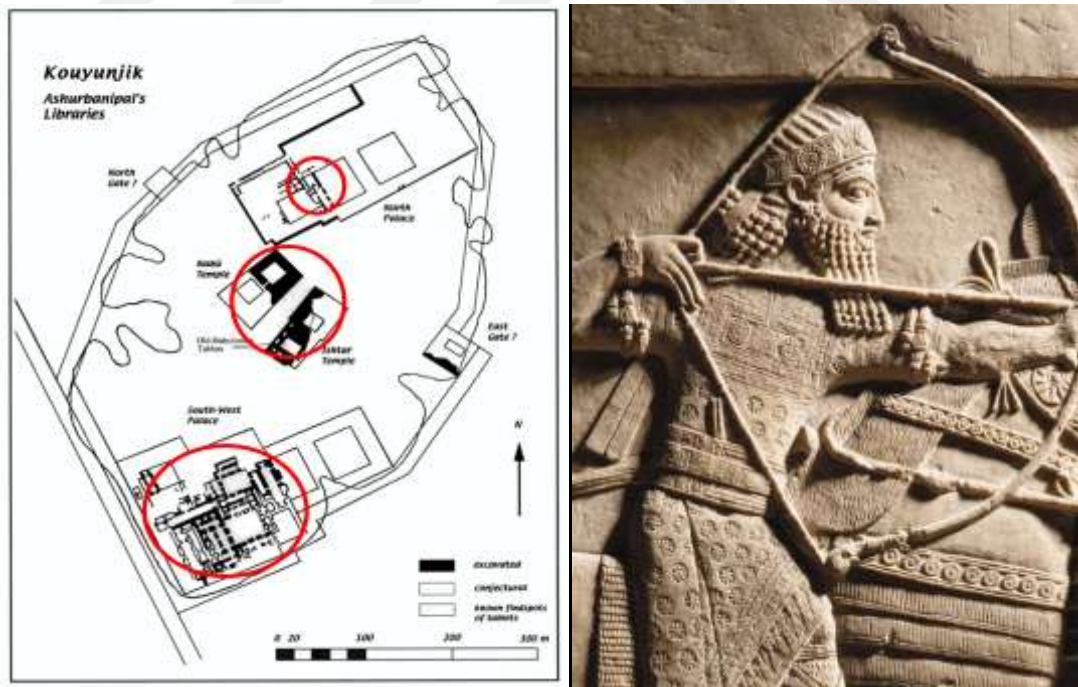
²⁸ Hür insan sınıfı ile köle insan sınıfı arasında yer alan halk sınıfı (bkz. *Aynı.* s. 271-273.).

²⁹ *Aynı.* s. 206, 207.

hatası sonucu ödeyeceği bedelin değiştiği görülmektedir. Sümerolog Muazzez İ. Çığ, hekimin başarılı bir ameliyat sonucu aldığı 10 şekel gümüşle o dönemde bir ev ya da bir tarla alınabildiğini³⁰ belirtmiştir. Bu durum hekimlerin oldukça yüksek ücretler karşılığında çalıştığını göstermektedir.

1.3. ASSURBANİPAL KÜTÜPHANESİ

Assur'un son büyük kralı Assurbanipal'e (Resim 5b) ait kütüphane, günümüz Musul kenti yakınlarındaki Ninive'de inşa edilmiş bir kraliyet kütüphanesidir. Assurbanipal (MÖ 668-627)'in Assur İmparatorluğu ile Babil ve çevresindeki yazılı kaynakları kopyalatıp bir koleksiyon oluşturma tutkusunu üzerine ortaya çıkmıştır.³¹ Mezopotamya tıbbı hakkında en fazla bilgi, bu kütüphanedeki tabletlerden edinilmektedir. Kütüphane MÖ 7. yüzyıla ait olmasına rağmen kendinden önceki dönemlerin yazılı kaynaklarının kopyalarını barındırması sayesinde Mezopotamya tıbbi verilerinde MÖ 3. binyıl sonuna kadar geriye gidilebilmektedir.³²

Resim 5a ve 5b. Assurbanipal Kütüphanesi planı ve Assurbanipal kabartması

³⁰ Muazzez İ. Çığ, *Ortadoğu Uygarlık Mirası*, Vol: 2 (Altıncı basım. İstanbul: Kaynak Yayınları, 2012), s. 191.

³¹ "Library of Ashurbanipal" https://gir.im/https://en.wikipedia.org/wiki/Library_of_Ashurbanipal , [02 Kasım 2017].

³² Sayılı, *Ön. ver.*, s. 411.

Kütüphanedeki tabletler ilk kez 1850 yılında Austen Henry Layard başkanlığında yapılan kazılarda çıkartılmıştır.³³ Günümüze kadar ele geçen tabletlerin büyük bir kısmı Güneybatı Sarayı, Kuzey Sarayı, İştar Tapınağı ve Nabu Tapınağı olmak üzere dört yapıdan ele geçmiş, küçük bir kısmı da bu yapılara ek alanlarda bulunmuştur (Resim 5a).³⁴ Jeanette C. Fincke kütüphaneyi oluşturan asıl bölümün Güneybatı Sarayı olduğunu, Kuzey Sarayı'ndan bulunan tabletlerin de muhtemelen bu kütüphaneye dâhil olduğunu ileri sürmüştür.³⁵ Ancak Irving Finkel, Güneybatı Sarayı'nda tabletlerin bulunduğu 40. ve 41. Odaların, kütüphaneye ait depolarmış gibi görüldüğünü belirtmiştir.³⁶

Kütüphaneden, boyutları yaklaşık 1 inç (2.54 cm) ile 9 inç (22.86 cm) arasında değişen³⁷ yaklaşık 30.000 adet tablet, levha ve kırık parça ele geçmiştir.³⁸ Bu kaynakların çoğu Güney Mezopotamya'dan getirilmiştir ve Eski Babil ve Orta Babil Dönemlerine tarihlendirilmektedir. Tabletler incelendiğinde, içeriklerine göre 3 ana gruba ayrıldıkları görülmüştür. 1. grupta din, tıp, büyü, kehanet, ritüeller, destanlar ve tarihi konularla ilgili tabletler ve bu tabletlerin kopyaları yer almaktadır. Bu tabletlerin büyük kısmı Babil Akadçası'nda yazılırken, az sayıda tablet Eski Sümerce, Asurca ya da çift dilli (Sümerce ve Akadça) yazılmıştır. 2. grupta, 1. grupta bağlantılı olan kehanet kayıtları ve sorgulamaları, 3. grupta ise mektuplar, raporlar, sözleşmeler ve idari metinler yer almaktadır. 2. grubu diğerlerinden ayıran özelliğı, bazı kayıtlarının gayri resmi olmasıdır.³⁹

Tabletlerin büyük oranda kırık olmasının sebebi Ninive'nin MÖ 7. yüzyıl sonlarındaki işğali sırasında saray ve tapınakların yağmalanması ve bu yapıların 2. katlarında bulunan kütüphanelerin zeminlerinin çökmesi sonucu bir alt kata düşen tabletlerin parçalanmasıdır⁴⁰.

³³ Irving Finkel, "Ashurbanipal's Library: Contents and Significance", Gareth Brereton (Ed.), *The PB Exhibition: I am Ashurbanipal King of the World, King of Assyria*, (London: The Trustees of the British Museum / Thames & Hudson Ltd., 2018), s. 80.

³⁴ Jeanette C. Fincke, "The Babylonian Texts of Niniveh: Report on the British Museum's 'Ashurbanipal Library Project' ", *Archiv für Orientforschung*, Bd: 50 (2003-2004), s. 114; Finkel, *Ön. ver.*, s. 80.

³⁵ Fincke, 2003-2004, *Ön. ver.*, s. 114.

³⁶ Finkel, *Ön. ver.*, s. 80.

³⁷ *Aynı.* s. 80.

³⁸ "Library of Ashurbanipal", https://gir.im/https://en.wikipedia.org/wiki/Library_of_Ashurbanipal , [02 Kasım 2017].

³⁹ Finkel, *Ön. ver.*, s. 80, 86.

⁴⁰ Fincke, 2003-2004, *Ön. ver.*, s. 115.

Ninive tabletleri incelendiğinde Babil yazıtlarına ilginin aslında II. Sargon Dönemi'nde başladığı görülür. Bu dönemden itibaren Babilli bilim adamlarından Babil tapınak listeleri hazırlamaları istenmiştir. Esarhaddon Dönemi (MÖ 681-669)'nde konunun uzmanlarına çeşitli fal, kehanet ve astroloji raporları hazırlatılmıştır. Assurbanipal ise kardeşi Şamaş-şum-ukīn'in yönettiği Babil'i MÖ 648'de ele geçirdikten sonra Babilli ve Assurlu uzmanlar aracılığıyla Babil ile çevresindeki mabet ve kütüphane arşivlerindeki tabletleri toplatmıştır. Mezopotamya dini ve bilimsel kayıtlarının yer aldığı bu metinler, özellikle kehanet metinleri (iç organ falı, astroloji, fizyogonomi (yüz okuma), rüya falı, kuş falı vb.) olmak üzere, tıbbi metinler, ağıtlar, üfürükçülere ait bilgiler ve birkaç kez değinilmiş diğer konulardan oluşmaktadır⁴¹. Assurbanipal, babası Esarhaddon'un başlattığı kütüphane projesini tamamladıktan⁴² sonra "*Hiçbir hükümdarın sahip olmadığı tablet sanatının en seçkin parçalarını tabletlere yazdım, dizdim, gözden geçirdim ve sonra bunları seyredilmesi ve okunması için sarayın ortasında teşhir ettim.*"⁴³ diyerek kütüphanesi için sarf ettiği çabayı ve onunla ne kadar övündüğünü belgelemiştir.

Kütüphanede bulunmuş tabletlerden yaklaşık 1.000 tanesi tıbbi niteliklidir⁴⁴ ve bu sebeple kütüphane, Mezopotamya'da uygulanan tıbbın öğrenilmesi açısından geniş bir bilgi kaynağıdır. Bu metinler arasında yer alan Teşhis El Kitabı (Sakikkû) adlı kaynak ise Mezopotamya tıbbı hakkında bilgi edinilebilen en önemli kaynaklardan biridir. Ayrıca Gilgameş Destanı'ndan da tıbbın sembolü hakkında bilgi edinilmektedir.

1.3.1. Gilgameş Destanı

MÖ 2100 civarına tarihlendirilen⁴⁵ destan, 12 tableten oluşmaktadır ve büyük bir kısmı Ninive'deki Assurbanipal Kütüphanesi'nde bulunmuştur. Kaçak kazılar ve arkeolojik kazılar sonucunda destanın Sümerce, Akadça ve Hititçe gibi

⁴¹ Fincke, 2003-2004, *Ön. ver.*, s. 116-118, 122, 124.

⁴² Barbara Böck, "On Medicine Technology in Ancient Mesopotamia", Annie Attia and Gilles Buisson (Eds.), *Advances in Mesopotamian Medicine from Hammurabi to Hippocrates*, Vol. 37, (Leiden, Boston: Koninklijke Brill NV, 2009), s. 106.

⁴³ Ali H. Bayat, *Tıp Tarihi*, (Genişletilmiş ikinci basım. İstanbul: Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği, 2010), s. 49.

⁴⁴ *Aynı.* s. 49.

⁴⁵ "Epic of Gilgamesh", https://gir.im/https://en.wikipedia.org/wiki/Epic_of_Gilgamesh, [02 Kasım 2017].

farklı dillerde yazılmış örnekleri ele geçmiştir. Destana ait bu tabletler günümüzde Yale ve Philadelphia Üniversite Müzeleri, Bağdat Irak Müzesi, Chicago Oriental Institute Museum, British Museum, Berlin Staatliche Museen gibi büyük müzelere dağılmış haldedir. Assurbanipal Kütüphanesi'nden bulunmuş tabletleri Fransız Assurolog J. Bottéro çevirmiş ve 1992 yılında yayınlamıştır.⁴⁶ Destanın konusu Uruk yöneticisi Gilgameş'in ölümsüzlüğün sırrını öğrenmek için verdiği çaba ve karşılaştığı zorluklardır.⁴⁷

Ele geçen tabletlerden destanın konusunun üç aşamada geliştiği anlaşılmıştır. Henüz bir destan halini almamış olan MÖ 3. binyıl sonuna ait Sümerce metinde Uruk yöneticisi Gilgameş'in Kiş yöneticisi Agga ile olan savaşı ve Gilgameş'in başından geçen bazı destansı olaylar anlatılmaktadır. Destan şeklini aldığı görülen Eski Babil Dönemi'ne ait metinde, Gilgameş hayatta önem verilecek tek şeyin dostluk olduğunun farkına varır ve arkadaşı Enkidu için ölümsüzlüğün sırrını arar. Kassit Dönemi'ne ait metinde ise eski konulara ek olarak Tufan konusu ele alınır. Acak Tufan konusunun, destana son şekli veren Sin-lekke'unnini tarafından eklenmiş olabileceği düşünülmektedir.⁴⁸

Tıp tarihi açısından önemli kısmı 11. tablette (Resim 6) bahsedilenlerdir. Tablette Gilgameş'in Ut-Napiştim'den yerini öğrendiği ölümsüzlük otunu bulduktan sonra taşlar arasından çıkan bir yılanın otu yemesi ve deri değiştirerek sonsuz gençliğe sahip olması anlatılmaktadır. Yılanın burada deri değiştirip gençleşmesi sebebiyle yenilenmenin ve sağlığın, yani tıbbın sembolü olarak kabul edilmiş olabileceği düşünülmektedir.⁴⁹

⁴⁶ Süleyman Özkan, "Jean Bottéro, Gilgameş Destanı; Ölmek İstemeyen Büyük İnsan, Çeviren Orhan Suda, 298 sayfa, İstanbul 2005, Yapı Kredi Yayınları 2211 (ISBN 975-08-0961-0)", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt-Sayı: XX-2 (2005), s. 171, 172.

⁴⁷ "Tıbbın Sembolü Olarak Neden Yılan Figürü Kullanılır?", <http://doktorlarsitesi.net/2017/08/17/tib-bin-sembolu-olarak-yilan-figuru-kullanilir/>, [19 Ağustos 2017].

⁴⁸ *Dünya Edebiyatından Seçmeler: Gilgameş Destanı*, Çeviren: Muzaffer Ramazanoğlu (Dördüncü basım, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2001), s. 10-14.

⁴⁹ "Tıbbın Sembolü Olarak Neden Yılan Figürü Kullanılır?", <http://doktorlarsitesi.net/2017/08/17/tib-bin-sembolu-olarak-yilan-figuru-kullanilir/>, [19 Ağustos 2017].

Resim 6. Gilgameş Destanı: Akadça yazılmış 11. tablet

1.3.2. SA.GĪG / Sakikkû

Adad-apla-iddina (MÖ 1067-1046) saltanatı sırasında Babilli bilim adamı Esagil-kĭn-apli tarafından “Sakikkû” adı altında derlenip sabit bir dizi haline getirilmiş el kitabıdır. Kelime anlamı olarak “semptomlar” demektir.⁵⁰ Ancak tabletlere yazılmış koşullu cümleler kehanet serisi gibi şekillendirilmiş olmasına rağmen içeriğinin tıbbi metinlerle daha yakın olması sebebiyle M. Stol, Sakikkû’nun kehanet serisi yerine “*tanı el kitabı*” olarak adlandırılması gerektiğini ileri sürmüştür⁵¹ ve günümüzde de bu isimle anılmaktadır.⁵²

Açılış kataloguna göre 40 tablettten oluşan el kitabı, kendi içinde altı bölüme ayrılmıştır ve üç binden fazla özel kehanet içermektedir. Serinin başlangıcında “Sakikkû” başlığı yerine “*Āšipu bir hastanın evine gittiğinde...*” cümlesi yer almaktadır.⁵³ Hem alt serilerine hem de seri içindeki yerlerine göre numaralandırılan tabletlardan⁵⁴ ilk ikisinde şifacıların hastanın evine giderken yol üzerinde gözlemediği ya da hastanın evinde gözlemediği uğursuz işaretler yer alır. En kapsamlı bölüm olan ikinci bölüm 12 tablettten oluşur ve insan bedeninde baştan ayağa kadar görülen semptomlar sıralı bir şekilde verilmiştir. 11 tablettten oluşan üçüncü bölümde hastalık süreci ve bedeni etkileyen semptomlar verilmiştir. Son üç

⁵⁰ “Medical Texts”, http://cdli.ox.ac.uk/wiki/doku.php?id=medical_texts , [20 Aralık 2017].

⁵¹ Ulla Koch, “The Āšipu- Healer and Diviner?”, https://www.academia.edu/591778/The_Ashipu_-_Healer_and_Diviner , [10 Haziran 2018], s. 9,

⁵² “Medical Texts”, http://cdli.ox.ac.uk/wiki/doku.php?id=medical_texts [20 Aralık 2017].

⁵³ Koch, *Ön. ver.*, s. 9,

⁵⁴ *Ayn.* s. 9

bölüm beşer tableten oluşur ve özel hastalıklar ile tedavileri yazılıdır. Bunlardan dördüncü bölümde epilepsi çeşitleri, beşinci bölümde çeşitli karakteristik hastalıkların tedavileri, altıncı bölümde de kadın ve çocuk hastalıkları yer alır.⁵⁵ Hastalıkların semptomları ve isimleri “*If a man has been struck by a stroke of the face and his torso(?) is paralysed: the 'work' of a stroke.*”⁵⁶ gibi yazılmıştır. Yani önce semptomlar verilmiş ardından da hastalığın ne olduğu yazılmıştır. Standart formüllü cümleleri incelendiğinde Sakikkû’da semptomların dikkatlice incelendiği, geleceği tahmin eden işaretler yerine geçmişteki nedenlerle ilgilenildiği, kehanet terminolojisinin otomatik olarak takip edilmediği ve gözleme dayalı olarak birey hakkında açıklamalar yapıldığı görülmektedir.⁵⁷ Sonuç cümlesine gelindiğinde de genellikle hastalık süreci ve hastanın kurtulma şansına dair tahminler verilmiş, fizyolojik terimlerle adlandırılmış hastalıktan nadiren bahsedilmiştir. Hastalığın sonucuna dair tahminler ise “*hasta ölecek*”, “*hastalığı tedirgin edicidir*”, “*hastalığı zor iyileşecek*” ya da “*ayağa kalkacak*” vb. şeklinde yazılmıştır.⁵⁸

MÖ 2. binyılın 3. çeyreğinden itibaren standartlaşmaya başladığı düşünülen el kitaplarının MÖ 1. binyılın ilk yarısında standartlaştırılmış bölümlerden oluşan metinler haline geldiği görülür. “*Bir adamın kafasının üstü sıcaksa*”, “*Bir adamın burnu (nefesi) ağırsa*” vb. şekildeki başlıklar atında numaralandırılmış birimlerden oluşan el kitapları, başlıkta adı geçen hastalık türüne uygun ilaçları içermektedir.⁵⁹ İçerdikleri veriler sayesinde Mezopotamya’da bilinen hastalıklar ve o hastalıkların tedavisinde kullanılan ilaçlar hakkında bilgi edinilebilmektedir.

1.4. MEKTUPLAR

Günümüze dek ele geçen mektuplar incelendiğinde hastalık sebebiyle krallar ya da kent beyleri ve şifacıları arasında geçen diyaloglardan o dönemde bilinen hastalıkların isimlerine ve tedavi yöntemlerine ulaşılabilmektedir. Ayrıca hastalıklar

⁵⁵ Nils P. Heeßel, “Diagnosis, Mesopotamian”, Roger S. Bagnall, Kai Brodersen, Craig B. Champion, Andrew Erskine and Sabine R. Huebner (Ed.), *The Encyclopedia of Ancient History*, (Malden: Blackwell Publishing Ltd., 2013a), s. 2066, 2067; Barbara Böck, *The Healing Goddess Gula Towards an Understanding of Babylonian Medicine*, Culture and History of the Ancient Near East Series, Vol: 67 (Leiden, Boston: Koninklijke Brill NV, 2014b). s. 46, 47.

⁵⁶ “Medical Texts”, http://cdli.ox.ac.uk/wiki/doku.php?id=medical_texts [20 Aralık 2017].

⁵⁷ Koch, *Ön. ver.*, s. 12, 13.

⁵⁸ *Ayn.* s. 9.

⁵⁹ Böck, 2009, *Ön. ver.*, s. 106, 107.

sadece yerel değil uluslararası diyaloglara da neden olmuş, bu sayede de Mezopotamya'dan Mısır'a ve Hitit İmparatorluğu'na çok sayıda şifacı gönderildiği anlaşılabilmiştir.

1.4.1. Uluslararası Mektuplaşma: Hitit İmparatorluğu Mektubu

MÖ 14. yüzyıl ve 13. yüzyılda Babil'den ⁶⁰ Hattuşa'ya ⁶¹ doktor ve büyücülerin gittiği bazı metinlerde yazılıdır. Bunlardan biri III. Hattuşili Dönemi (MÖ 1267-1237)'nde II. Kadaşman-Enlil (MÖ 1263-1255)'e gönderilmiş bir mektuptur. Mektupta II. Muwattalli Dönemi (MÖ 1295-1272)'nde Hattuşa'ya gelmesinden kısa bir süre sonra ölen bir büyücü ve bir doktordan bahsedilmektedir.⁶²

“Thus speak [to my brother]: When they received during the reign of my brother Muwattalli an exorcist and a physician (from Babylonia) and detained them, I was the one to argue with him saying, “Why do you detain them? [To detain an exorcist and a physician] is not according to our custom!” And now I am supposed to have detained your physician? Of the former [experts] whom they had received here, the exorcist is perhaps dead, [the physician Raba-ša-Marduk however is] alive. The woman he married here is of my own family and he owns a nice house. [But if he had said] ‘I want to leave for my native country’, he could have gone right away. [And] I am supposed to have held back the physician Raba-ša-Marduk?’”⁶³

III. Hattuşili'nin mektubundan anlaşıldığı üzere daha önce Hitit'e gönderilmiş olan şifacıların zorla alıkonulduğu zannedilmiştir. Ancak gerçekte büyücü olanı ölmüş, doktor olanı ise evlenerek orada kalmayı tercih etmiştir. Mektupta yazılı olan *“[But if he had said] ‘I want to leave for my native country’, he could have gone right away.”*sözleri bu durumun doktorun kendi tercihi olduğunu kanıtlamaktadır. Ülkeler arasındaki bu yanlış anlaşılmanın giderilmesi için bir kraldan diğerine durumu anlatan bir mektup yazılması sadece dönemdeki yanlış anlaşılmayı gidermekle kalmamış diğer ülkelere doktor gönderilebilecek kadar Mezopotamya tıbbının geliştiğinin de günümüzde anlaşılabilmesini sağlamıştır.

⁶⁰ Günümüzde Irak'ın El Hilla Kasabası'nda yer alan ve Babil İmparatorluğu'na adını veren kent (bkz. “Babil”, <https://gir.im/https://tr.wikipedia.org/wiki/Babil> , [09 Aralık 2017].).

⁶¹ Günümüzde Çorum'un Boğazkale İlçesi'nde yer alan ve Hitit İmparatorluğu'na başkentlik yapmış kent (bkz. “Hattuşa”, <https://gir.im/https://tr.wikipedia.org/wiki/Hattu%C5%9Fa%C5%9F> , [09 Aralık 2017].).

⁶² Nils P. Heeßel, “The Babylonian Physician Rabâ-ša-Marduk”, Annie Attia and Gilles Buisson (Eds.), *Advances in Mesopotamian Medicine from Hammurabi to Hippocrates*, Vol. 37, (Leiden, Boston: Koninklijke Brill NV, 2009), s. 15; Gaye Şahinbaş, “Boğazköy Belgelerine Göre Hititler Devrinde Anadolu'da Anatomi ve Tıp, (Yayınlanmamış Uzmanlık Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1995), s. 253, 254.

⁶³ Heeßel, 2009, *Ön. ver.*, s. 15.

Mezopotamya şifacılarının başka ülkelere gönderildiğinin tek kanıtı bu mektuplar değildir, prosopografi⁶⁴ çalışmaları da şifacılar hakkındaki bilgileri desteklemektedir. Örneğin mektupta adı geçen Rabâ-ša-Marduk'un MÖ 1285'den sonra Hattuşa'ya gittiği ve 1255-1250 tarihlerinde hâlâ Hattuşa'da yaşadığı bilgisi, yapılan prosopografi çalışmaları sonucunda da kanıtlanmıştır.⁶⁵

1.4.2. Ülke İçi Mektuplaşma: Yeni Assur Dönemi Mektubu

Yöneticilerin (kral-bey) danışmanlarıyla ya da şifacılarıyla olan mektuplaşmalarından dönemin yöneticisinin ya da emrinde çalışanların hastalıkları ve tedavileri hakkında bilgi edinilebilmektedir. Örneğin Assur Kralı Esarhaddon ile başkâtip ve danışmanı olan Issar-shumu-eres arasındaki mektuptan kralın hastalığı yüzünden üzgün olduğu anlaşılmaktadır.

“Kralım, lordum, hastalığı yüzünden üzülmemelidir. Bu mevsimsel bir hastalıktır, bu hastalığa yakalananların tümü şimdiye iyileşti. Dahası, gece gündüz tanrılara dua eden kralım, lorduma ve onun çocuklarına ne olabilir ki?”⁶⁶

Mektupta kralın hastalığının ismi ya da ne olduğunu tahmin etmeye yardımcı olabilecek semptomlar yazılmamıştır, ancak Issar-shumu-eres'in, rahatsızlığı yüzünden üzgün olan kralını, hastalığın geçici olmasını ve kralın dinine bağlı kişiliğini sebep göstererek kralını teselli etmeye çalıştığı görülmektedir. Aslında bu teselli mektubu tedavi için sadece tıbbi ve dini yöntemlerin kullanılmadığını, psikolojik olarak da hastalara destek verildiğini göstermektedir.

Yine Kral Esarhaddon'un yeniden rahatsızlanması üzerine baş büyücüsü Marduk-shakin-shumi'ye *“Bacaklarım ve kollarım güçsüz. Gözerimi açamıyorum ve çok güçsüz hissediyorum.”⁶⁷* şeklinde yazdığı mektuptan kralın rahatsızlığına ait semptomlar ve tedavisi için doktor yerine büyücüye başvurduğu öğrenilmektedir. Bu durum hastalığa tanrıların gazabının, kötü ruhların, cinlerin ya da iblislerin sebep olduğuna inanılmasından kaynaklanıyor olabilir.

⁶⁴ Tarihi konularda yapılan araştırmalarda, bireysel biyografileri büyük oranda bilinmeyen tarihi bir grubun çoklu kariyer analizi yaparak ortak özelliklerinin incelenmesi çalışmasıdır (bkz. “Prosopography”, <https://gir.im/https://en.wikipedia.org/wiki/Prosopography> [10 Kasım 2017].).

⁶⁵ Heeßel, 2009, *Ön. ver.*, s. 17.

⁶⁶ Barbara Böck, “Antik Mezopotam'da Tıp”, Deniz Genceolu (Ed.), *Aktüel Arkeoloji: Çağlar Boyu Tıp, Hastalıklar, Tedaviler, Hekimler, Büyü ve Büyücüler*, Sayı 42 (2014a), s. 34.

⁶⁷ Böck, 2014a, *Ön. ver.*, s. 36, 37.

2. BÖLÜM: ESKİ MEZOPOTAMYA'DA TIP VE DİN

Tıp, insan sağlığının iyileştirilmesi ve ömrü boyunca sağlıklı bir yaşam sürmesi için çabalayan bilim dalıdır. Din ise insanların kendilerini güvende hissedebilmesi için kendi istekleri doğrultusunda, kendilerinden güçlü olduğuna inandıkları varlıklara (tanrı, doğa vb.) tapındıkları inanç olgusudur. Her ikisinde de yöntemler farklı olsa da amaç insanın güvende olmasını sağlamaktır. Bu sebeple Mezopotamya'da insanların tedavi edilmesi ve güvenli bir yaşam sürebilmesi için her ikisine de başvurulmuş ve tedavi için tıp ile din birbirinden ayrılamaz iki olgu haline gelmiştir. Bu yüzden Mezopotamya Tıbbı denilince inanç konusuna da girilmek zorundadır.

İnsanlar doğduktan sonra tanrıya itaat etmeyiip dua etmeyi bırakırsa, kurban kesmezse, dini ve ahlaki kurallara uymayıp günah işlerlerse,⁶⁸ tanrıyı zamanında doyurmayarak onu kızdırırsa veya tanrıya sunulan bir şeye bilinçli ya da bilinçsizce zarar verirse tanrılar tarafından cezalandırılırlar veya koruyucu tanrıları onları korumaktan vazgeçer. Eğer bir insanın koruyucu tanrısı ondan uzaklaştıysa, o kişi kötü tanrılar, cinler ya da kötü ruhlar tarafından ele geçirilebilirler. Bu cinlerden en tanınmışları yedişer tane şeytanla dolaşıp korumasız kalmış insanlara musallat olan Pazuzu ve Ekimmu'dur.⁶⁹

Kızdırılan tanrılardan Namtar'ın veba ve boğaz hastalıklarına, Nergal'in ateşe, Asakku'nun aşırı zayıflığa,⁷⁰ İstar'ın diş gıcırdatmaya⁷¹ sebep olduğuna inanılmaktadır. Ancak tanrılar insanlara sadece hastalık vermez aynı zamanda şifa da verir. Örneğin tıbbın koruyucu tanrıçası olan Gula köpek ısırığını iyileştirmektedir.⁷²

Tıp ve dinin birbiriyle olan bağlantısı ayrı bir araştırma konusu olarak çalışılması gereken çok geniş bir içeriğe sahiptir. Bu sebeple Mezopotamya Tıbbı denildiğinde en çok adı geçen Gula, Lamaštu ve Pazuzu karakterlerini ele alarak tıp-din bağlantısı konusunda fikir edinilebilir.

⁶⁸ Sayılı, *Ön. ver.*, s. 417.

⁶⁹ Atabek ve Görkey, *Ön. ver.*, s. 29.

⁷⁰ Tuğba Gencer, "Arkeolojik Bulgular Işığında, Anadolu ve Mezopotamya Coğrafyasında, Semavi Dinler Öncesinde Sağlık Bağlamında Adak Olarak Verilen Kurban İnancı", (Yayınlanmamış Uzmanlık Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2015), s. 77.

⁷¹ Ayşegül Demirhan Erdemir, *Prehistorik ve İlk Çağlarda Tıp (Külliyat)*, Cilt 1 (Ankara: İstanbul Tıp Kitabevi, 2015), s. 33.

⁷² Böck, 2014b, *Ön. ver.*, s. 129.

2.1. GULA

Metinlerde “*bēlet balāti*” (sağlık tanrıçası) ya da “*azugallatu*” (büyük şifacı) olarak nitelendirilen Tanrıça Gula, Ninisinna ve Ninkarrak isimleriyle de anılmaktadır.⁷³ Mezopotamya inancına göre Gula, vücut sıvılarını düzenlemekte, sindirim sistemi bozuklukları, iskelet ve kas sistemi bozuklukları, böbrek sorunları, cilt yaraları ve köpek ısırığını iyileştirmektedir.⁷⁴ Ancak tıbbın tanrıçası olmasına rağmen Gula’nın burun, göz, kulak kanamalarına, pelvis kemiğinde ağrıya, ishale, kabızlığa, sarılığa,⁷⁵ karın ağrısına, şınnağ ve tiri’ye (sindirim sistemi hastalıkları), sāmānu, ašû, şitu, şarrišû ve šadānu’ya (vücut ağrıları)⁷⁶ sebep olduğuna da inanılmaktadır. Eşi Ninurta, tanrıçayla olan evlilik bağı dolayısıyla tıpla ilişkilendirilmiştir ve Ninurta’nın Eli’nden gelen hastalıkların (idrar tutukluğu, burun kanaması, ateş, sarılık ve karaciğer hastalıkları⁷⁷) Gula’nın bitkileriyle tedavi edileceğine inanılmıştır.⁷⁸

Tanrıçanın kült merkezi olan İsin’de⁷⁹ tanrıçaya adanmış tapınağa “*É-u-gi-ri-ra*” (köpek tapınağı) adı verilmiştir.⁸⁰ Neşterle ve başka bir malzeme (bandaj?) ile betimlenen Gula,⁸¹ köpekle betimlenen tek tanrıça olma özelliğine sahiptir (Resim 7). Köpeğin kendi yaralarını salyasıyla iyileştirmesi sebebiyle Tanrıça Gula ile arasında bir bağlantı olduğuna inanıldığı ve bundan dolayı köpeklerin tanrıçayla birlikte betimlendikleri düşünülmektedir.⁸²

⁷³ Duymuş Florioti, H. Hande, “Eski Kültürlerde Köpeğin Algılanışı: Eski Mezopotamya Örneği”, *Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt-Sayı: 33-55 (Mart 2014), s. 57.

⁷⁴ Böck, 2014b, *Ön. ver.*, s. 129.

⁷⁵ *Aynı.* s. 75.

⁷⁶ *Aynı.* s. 129.

⁷⁷ *Aynı.* s. 75.

⁷⁸ *Aynı.* s. 69.

⁷⁹ Nippur’un yaklaşık 32 km güneyinde yer alan İsin (günümüz İşan Bahriyat) yaklaşık 1.5 km çapında ve 8 m yüksekliğinde bir höyüktür. Höyükteki en önemli çalışma 1973-1989 yılları arasında Barthel Hrouda başkanlığında gerçekleştirilmiştir. Höyükte ele geçen metinlerden, Kral Enlil-bani tarafından İsin’de Tanrıça Gula için E-ur-gi-ra adında bir tapınak yaptırıldığı öğrenilmiştir (bkz. “İsin”, <https://gir.im/https://en.wikipedia.org/wiki/Isin>, [09 Aralık 2017].).

⁸⁰ Duymuş Florioti, *Ön. ver.*, s. 57.

⁸¹ Böck, 2014b, *Ön. ver.*, s. 21.

⁸² Böck, 2014b, *Ön. ver.*, s. 40.

Resim 7. Tanrıça Gula ve kutsal hayvanı köpeğin birlikte betimlendiği Yeni Assur Dönemi silindir mühür baskısı

Betimlemeler dışında bazı metinlerde de Gula'nın köpeklerle bağlantısına dair kanıtlar bulunabilmektedir. Örneğin Uruk kentindeki bir ev kazısında bulunmuş Yeni Babil Dönemi'ne ait bir metinde, Ninurta-pāqidāt isimli birinin köpek tarafından ısırıldığı ve iyileşmek için İsin'e gittiği yazılıdır:⁸³

*"Ninurta-pāqidāt, [the brother of] Ninurta-ša-kunnā-irammu [and nephew] of Enlil-Nippuru-ana-ašrīšu-tēr, was bitten by a dog and went to Isin, the city of the Lady of Health, to be healed. Amēl-Baba of Isin, the high priest of Gula, saw him, recited an incantation for him and healed him."*⁸⁴

Ninurta-pāqidāt'ın köpek ısırması sonucu Isin'e gidip Gula yüksek rahibinin büyüleri aracılığıyla iyileştirildiği net bir şekilde anlaşılmaktadır. Ayrıca Tanrıça Gula için "*Lady of Health (Sağlığın Hanımı)*" sıfatı kullanılmıştır.

Tanrıça Gula'nın ismi dua ve beddua metinlerinde de rastlanmaktadır. Örneğin Hammurabi Dönemi'ne ait bir mektupta yazılmış "*Şamaş ve Gula sana sıhhatler ihsan etsinler!*" duasında⁸⁵ ve Hammurabi Steli'nde, kanunların ardından yazılan epilog kısmında, XLIX.-LI. kolonlarda beddua bölümünün LI. kolondaki satırlarında da karşılaşılmaktadır. Bu bölüm stele ve kanunlara herhangi bir zarar verilmemesi için yazılmıştır.

⁸³ Andrew R. George, "Ninurta-Pāqidāt's Dog Bite, and Notes on Other Comic Tales", *Iraq*, Vol: 55 (1993), s. 64.

⁸⁴ *Aynı.* s. 67.

⁸⁵ Duymuş Florioti, *Ön. ver.*, s. 58.

“(18-22) Eğer o adam stelimde yazdığım sözlerime dikkat etmezse
 (23-24) Lanetlerimi dinlemezse
 [...] (39-40) O adam ister kral, ister bey, ister Ensi (şehir beyi) veya adı ne olursa olsun,
 [...] (50-51) Tanrı Anum'un kızı NĪNKARRAK
 (52-54) Ekur Mabedi'nde benim için iyi söz söyleyen
 (55) Ağır bir hastalığı
 (56) Kötü bir hastalık cinini
 (57-58) İyi olamayacak bir yarayı
 (59-60) Hekimin bilemediği
 (61-62) Sargılarla saramadığı
 (63) Ölüm ısırığı gibi sökülemeyen
 (64-65) Onun vücuduna yerleştirsin
 [...]”⁸⁶

Gula betimlemelerinin yanı sıra metinlerde “*kalbu(m)*”, “*mulURGI₇*” ve “*UR.GĪ₇.RA*” kelimeleriyle anlatılan köpek, farklı toplumlarda öbür dünyaya geçiş aracı olarak görülürken Mezopotamya toplumunda tedavi edici olarak görülmüştür. Bu sebeple tedavi etmekle ilgilenen üç şifacı da köpekle bağlantısını kesmemiş ve her biri kendi tedavi yönteminde köpeği şifa aracı olarak kullanmışlardır (Resim 8).

Resim 8. Büyü ritüellerine dâhil olan köpeğin betimlendiği MÖ 1. binyıl başlarına ait silindirik mühür baskısı

Köpeğin sadece salyasından yararlanılmamış, metinlerde “*zē kalbi*” terimiyle belirtilen dışkı da farklı malzemelerle karıştırılarak kullanılmıştır. Ayrıca kötü

⁸⁶ Tosun ve Yalvaç, *Ön. ver.*, s. 214, 217.

ruhları kovma amacıyla giriş kapıları altına köpek figürlerinin gömüldüğü de bilinmektedir (Örneğin Nippur'daki Assur Sarayı girişinde bulunan figür). Ancak köpeğin tedavi ya da ritüellere (Resim 9a ve b) ne zaman dâhil edildiği veya hangi hastalıkları iyileştirmede kullanıldığına dair net bir bilgi yoktur.⁸⁷

Resim 9a ve 9b. Büyü ritüellerinde kullanılmış bir köpek figürünü ve Lagaşlı bir hekim tarafından Larsa kralı Seme-el'in hayatı için adanmış köpek figürünü.

2.2. LAMAŞTU

Tanrı Anu'nun kızı olan Lamaštu, bir şeytandır. Betimlemelerde aslan başlı, eşek dişli, kıllı vücutlu ve göğsü çıplak olarak görülür. Kanla (?) lekelenmiş elleri uzun parmaklı ve uzun tırnaklıdır, ayakları ise kuş pençesi şeklindedir. Ayrıca göğüslerini emen bir köpek yavrusu ile bir domuz yavrusu ve iki elinde tuttuğu birer yılanla görülür (Resim 10a).⁸⁸ Özel hayvanı eşektir ve belki de bu sebeple MÖ 9.-7. yüzyıllarda eşekkulaklı betimlenmiştir.⁸⁹

⁸⁷ Duymuş Florioti, *Ön. ver.*, s. 51-55, 57, 60.

⁸⁸ Jeremy Black and Anthony Green, *Gods, Demons and Symbols of Ancient Mesopotamia, An Illustrated Dictionary* (Londra: British Museum Press, 1992), s. 116; Nils P. Heeßel, "Evil against Evil The Demon Pazuzu", *Studi e Materiali di Storia delle Religioni (SMSR)*, Vol: 72 (2/2011), s. 362.

⁸⁹ Black and Green, *Ön. ver.*, s. 116.

Resim 10a ve 10b. Lamaštu çizimi ve MÖ 1. binyıl başlarına ait obsidyen bir Lamaštu tılsımı

Diğer cinlerden farklı olarak Lamaštu insanlara, hayvanlara hatta bitkilere bile saldırmaktadır.⁹⁰ Özellikle henüz doğmamış ya da yeni doğmuş bebekleri öldürmektedir. İnanişe göre, evine girdiği hamile kadının bebeğini öldürebilmek için karnına yedi kez dokunmaya çalışır ya da bebeği sütannesinde kaçırmaya çalışır. Bu yüzden düşük yapma ya da ani bebek ölümleri Lamaštu'ya atfedilmektedir. Bu ölümlerin engellenmesi için de hamile kadının tunç Pazuzu başı takması ve taş ya da metalden yapılmış Lamaštu levhalarının/tılsımlarının (Resim 10b ve 11) evlere konulması gibi büyülü önlemler alınır. Levhalarda genellikle Lamaštu'nun Pazuzu tarafından yeraltına gönderiliş betimlenir.⁹¹ Ayrıca Tanrıça Gula'nın köpeklerinin Lamaštu'nun karşısına dikilip *“Biz sadece köpek değiliz, biz Gula'nın köpekleriyiz, yüzünün derisini yüzmeye, sırtını parçalamaya ve ayak bileklerini kırmaya hazırız.”* diyerek saldırılarını önlediklerine inanılmıştır.⁹²

⁹⁰ Böck, 2014b, *Ön. ver.*, s. 41.

⁹¹ Black and Green, *Ön. ver.*, s. 116.

⁹² Böck, 2014b, *Ön. ver.*, s. 41.

Resim 11a ve 11b. Lamaštu levhası ve çizimi

Resim 11a ve 11b'de görülen tunçtan yapılmış Lamaštu levhası da iblislerden korunmak amacıyla kullanılmış olmalıdır. Levhanın üst kısmında Pazuzu başı yer alır. Aşağıya doğru ilerledikçe ilk sırasında tanrılara ait sembeler, ikinci sırada muhtemelen koruyucu olan hayvan başlı figürler, üçüncü sırada karşılıklı duran iki balık-adam arasında yataкта yatan bir hasta ve yine hayvan başlı figürler, en alt sırada da Pazuzu'nun püskürttüğü Lamaštu'nun yer altı nehriyle evine dönerken betimlendiği görülür.⁹³

2.3. PAZUZU

MÖ 1. binyıl başlarında aniden ortaya çıkan Pazuzu, doğaya ve insanlara yıkıcı rüzgâr getirdiğine inanılan bir iblistir. İnanca göre insanlara sadece kötülük getirmez, diğer iblisleri kovma gücüne de sahiptir. Bu sebeple MÖ 1. binyılda Mezopotamya'da büyük bir ilgi görmüştür.⁹⁴

Pazuzu'yu diğer cinlerden ayıran özelliği dikdörtgen yapılı başında teriyomorfik ve antropomorfik özellikleri bir arada taşımasıdır. Keçi boynuzları

⁹³ Black and Green, *Ön. ver.*, s. 181, fig. 151.

⁹⁴ Heeßel, 2011, *Ön. ver.*, s. 358, 360.

şeklindeki boynuzların sardığı kaşlar altında iri gözler yer alır. Açık olan ağızda köpek dili ve dişleri, çenesinde de sadece kendisine özgü olan yatay sakallar görülür. Kulakları ise insan kulağıdır. Bedeni, insan omuzlu, çıkıntılı kaburgalı, hayvan kalçalı ve kuşkanatlı olarak betimlenir. Penisi yılan şeklinde, kuyruğu akrep kuyruğu şeklinde, ayakları ise kuş pençesi şeklindedir. Ayrıca kolları üzerinde pençelerine kadar uzanan silahları vardır (Resim 12).⁹⁵

Resim 12. MÖ 1. binyıl başlarına ait Pazuzu heykelciği

Muska amaçlı kullanımlarda genellikle Pazuzu başları tercih edilmiştir. Bu muskalar genellikle boyunda taşınmış, ancak mühürlere ve fibulalara takıldıkları da bilinmektedir. Ayrıca mezar buluntuları arasında ele geçen örnekler de vardır. Heykelcik ya da levhaların ise mekânları ve girişleri koruması amacıyla duvarlara asıldığı düşünülmektedir. Levhalar üzerindeki Pazuzu betimlemeleri genellikle levhanın arkasından, elleriyle levha kenarlarını tutmuş ve yüzü doğrudan karşıya bakar şekildedir, ancak bazen Lamaštu betimlemesi yanında ve Lamaštu'ya atak yapar şekilde betimlendiği de görülmektedir (Resim 11'de en alt sahne). Lamaštu-Pazuzu ilişkisine yazılı olarak nadiren karşılaşılsa da betimlemeler sayesinde bu ilişki rahatlıkla kanıtlanabilmektedir.⁹⁶

⁹⁵ Heeßel, 2011, *Ön. ver.*, s. 357; Black and Green, *Ön. ver.*, s. 147, 148.

⁹⁶ Heeßel, 2011, *Ön. ver.*, s. 358, 361, 362.

3. BÖLÜM: ESKİ MEZOPOTAMYA'DA BİLİNER HASTALIKLAR, ŞIFACILAR VE TEDAVİLERİ

Mezopotamyalı şifacılar hastalığın teşhisi, gidişatı ve sonuçları hakkında bilgi edinebilmek için kehanet yöntemlerini, hastalığın tedavi edilebilmesi için de din-büyükle tedaviyi ve droglardan oluşan ilaçları kullanmışlardır. Kullandıkları bu araçları aynı zamanda kil tabletler üzerine kaydetmişlerdir. Tabletler incelendiğinde “hastayı tedavi eden şifacıların kimlikleri nedir, ne amaçla hangi yöntemi kullanmışlardır, hangi hastalıkları tanımakta ve o hastalıkların tedavisinde hangi ilaçları kullanmaktadırlar, ilaçların yapımında hangi droglardan yararlanmaktadırlar ve cerrahi operasyon uyguladılar mı, uyguladırsa ne tür araç ve gereç kullandılar?” sorularına cevaplar bulunabilmektedir. Aslında Mezopotamya tıbbının anlaşılabilmesi için sorulmuş olan bu soruların her biri farklı bir araştırma konusu olabilecek derecede öneme sahiptir ve bu nedenle de her biri farklı bir madde olarak incelenecektir.

3.1. BİLİNER HASTALIKLAR

Tıbbi metinler sayesinde Mezopotamya toplumunun tanıdığı hastalıklardan bazıları ve bu hastalıkların tedavileri saptanabilmiştir. Her ne kadar bu hastalıkların hepsine günümüzdeki gibi isimler verilmese de hastalıkların tanındığı, çeşitli tedavi yöntemlerinin uygulanmasından ve farklı hastalıklar için farklı ilaçların kullanılmasından anlaşılabilir. Yani karşılaştıkları her hastalık için aynı tedavi yöntemini ve aynı ilacı kullanmamışlardır. Metinlerde yazılmış hastalık isimleri ile konunun uzmanlarınca semptomların ve tedavi yöntemlerinin değerlendirilmesi sonucu, Mezopotamya şifacılarının tanıdıkları ancak metinlerde net olarak adlandırılmamış hastalıkların bir kısmı belirlenebilmiştir. Bilinen hastalıklardan bazıları aşağıdaki tabloda listelenmiştir.

Nörolojik Hastalıklar	<ul style="list-style-type: none"> • Felç⁹⁷ • Kısımî Felç⁹⁸ • Epilepsi⁹⁹
-----------------------	--

⁹⁷ Lewis *Ön. ver.*, s. 10.

⁹⁸ Atabek ve Görkey, *Ön. ver.*, s. 32.

⁹⁹ Heeßel, 2013a, *Ön. ver.*, s. 2067.

Göz Hastalıkları	<ul style="list-style-type: none"> • Gece ve Gündüz Körlüğü (Sinlurmā)¹⁰⁰ • Katarakt¹⁰¹ • Göz Kanaması¹⁰²
Kulak, Burun, Boğaz Hastalıkları	<ul style="list-style-type: none"> • Orta Kulak İltihabı¹⁰³ • Kulak Kanaması¹⁰⁴ • Otit¹⁰⁵ • Burun Kanaması¹⁰⁶ • Tükürük Bezi Hastalıkları¹⁰⁷
Diş Hastalıkları	<ul style="list-style-type: none"> • Diş Ağrısı¹⁰⁸ • Diş Gıcırdatma¹⁰⁹ • Diş Çürüğü ve İltihabı¹¹⁰
Göğüs Hastalıkları	<ul style="list-style-type: none"> • Astım (bkz. dipnot 111) • Bronşit (bkz. dipnot 111) • Boğmaca (bkz. dipnot 111) • Pnömoni plörezi¹¹¹ • Verem¹¹² • Pnömoni çeşitleri (bakteriyel pnömoni, lanetli pnömoni (curse pneumonia), kişpu¹¹³ pnömonisi, ikincil pnömoni, ağırlı pnömoni)¹¹⁴
Karaciğer Hastalıkları	<ul style="list-style-type: none"> • Sarılık¹¹⁵
Böbrek Hastalıkları	<ul style="list-style-type: none"> • Böbrek Ağrısı¹¹⁶ • Böbrek Taşı¹¹⁷
Sindirim Sistemi ve Üreme Organları Hastalıkları	<ul style="list-style-type: none"> • Mide Rahatsızlıkları¹¹⁸ • Kusma¹¹⁹ • Karın Şişliği¹²⁰

¹⁰⁰ Demirhan Erdemir, *Ön. ver.*, s. 32; Marten Stol, “Blindness and Night-Blindness in Akkadian”, *Journal of Near Eastern Studies*, Vol-No: 45-4 (October, 1986), s. 296.

¹⁰¹ Atabek ve Görkey, *Ön. ver.*, s. 32; Nils P. Heeßel, “Surgery, Mesopotamian”, Roger S. Bagnall, Kai Brodersen, Craig B. Champion, Andrew Erskine and Sabine R. Huebner (Ed.), *The Encyclopedia of Ancient History*, (Malden: Blackwell Publishing Ltd., 2013c), s. 6465.

¹⁰² Böck, 2014b, *Ön. ver.*, s. 75.

¹⁰³ Demirhan Erdemir, *Ön. ver.*, s. 32.

¹⁰⁴ Böck, 2014b, *Ön. ver.*, s. 75.

¹⁰⁵ Atabek ve Görkey, *Ön. ver.*, s. 32.

¹⁰⁶ Böck, 2014b, *Ön. ver.*, s. 75.

¹⁰⁷ Atabek ve Görkey, *Ön. ver.*, s. 34.

¹⁰⁸ Seda Karagöz Arıhan, “Antik Dönemde Tıp ve Bitkisel Tedavi” (Yayınlanmamış Uzmanlık Tezi, Ankara Üniversitesi, 2003), s. 15; Lewis, *Ön. ver.*, s. 10.

¹⁰⁹ Demirhan Erdemir, *Ön. ver.*, s. 33.

¹¹⁰ George B. Denton, “A New Interpretation of a Well-Known Assyrian Letter”, *Journal of Near Eastern Studies*, Vol-No: 2-4 (October, 1943), s. 314, 315; B. R. Townend, “An Assyrian Dental Diagnosis”, *Iraq*, Vol. 5 (1938), s. 82.

¹¹¹ Atabek ve Görkey, *Ön. ver.*, s. 32, 34.

¹¹² Demirhan Erdemir, *Ön. ver.*, s. 32; Lewis, *Ön. ver.*, s. 10.

¹¹³ Kişiyle birlikte ailesine de yapışan cadılık ve büyü, (bkz. “Kişpu”, *CAD*, Vol-Part: 8-K, *Ön. ver.*, s. 454-456.).

¹¹⁴ JoAnn Scurlock and Burton R. Andersen, “Infectious Diseases”, *Diagnoses in Assyrian and Babylonian Medicine: Ancient Sources, Translations, and Modern Medical Analyses* (Urbana: University of Illinois Press, 2005), s. 43-46.

¹¹⁵ Atabek ve Görkey, *Ön. ver.*, s. 32; Böck, 2009, *Ön. ver.*, s. 122; Böck, 2014b, *Ön. ver.*, s. 75; Lewis, *Ön. ver.*, s. 10.

¹¹⁶ Markham J. Geller, *Ancient Babylonian Medicine Theory and Practice* (Chichester: Wiley-Blackwell, 2010), s. 10.

¹¹⁷ Atabek ve Görkey, *Ön. ver.*, s. 34; Demirhan Erdemir, *Ön. ver.*, s. 32.

¹¹⁸ Atabek ve Görkey, *Ön. ver.*, s. 32; Demirhan Erdemir, *Ön. ver.*, s. 32.

¹¹⁹ Geller, *Ön. ver.*, s. 1.

	<ul style="list-style-type: none"> • Bağırsak Sancısı¹²¹ • Kurtlar ve Parazitler (bkz. dipnot 122) • Zührevi Hastalıklar¹²² • İshal¹²³ • Kabızlık¹²⁴ • İdrar Kaçırma (bkz. dipnot 125) • Mesane Kanaması (bkz. dipnot 125) • Mesane Taşı (bkz. dipnot 125) • Sistit (bkz. dipnot 125) • Kan İşeme (bkz. dipnot 125) • Fıtık ya da Sistosel (bkz. dipnot 125) • Prostat İltihabı (bkz. dipnot 125) • Islak Rüyalar¹²⁵ • Mesane Daralması¹²⁶ • Hemeroid¹²⁷ • Bel Soğukluğu¹²⁸ • Şinnaḥ tūri¹²⁹
İskelet ve Kas Sistemi Hastalıkları ile Vücut Ağrıları	<ul style="list-style-type: none"> • Pelvis Ağrısı (bkz. dipnot 133) • Karın Ağrısı (bkz. dipnot 133) • Kramplar (bkz. dipnot 133) • Aşû¹³⁰ (bkz. dipnot 133) • Şarrişu¹³¹ (bkz. dipnot 133) • Şītu¹³² (bkz. dipnot 133) • Şadānu¹³³ • Sāmānu¹³⁴
Cilt Hastalıkları	<ul style="list-style-type: none"> • Kurāru¹³⁵ - Kan Çıbanı¹³⁶

¹²⁰ Atabek ve Görkey, *Ön. ver.*, s. 32; Böck, 2009, *Ön. ver.*, s. 120.

¹²¹ Geller, *Ön. ver.*, s. 10.

¹²² Karagöz Arıhan, *Ön. ver.*, s. 12.

¹²³ Böck, 2014b, *Ön. ver.*, s. 75.

¹²⁴ Aynı. s. 75; Geller, *Ön. ver.*, s. 1.

¹²⁵ Henry F. Lutz, "A Contribution to the Knowledge of Assyro-Babylonian Medicine", *The American Journal of Semitic Languages and Literatures*, Vol-No: 36-1 (October, 1919), s. 69.

¹²⁶ Nils P. Heeßel, "Pharmacology, Mesopotamian", Roger S. Bagnall, Kai Brodersen, Craige B. Champion, Andrew Erskine and Sabine R. Huebner (Ed.), *The Encyclopedia of Ancient History*, (Malden: Blackwell Publishing Ltd., 2013b), s. s. 5236.

¹²⁷ Atabek ve Görkey, *Ön. ver.*, s. 32; Böck, 2009, *Ön. ver.*, s. 120.

¹²⁸ Atabek ve Görkey, *Ön. ver.*, s. 32.

¹²⁹ Böck, 2014b, *Ön. ver.*, s. 129. Bağırsak hastalığı ya da semptomu (bkz. "Şinnaḥ tūri", *CAD*, Vol-Part: 16-Ş (Beşinci basım. Chicago: The Oriental Institute, 2004), s. 200.).

¹³⁰ Başı ve görme yetisini etkileyen bir hastalık ve tedavide kullanılan bir bitki (bkz. "Asû", *CAD*, Vol-Part:1-A II, *Ön. ver.*, s. 476, 477.).

¹³¹ Bir hastalığın yayılımı, artışı anlamına gelen Şarrişu, bir sıfatla kullanıldığında "simmu" kelimesine atıfta bulunur. Simmu kelimesi ise geceyanığı ve döküntü anlamlarına gelmektedir (bkz. "Şarrişu", *CAD*, *Ön. ver.*, Vol-Part: 16-Ş, s. 114; "Simmu", *CAD*, Vol-Part: 15-S (İkinci basım, Chicago: Chicago Press Corporation, 2000), s. 276, 277.).

¹³² Vakit, yön ve ayınlar için 'gün doğumu', 'doğu' ve 'doğmak' anlamlarına, bitkiler için 'yetiştirme alanı' anlamına ve ekonomide 'masraf' anlamına gelmektedir (bkz. "Şītu", *CAD*, Vol-Part: 16-Ş, *Ön. ver.*, s. 215-221.).

¹³³ Böck, 2014b, *Ön. ver.*, s. 75, 129. Bir hastalık ismi olan Şadānu aynı zamanda hematit taşı anlamına gelmektedir (bkz. "Şadānu", *CAD*, Vol-Part: 17-Ş I, (İkinci basım. Chicago: The Oriental Institute, 2004), s. 36-38.).

¹³⁴ Böck, 2014b, *Ön. ver.*, s. 129; J. V. Kinnier Wilson, "The Sāmānu Disease in Babylonian Medicine", *Journal of Near Eastern Studies*, Vol-No: 53-2 (April, 1994), s. 114. İnsanlarda ve hayvanlarda görülen bir hastalık olan Sāmānu, bedene kırmızı, siyah ya da yeşil renkler verir, Sāmānu kelimesi aynı zamanda insanları, hayvanları ve tahılları zehirleyen bir tür zehirli böcek için de kullanılmaktadır (bkz. "Sāmānu", *CAD*, Vol-Part: 15-S, *Ön. ver.*, s. 111, 112.).

	<ul style="list-style-type: none"> • Rişûtu (bkz. dipnot 137) • Ekketu (bkz. dipnot 137) • Mantar (bkz. dipnot 137) • Siğil ya da çiçek hastalığı (bkz. dipnot 137) • Kırmızı ya da Siyah Döküntüler (bkz. dipnot 137) • Cilt Yaması-Renk Değişikliği (bkz. dipnot 137) • Doğum lekeleri¹³⁷ • Cüzam¹³⁸ • Uyuz¹³⁹ • Deri Lezyonları¹⁴⁰ • Cilt Yaraları¹⁴¹
Enfeksiyon Hastalıkları	<ul style="list-style-type: none"> • Difteri¹⁴² • Veba¹⁴³ • Sıtma¹⁴⁴ • Ateş¹⁴⁵ • Kolerâ (bkz. dipnot 150) • Farenjit (bkz. dipnot 150) • Epiglottit¹⁴⁶ (bkz. dipnot 150) • Şētu¹⁴⁷ (bkz. dipnot 150) • Di'u¹⁴⁸ (bkz. dipnot 150) • Bu'sānu¹⁴⁹ (bkz. dipnot 150) • Şaşşātu-Tetanos¹⁵⁰
Diğerleri	<ul style="list-style-type: none"> • Ruh Hastalıkları¹⁵¹ • Kalp Hastalıkları¹⁵² • Kadın ve Çocuk Hastalıkları¹⁵³

¹³⁵ András Bácskay and Krisztián Simkó, "Börbetegségék az ókori Mezopotámiában Diagnózis és terápia", *Művelődés-, Tudomány- és Orvostörténeti Folyóirat-Journal of History of Culture, Science and Medicine*, Vol-No: 8-15 (September, 2017), s. 2.

¹³⁶ Nathan Wasserman, 1996 yılındaki çalışmasında "Kurărüm"ün kan çıbanı olduğunu belirtmiştir (bkz. Nathan Wasserman, "An Old-Babylonian Medical Text Against The Kurărüm Disease", *Revue d'Assyriologie et d'archéologie orientale*, Vol-No: 90-1, (1996), pp. 1-5.) aynı zamanda CAD'de de yine kan çıbanı olarak tanımlanmıştır (bkz. "Kurărü", *CAD*, Vol-Part: 8-K, (Dördüncü basım. Chicago: The Oriental Institute, 2008), s. 556.).

¹³⁷ Bácskay and Simkó, *Ön. ver.*, s. 1-18.

¹³⁸ Atabek ve Görkey, *Ön. ver.*, s. 31; Karagöz Arıhan, *Ön. ver.*, s. 18.

¹³⁹ Karagöz Arıhan, *Ön. ver.*, s. 12.

¹⁴⁰ Demirhan Erdemir, *Ön. ver.*, s. 32; Karagöz Arıhan, *Ön. ver.*, s. 18.

¹⁴¹ Böck, 2014b, *Ön. ver.*, s. 129.

¹⁴² Demirhan Erdemir, *Ön. ver.*, s. 32; Scurlock and Andersen, *Ön. ver.*, s. 40.

¹⁴³ Atabek ve Görkey, *Ön. ver.*, s. 31; Gencer, *Ön. ver.*, s. 77; Lewis, *Ön. ver.*, s. 10.

¹⁴⁴ Gencer, *Ön. ver.*, s. 77; Karagöz Arıhan, *Ön. ver.*, s. 18; Lewis, *Ön. ver.*, s. 10; Scurlock and Andersen, *Ön. ver.*, s. 36, 37.

¹⁴⁵ Böck, 2014b, *Ön. ver.*, s. 75; Gencer, *Ön. ver.*, s. 77; Scurlock and Andersen, *Ön. ver.*, s. 27-35.

¹⁴⁶ Epiglottit, gırtlığın üst kısmında, genellikle enfeksiyon sebepli oluşan yangı ve ödem nedeniyle nefes almayı ve yutkunmayı zorlaştıran bir rahatsızlık (bkz. Mehmet A. Abakay, "Epiglottit Nedir?", <http://www.tkbbv.org.tr/menu/192/epiglottit-nedir-op-dr-mehmet-akif-abakay>, [23 Nisan 2019].).

¹⁴⁷ Güneşe ya da sıcağa maruz kalma sonucu meydana gelen rahatsızlık (bkz. "Şētu" *CAD*, Vol-Part: 16-Ş, *Ön. ver.*, s. 153.).

¹⁴⁸ Baş ağrısıyla karakterize edilen ve metinlerde sıtma ve vebaya benzetilen ciddi bir salgın hastalıktır (bkz. "Di'u", *CAD*, Vol-Part: 3-D (Beşinci basım. Chicago: The Oriental Institute, 2004), s. 165-166.).

¹⁴⁹ Ağız, burun ve cildi etkileyen ciddi bir hastalık ve bu hastalığı iyileştiren bitki ("Bu'sānu", *CAD*, Vol-Part: 2-B, *Ön. ver.*, s. 350, 351.).

¹⁵⁰ Scurlock and Andersen, *Ön. ver.*, s. 26-87.

¹⁵¹ Demirhan Erdemir, *Ön. ver.*, s. 32.

¹⁵² Demirhan Erdemir, *Ön. ver.*, s. 32; Karagöz Arıhan, *Ön. ver.*, s. 12; Lewis, *Ön. ver.*, s. 10.

¹⁵³ Heefel, 2013a, *Ön. ver.*, s. 2067.

	<ul style="list-style-type: none"> • Hidrofizi-Ödem¹⁵⁴ • Romatizma¹⁵⁵ • Fıtık¹⁵⁶ • Felç Sebepli Çürük ve Şişlikler¹⁵⁷ • Aşırı Kan Kaybı¹⁵⁸ • Aşırı Zayıflık¹⁵⁹ • Uykusuzluk (bkz. dipnot 160) • Kasılmalar¹⁶⁰
--	--

Tablo 1. Eski Mezopotamya’da Bilinen Hastalıklardan Bazıları

Yukarıdaki tabloda listelenen hastalıklar özellikle el kitaplarında (URU.AN.NA, SA.GİG vb.) olmak üzere, arkeolojik kazılarda açığa çıkarılmış Yeni Assur ve Yeni Babil dönemlerine ait kütüphanelerden ele geçmiş tıbbi içerikli metinlerde yapılan filolojik çalışmalar sayesinde saptanmıştır.

3.2. ŞİFACILAR

Mezopotamya’da tıbbın genel anlamda dinin kontrolünde olması, doğal olarak, hasta kişileri iyileştireceklerin de rahip ya da rahiplerin kontrolünde olan kişiler olmasına neden olmuştur. Ancak her ne kadar din kontrolü altında olsa da gerçek anlamda tıbbi çalışma yapıldığı da görülmektedir. Bu sebeple şifacılar birbirinden farklılıklar göstermektedir.

Çivi yazılı metinler incelendiğinde şifacıların kendi içinde ikiye ayrıldığı, birinin dini tedavi yöntemini, diğersinin de tıbbi tedavi yöntemini kullandığı görülür. Büyü ve muskalarla tedavi yöntemini kullanan şifacıya Āšipu/Maşmaššu (üfürükçü), doğadan elde ettiği droglarla ürettiği ilaçlarla tedavi yöntemini kullanan şifacıya da Asû (doktor) unvanı verilmiştir. Bu iki şifacının yanı sıra, hastalık süreci ve sonucu hakkında bilgi edinmek için, özellikle hayvan iç organlarıyla bakılanlar olmak üzere, çeşitli kehanet yöntemleri kullanan kâhinlere başvurulmuş ve bu kâhinlere de “Bārû” denilmiştir¹⁶¹ (Resim 13).

¹⁵⁴ Karagöz Arıhan, *Ön. ver.*, s. 18.

¹⁵⁵ Atabek ve Görkey, *Ön. ver.*, s. 34; Lewis, *Ön. ver.*, s. 10.

¹⁵⁶ Karagöz Arıhan, *Ön. ver.*, s. 18; Lutz, *Ön. ver.*, s. 69.

¹⁵⁷ R. Campbell Thompson, “Assyrian Prescriptions for the Head”, *The American Journal of Semitic Languages and Literatures*, Vol-No: 53-4 (July, 1937), s. 1.

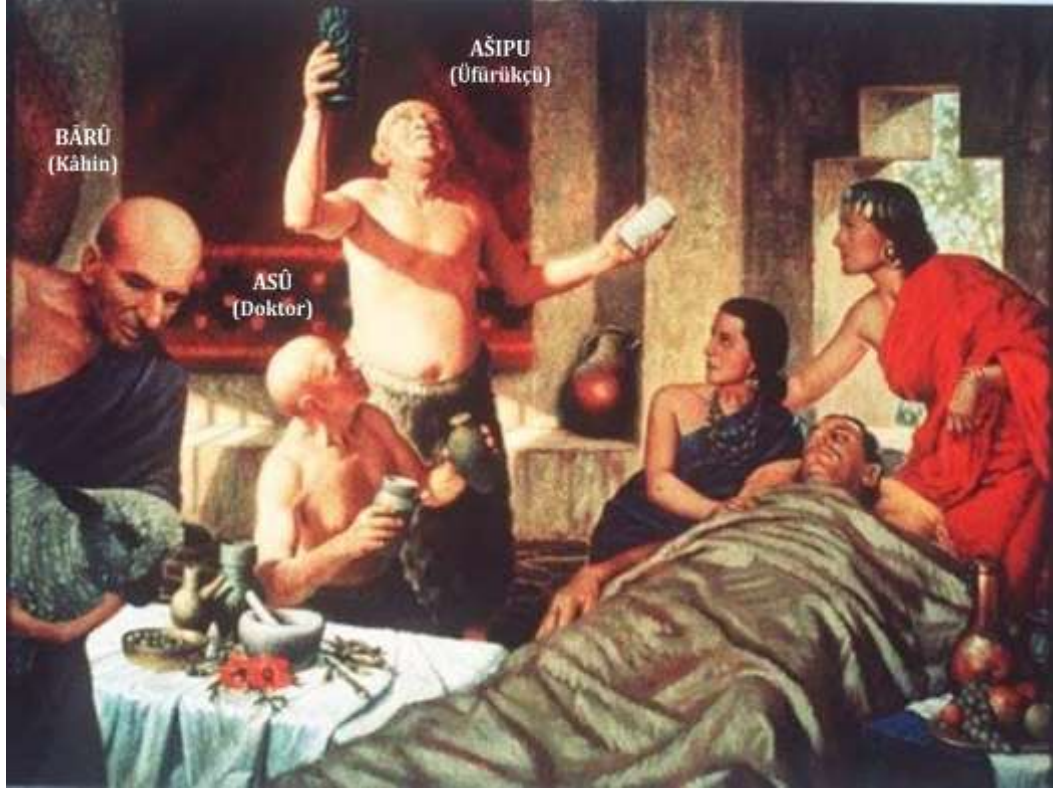
¹⁵⁸ Karagöz Arıhan, *Ön. ver.*, s. 12.

¹⁵⁹ Gencer, *Ön. ver.*, s. 77.

¹⁶⁰ Atabek ve Görkey, *Ön. ver.*, s. 34.

¹⁶¹ Geller, *Ön. ver.*, s. 43, 50.

Şifacıların uzmanlık alanları, farklı dönemlere ait listelerden öğrenilmektedir. Örneğin MÖ 1. binyıla ait Nimrud şarap listelerinde kâhinler “^{lú}hal”, üfürükçüler “^{lú}maš.maš”, doktorlar ise “^{lú}a.zu” logogramlarıyla listelenmiştir.¹⁶²

Resim 13. R. Thom'un yorumuyla Eski Mezopotamya'da tedavi süreci

3.2.1. Üfürükçü - Āšipu/Maşmaššu

Aynı zamanda rahip olan üfürükçü, tanrıların gazabına, kötü kehanetlere, kötü ruhlara ve cin ya da şeytan saldırılarına karşı önlem alır, hastalanan kişiyi Asû'dan önce muayene eder ve sihirli sözleriyle tedavi eder. Hastayı ilk önce üfürükçünün muayene etmesinin sebebi inanç dolayısıyla hastalığın kaderden ya da tanrıların kızdırılmasından kaynaklanıyor olmasıdır.¹⁶³ Tapınaklarda rahiplik görevini üstlenen ve saray atamalarını ellerinde tutan bu kişilerin aslında üfürükçü olarak hareket eden rahip mi yoksa rahip olarak hareket eden üfürükçü mü oldukları bilinmemektedir.¹⁶⁴

¹⁶² Geller, *Ön. ver.*, s. 49.

¹⁶³ *Aynı.* s. 43.

¹⁶⁴ *Aynı.* s. 50.

Sümerce ve Akadça metinlerde üfürükçü için kullanılmış iki farklı terimle karşılaşılmaktadır. Bunlardan birisi “Āšipu”, diğeri ise “Mašmaššu”dur. Orta Assur Dönemi’nin mesleki unvanları arasında bu iki terime ait logogramlar görülmektedir. Ancak logogramlar farklı yerlerde belirtilmiş, hiçbir zaman aynı yerde ikisi birlikte verilmemiştir. Ayrıca Āšipu ve Mašmaššu için hazırlanmış bir terim listesi günümüze kadarki çalışmalarda bulunamamış, bu sebeple üfürükçülerin ikiye ayrıldığı düşünülmüştür.¹⁶⁵

3.2.1.1. Āšipu

Mašmaššu’ya göre daha çok tanınan Akadça “Āšipu” terimi aslında daha çok edebi ve ilmî bir prestij terimidir ve Mašmaššu kadar açıklaması ve kullanımı yoktur.¹⁶⁶ Chicago Üniversite’nin yayınladığı Assurca sözlükte bu kelime “üfürükçü” olarak açıklanmıştır.¹⁶⁷

Ulla Koch’a göre Üfürükçü Āšipu, özellikle hastalık gibi zor zamanlarda aranan uzman kişi olup, halk ve özel kişiler için ritüeller yapmıştır. Aynı zamanda Koch, Barû, Asû ve Āšipu’nun işbirliği içinde çalışması ve farklı uzmanlık alanlarına ilgi duymaları sonucu, Āšipu’yu büyücü, doktor ya da şifacı olarak görme eğiliminin ortaya çıkmış olabileceğini belirtmiştir. M. Stol ise Āšipu’nun, erken kültürlerdeki cadı-doktor ya da şamanla kıyaslanabileceğini ileri sürmüştür.¹⁶⁸

Reallexikon der Assyriologie’ye göre Āšipu, MÖ 1. binyılda, insan dünyasıyla doğaüstü arasında arabuluculuk yapmıştır ve bir “üfürükçü rahip” olarak sınıflandırılmaktadır. Ancak tanrılara ait bir kült ya da tapınakla doğrudan bağlantısı olmadığı için bazı görevleri örtüşse de diğer rahipler gibi tapınaklarla doğrudan bağlantılı değildir. Bu yüzden Āšipu için modern kelimelerden büyücü, efsuncu, cinci, büyü rahibi, cadı-doktor vb. kullanılmaktadır. Bazen beraber, bazen de rakip olarak çalıştığı Asû daha az bilim adamı, daha çok zanaatkâr olarak algılanırken, Āšipu temelde tanıyla ilgilenen ve dini çareler, büyülü sözler, dualar, ritüeller vb. ile

¹⁶⁵ Geller, *Ön. ver.*, s. 43, 49.

¹⁶⁶ *Ayn.* s. 43, 50.

¹⁶⁷ “Āšipu”, *CAD*, Vol-Part: 1-A II, *Ön. ver.*, s. 431-435.

¹⁶⁸ Koch, *Ön. ver.*, s. 1.

hastalığın sebeplerine yönelen kişi olarak algılanmıştır. Tanı koymaktan sorumlu kişi olduğu için de temelde kullandığı kitap Sakikkû'dur.¹⁶⁹

Āšipu'nun bir diğer amacı da hasta kişiyle semptomlara neden olan tanrıyı uzlaştırmaktır. Bu sebeple kızgın olan tanrıyı bulması ve yatıştırması gerekmektedir.¹⁷⁰

3.2.1.2. Mašmaššu

Sümerce terim Mašmaššu, üfürükçüler için en çok kullanılan terimdir. Sümerce lologramı “maš.maš” olan Mašmaššu'nun, yine lologramı “maš.maš” olan ve temizlik anlamına gelen “Mašāšu” kelimesinden türemiş olabileceği düşünülmektedir. Mašmaššu kelimesine ilk kez Uruk Kralı Enmerkar ve Aratta Kralı Ensuhgiranna arasındaki rekabetin anlatıldığı bir destanda rastlanmaktadır. Geller'e göre Aratta'yı temsil eden Maš.maš Urgirunna'nın destanda tedavi etmekle ya da şeytan çıkarmakla alakası yoktur, aslında mucize yaratan kişidir. Geller ayrıca bu kişinin Aratta Gippar Tapınağı'nın rahibi olabileceğini ve zamanla üfürükçü ve şifacı için kullanılan standart bir kelime haline dönüşmüş olabileceğini ileri sürmektedir.¹⁷¹

Chicago Üniversitesi'nin yayınladığı Assurca sözlükte de “üfürükçü” olarak açıklanan Mašmaššu¹⁷² ve Āšipu için Sümer çift dilli sözlük listelerinde listelenmiş kelimeler yer almaktadır. Listedeki kelimelerden muš-DU^{la-la-ah}DU = yılan oynatıcısı, tígi = arp çalıcısı ve šim.mu = bitki yetiştiricisi anlamlarına gelmektedir. Bu isimlerden ilk ikisi muhtemelen ayinlerle bağlantılıdır.¹⁷³

3.2.2. Kâhin - Bārû

Kehanet ve fallı ilgilenen kişiler Bārû (kâhin) unvanını almaktadır. Bārûlar rüya tabiri yaparak, hayvanların iç organlarıyla (özellikle koçların¹⁷⁴) fal bakarak ve hastaya ulaşana kadar karşılaştıkları işaretleri yorumlayarak hastalığın seyri ve

¹⁶⁹ Koch, *Ön. ver.*, s. 7, 8.

¹⁷⁰ *Aynı.* s. 11.

¹⁷¹ Geller, *Ön. ver.*, s. 43, 44, 48.

¹⁷² “Mašmaššu” CAD, Vol-Part: 10-M I (Üçüncü basım. Chicago: The Oriental Institute, 2004), s. 381.

¹⁷³ Geller, *Ön. ver.*, s. 44, 46.

¹⁷⁴ *Aynı.* s. 50.

sonucu hakkında kehanette bulunurlar.¹⁷⁵ Uyguladıkları kehanet tipine “Bārûtu” adı verilmektedir (Resim 14). Bārûtu ayinleri MÖ 500 civarında yerini, yıldız ve takımyıldızları gözlemleyerek uygulanan astroloji falına bırakana kadar, MÖ 2.-1. binyıllarda önemli bir konuma sahip olmuştur.¹⁷⁶

Resim 14. H. M. Herget'in yorumuyla Bārû'nun hepatoskopi yöntemini kullanışı

Aslında Kâhin Bārû, Doktor Asû gibi zanaatını uygulamaya başlamadan önce eğitim almaktadır. Ayrıca yazılı metinlerden elde edilen bilgilere göre her ikisi de Maşmaşşu gibi tapınak ya da saraya bağlı değillerdir, yani mesleklerini uygulayabilmek için farklı şehirlere ya da ülkelere seyahat edebilmektedir. İkisi arasındaki bir diğer benzerlik de yazılı metinlerde Asûtu ve Bārûtu için yazılı bir ödenek olmayışıdır. Bu durum Asû ve Bārû'nun tapınaklara bağlı bir rahip olmadıklarının kanıtıdır.¹⁷⁷

3.2.3. Doktor - Asû

“A.sû”, “A.zû” ve “İa.sû” unvanlarıyla bilinen bu kişiler, hastalığın teşhisi ve sonucuyla ilgilenmektedirler. A.sû ve A.zû suları tanıyan, İa.zu ise yağları tanıyan

¹⁷⁵ Atabek ve Görkey, *Ön. ver.*, s. 31; Bayat, *Ön. ver.*, s. 50; Gencer, *Ön. ver.*, s. 82.

¹⁷⁶ Geller, *Ön. ver.*, s. 50, 51.

¹⁷⁷ *Aynı.* s. 50, 51.

anlamına gelmektedir.¹⁷⁸ Engin bir tıp bilgisine sahip Asû, semptomların doğal sebeplerine yoğunlaşıp ve bir eczacı gibi karmaşık reçeteler ve ilaçlar hazırlamıştır.¹⁷⁹ Reçetelerini, meslek dışı kimselerce kullanılmaması için başkalarının anlayamayacağı şekilde yazmıştır. Örneğin bir reçetede *Kislimu*¹⁸⁰ ayında ekşi sütle Emmer kepeği ve acı sarımsakla yaban eşeği dışkısı yenilmesi gerektiği yazılıdır.¹⁸¹ Bu reçetede yazılanlar içerdiği iğrenç malzemeler sayesinde, aslında bir şarlatan tarafından yazıldığını göstermektedir. Bu sebeple Asûlar reçetelerini şifreli yazarak şartlatanların uygulayacağı iğrenç tedavi yöntemlerinin tanınmasını da sağlamıştır.¹⁸²

Yazılı metinler sayesinde Assur Dönemi doktorlarının kullandıkları bazı unvanlar saptanabilmiştir. Örneğin GAL.^{LU.MES}A.ZU = hekimbaşı, ^{LU}A.ZU.SAG = şef hekim, ^{LU}A.ZU.TUR ve KAB.ZU.ZU = pratisyen hekim, UGALU^{LU}A.ZU = hekim müfettişi anlamlarına gelen terimler sayesinde, doktorların farklı statülerde çalışabildiği anlaşılmıştır. Ayrıca kadın hekim anlamına gelen ^{SAL}A.ZU, kadınların da doktor olabildiğini göstermektedir.¹⁸³

Şifacılar arasında uzmanlık alanları haricinde bir fark daha vardır. Bu fark da Maşmaşu'nun tapınağa ya da saraya bağlı olması sebebiyle istediği yere gidememesi, Asû'nun ve kahin olmasına rağmen tedavi süreci içinde yer alan Barû'nun istedikleri yere gitmekte özgür olmasıdır.¹⁸⁴

Şifacıların uzmanlık alanları her ne kadar birbirinden farklı olsa da çalışmalarını keskin bir şekilde ayırmaz. Āšipû/Maşmaşu bazen bitkisel ilaçlar kullanmış, Asû da dua etmiştir.¹⁸⁵ Ayrıca bazı durumlarda da beraber çalışmışlardır. Örneğin Asû Urad-Nana'nın Assur Kralı Esarhaddon'a gönderdiği bir mektupta “Kral efendimize iyi sıhhatler dilerim! İyileştirici tanrılar Ninurta ile Gula, gönül ve beden rahathğı versin ona! Kral efendimiz yakalandığı hastalığa neden hala bir teşhis koyamadığımı ve ona uygun ilaç hazırlayamadığımı durmadan bana sormaktadır. Gerçekten de kral hazretlerine söylediğim gibi hazretlerinin hastalığının ne olduğunu belirtmekte yetersiz kaldığımı kabul ediyorum. Ne var ki şuan okuyup hastalığı hakkında bilgi sahibi olsun diye şu resmi mühürlü mektubu krala gönderiyorum. Ve kral hazretleri isterse (teyit için) bağırsak falcısına başvurabiliriz. Şu halde kralın ilişikte gönderilen

¹⁷⁸ Atabek ve Görkey, *Ön. ver.*, s. 31

¹⁷⁹ Geller, *Ön. ver.*, s. 43.

¹⁸⁰ Kislimu ya da kissilimu dokuzuncu ay anlamına gelmektedir (bkz. “Kissilimu”, CAD, Vol-Part: 8-K, *Ön. ver.*, s. 429.).

¹⁸¹ *The month of Kislimu: what is your diet? You shall dine on onager dung in bitter garlic and emmer chaff in sour milk.*” (Geller, *Ön. ver.*, s. 53).

¹⁸² *Aynı.* s. 52, 53.

¹⁸³ Bayat, *Ön. ver.*, s. 50.

¹⁸⁴ Geller, *Ön. ver.*, s. 51.

¹⁸⁵ Karagöz Arıhan, *Ön. ver.*, s. 13.

losyonu kullanması gerekir. Böylece ateşi kaybolacaktır.”¹⁸⁶ yazması, bu durumun resmi bir kanıtıdır.

Mevcut yazılı kaynaklar Asû ve Āšipu arasında keskin bir ayırım yapılması için yetersizdir. Bu kaynaklar daha çok Eski Babil ve Yeni Assur dönemlerini ön plana çıkarmaktadır, ancak bu dönemlere ait metinlerde günlük hayat belgeleriyle mevcut tıbbi belgeler arasındaki bağlantı yetersiz kaldığı için belirsizlik devam etmektedir. Mektuplarda ve reçetelerde Asû ve Āšipu’ya birlikte ya da tek olarak sıkça rastlanmaktadır, ancak kolofonlarda tıbbi metinlerin sadece “Āšipûtu”ya¹⁸⁷ aitmiş gibi belirtilmesi yani “Asûtu”dan¹⁸⁸ bahsedilmemesi kanıtları saptırmaktadır.¹⁸⁹

3.3.TEDAVİ YÖNTEMLERİ

Hasta kişinin tedavi edilmesi için kehanette bulunma, sihirle tedavi etme, droglardan oluşan reçetelerle ve cerrahi operasyonlarla tedavi etme yöntemlerine başvurulur. Ancak tedaviye başlamadan önce, günahlarının saptanabilmesi amacıyla hastaya bazı sorular sorulur:

- Birini öldürdün mü?
- Çaldın mı ya da çaldırdın mı?
- Hileli terazi kullandın mı?
- Yalan söyledin mi?
- Büyüklerine karşı geldin mi?
- Babayla oğlunu, anasıyla kızını, dostla dostunu düşman ettin mi?
- Meşru çocuğu kovup gayrimeşru çocuğu getirdin mi?
- Komşunun karısıyla/kocasıyla ilişki yaşadın mı?¹⁹⁰

Soruların ardından tanrıların gazabından kurtulmak için dualar edilir, cin ve şeytandan kurtulmak için de muskalar ve sihir kullanılır. Ayrıca minerallerin, hayvansal ürünlerin ve bitkisel ürünlerin yer aldığı reçetelerden yararlanılarak hastalıkların tedavi edilmesi amaçlanır.¹⁹¹

¹⁸⁶ Gencer, *Ön. ver.*, s. 81.

¹⁸⁷ Üfürükçülük pratiği, üfürükçülük sanatı (bkz. “Āšipûtu”, *CAD*, Vol-Part: 1-A II, *Ön. ver.*, s. 435.).

¹⁸⁸ Tıbbi pratik, tıbbi tedavi, tıbbi bilgi (bkz. “Asûtu”, *CAD*, Vol-Part: 1-A II, *Ön. ver.*, s. 351.).

¹⁸⁹ Heeßel, 2009, *Ön. ver.*, s. 14.

¹⁹⁰ Atabek ve Görkey, *Ön. ver.*, s. 29.

¹⁹¹ Demirhan Erdemir, *Ön. ver.*, s. 32.

3.3.1. Din-Büyü

Tedavi amacıyla tanrılara kurban kesilip dua edilmesinin ardından üfürükçüler, hastanın içindeki kötü ruhu, cini ya da şeytanı korkutabilmek amacıyla maske takar ve hastanın içinden çıkacak cini ya da şeytanı bağlamak için zincir taşır. Hastalık getirdiğine inanılan güneybatı rüzgârlarını, o an bulunulan haneden uzak tutabilmek için de kapı ve pencereler önüne,¹⁹² yatak odası köşelerine “apkallu” adı verilen, balık-adam, kuş-adam (Resim 15a ve 15b), öküz-adam, akrep-adam ya da aslan-adam formunda figürinler veya metal levhalar koyar¹⁹³ ve muskalar hazırlayıp sihirli sözler söyler.

Resim 15a ve 15b. Balık-adam ve kuş-adam formundaki apotroik figürinler

Büyüyle tedavi genellikle ruh hastalıkları, psikolojik rahatsızlıklar, diş gıcırdatma ve sara gibi¹⁹⁴ sebebi anlaşılamayan hastalıklarda kullanılmıştır. Ancak başka hastalıkların tedavisinde de büyüden yararlandığı ve metinlerde de kullanılan muska ya da büyülerden bahsedildiği görülür. Örneğin Assur tıbbi metinlerinden

¹⁹² Atabek ve Görkey, *Ön. ver.*, s. 32.

¹⁹³ Böck, 2014a, *Ön. ver.*, s. 36.

¹⁹⁴ Demirhan Erdemir, *Ön. ver.*, s. 32.

221. AM., 76, 5 (K.2488) numaralı tablette mišittu (felç) sonucu oluşan çürükler için kaydedilen tedaviler arasında büyüler ve muskalar da yer almaktadır:

*"4. INCANTATION: If a man has a blow on the cheek, practical prescription for this: Lolium in water from the well of the Temple of Marduk thou shalt bray, dust of four crossroads therein thou shalt col[lect], ... seven and seven times his mouth thou shalt cleanse, with the water from the well of the Temple of Marduk his mouth [thou shalt wash]."*¹⁹⁵

*"14. CHARM: O Prince of the Deep, creating all whatever its name, Ea ... King of plenty, the seizure of the mouth, ... Marduk, the sorcerer of the deep ..."*¹⁹⁶

Göz hastalığının net bir şekilde yazıldığı tek Babil tıbbi tabletinde de yine büyüye ve ritüele yer verilmiştir. Bu tablette gece körlüğünden (Sin-lurmâ) bahsedilmektedir:

*"If a man's eyes suffer from "Sin-lurma" (night-blindness), thou shalt thread makūt of the liver of an ass (and) the sinew of its neck on a cord (and) put it on his neck, prepare a water-pot; on the morrow thou shalt spread a cloth in the sun, prepare a censer of pine-gum: (then) thou shalt let this man stand behind the cloth in the sun. A priest (MAŠ.MAŠ = āšipu) shall take seven (rounds of) bread; he whose eyes are sick shall take seven (rounds of) bread; [(then) the priest] shall say [to] the sick man, "Receive, O clear of eye (namra īni):" [the si]ck man shall say to the priest, "Receive, O dim of eye (balša īni)" (Col. iii, 1).Thou shalt chop up the makūt of the liverassemble children and they shall say thus: "...," they shall say: thou shalt mix curd and the best (?) oil together, apply to his eyes."*¹⁹⁷

"[Charm:] ... receive: may Ea hear, may Ea receive ... [Do not se]e, O clear of eye: O dim of eye. Recite the charm.

*..... and this charmof the door (?) thou shalt put in his hand and he shall eat.
..... thou shalt [take away ?] the makūt of the liver, and the pieces thou shalt ...[and] thou shalt anoint his cheeks and [eyes] and he shall recover."*¹⁹⁸

Metinler incelendiğinde hastalık ne olursa olsun büyü ve muskadan yararlanıldığı görülmektedir. Yani sadece sebebi bilinmeyen bir hastalık (sara vb.) için kullanılmamışlardır. Hastayı tedavi edebilmek için büyü ve muskalara gereken maddelerin isimleri, nasıl hazırlanacağı ve söylenmesi gereken sihirli sözlerin belirtildiği görülür. Ayrıca muskalarda tanrıların isimleri verilmiş ve o tanrıların tapınaklarında bulunan sulardan, hatta yolundaki tozdan bile yararlanılmıştır. İnsanlar için kutsal sayılan bu şeylere muskalarda yer vererek hastalığın tedavisindeki dini dayanak oluşturulmuş olmalıdır.

¹⁹⁵ Thompson, *Ön. ver.*, s. 1.

¹⁹⁶ Thompson, *Ön. ver.*, s. 2.

¹⁹⁷ Stol, *Ön. ver.*, s. 297.

¹⁹⁸ *Aynı.* s. 297.

3.3.2. Kehanet

MÖ 1. binyılda fal ve kehanet tekniklerinin tanrılar arasında Anu, Enlil ve Ea'nın sırrı olduğuna, ilk olarak da Sippar kralı Enmeduranki'ye öğretildiğine inanılmaktadır. Mitolojiye göre bu sır, tufandan önce Enmeduranki tarafından Nippur, Babil ve Sippar'a öğretilip yazılı hale getirilmiş, böylece nesilden nesile aktarılabilmıştır.¹⁹⁹ Assurluların ve Babillilerin çok eski olarak nitelendirdikleri²⁰⁰ bu kehanet yöntemleri, Mezopotamya'da, insan hayatındaki önemli olayın ya da hastalığın nasıl ilerleyeceğine ve nasıl sonuçlanacağına dair bir fikir edinebilmek amacıyla kullanılmıştır. Kehanet yöntemleri arasında rüya tabiri, zeytinyağı / susam yağı falı, bağırsak falı, un falı, karaciğer falı, tütsüyle kehanette bulunma ve hastaya giderken karşılaşılan işaretlere göre kehanette bulunma gibi çeşitli yöntemler yer almaktadır.

Rüya tabirlerine önem verilmesinin sebebi, rüyaların vücut salgıları ve kan dolaşım hareketleri sonucu meydana geldiğine inanılmasıdır.²⁰¹ Hastaya giderken karşılaşılan şeylerin de, tanrıdan gelen işaretler olduğuna ve hastanın durumu ve hastalığının sonucu hakkında bilgi vereceğine inanılırdı. Örneğin Sakikkû'nun 1. tabletinde yazılmış siyah domuzla ilgili metin buna güzel bir örnektir:²⁰²

*"If he (the exorcist) sees a black pig: that patient may die; (alternatively) he may suffer acutely but then recover. If he (the exorcist) sees a white pig: that patient may get better; (alternatively) stress (dannatu) may take hold of him. If he (the exorcist) sees a red pig: that patient may die within three months, (alternatively) within three days. If he (the exorcist) sees a spotted pig: that patient may die from dropsy; it is worrying, one should not approach him."*²⁰³

Kehanette bulunma aracı olarak kullanılmış fal, fala baktıran kişinin sorununu kapsayan soru sorma ve fal uzmanı tarafından uygulanan karmaşık cevap bulma yöntemi olmak üzere iki ana kısımdan oluşur. Soruyu soran kişinin amacı, sorununun sebebinin ne ya da kim olduğunu ve nasıl sonuçlanacağını öğrenebilmektir, bu nedenle ikinci kısmı anlaması zorunlu değildir, fala bakan uzmanın anlaması

¹⁹⁹ Stefan M. Maul, *Die Wahrsagekunst Im Alten Orient, Zeichen des Himmels und der Erde* (München: C. H. Beck oHG, 2013), s. 168.

²⁰⁰ Aynı. s. 169.

²⁰¹ Atabek ve Görkey, *Ön. ver.*, s. 26.

²⁰² Teşhis El Kitabı'nda yazılı olan bu kehanette siyah domuzun kötüye, beyaz domuzun ise iyiye işaret sayılması, asıl belirleyici olanın hayvan değil de renk olduğunu göstermektedir. Bu da günümüze kadar süre gelen siyah rengin kötüye, beyaz rengin ise iyiye işaret olması inancının erken dönemlerde de aynı şekilde kabul edildiğini göstermektedir.

²⁰³ Geller, *Ön. ver.*, s. 142.

yeterlidir. Hitit'e de gönderildikleri bilinen bu uzmanların metinler sayesinde farklı unvanlar aldıkları saptanabilmiştir. Örneğin ^{Lú}HAL = ciğer ve talih falcısı (kâhin), ^{Lú}MUŞEN.DÙ, ^{Lú}IGI.MUŞEN = kuş falcısı, ^{Lú}AZU = ciğer falcısı (hekim), ^{Lú}AŞİPU = büyü uzmanı, ^{SAL}ENSI = kadın rüya falcısı, ^{SAL}ŞU.GI = yaşlı kadın yılan falcısı anlamlarına gelen terimler kullanılmış,²⁰⁴ Hitit'te de kehanetle ilgilenen kadınlara büyücü kadın, kocakarı anlamlarına gelen ^{MUNUS}ŞU.GI²⁰⁵ terimi kullanılmıştır. Kadınlar için kullanılmış unvanların da kaydedilmesi sayesinde hem Mezopotamya'daki hem de Anadolu'daki kadınların şifacılığın yanı sıra kâhinlik yapabildikleri kanıtlanmıştır.

Kullanılan fal yöntemleri arasında en çok hayvan iç organlarıyla bakılan fal yöntemleri, özellikle de karaciğer falıyla karşılaşılmaktadır. Bunun sebebi muhtemelen, en büyük organ ve kan dolaşımının merkezi olan karaciğerin, yaşamın merkezi²⁰⁶ ve ruhun barınağı²⁰⁷ olduğuna inanılmasıdır. Ruhun karaciğerde barınması sebebiyle de kaderin karaciğere yazıldığına inanılmıştır. Fala bakmak için hazırlanan kilden yapılmış karaciğer modellerinde de kullanılış amacı ve fal bakma yöntemi hakkında bilgiler verilmiştir.²⁰⁸

Karaciğer falına yönetim gibi önemli bir konu için bakılacaksa bu yöntem tek başına yeterli görülmemiştir. Bu sebeple bağırsak, un, yağ ve tütsü fallarını da içeren kompleks ritüellerle kurban töreni desteklenmiştir. Un ve yağ falı aslında fakir halk tarafından tercih edilmiştir, ancak törenlerde yüksek kesim tarafından da rağbet görmüştür. Kurbanı sunan kişi açısından ilahi talimat taşıdığına inanılan yağ falı için sıkılmış susam yağı genellikle diğer sıvılarla birlikte kâselere dökülür ve diğer yiyecekler gibi kurbanlık masası üzerine koyulur. Yağdaki mesajı okuyabilmek için, içinde su olan bardak ya da kâseye yağ dökülüp doğuya bakılır ve o an yağda gerçekleşen şekillere, rengine, parlaklığına ve hareketine göre yorum yapılır. Örneğin suya dökülen yağ yüzeye çıkıp suyun üzerini tamamen kaplarsa olumlu bir işaret olarak algılanır ama dibe çöküp kâsenin tabanını kaplarsa ya da yüzeye

²⁰⁴ Ahmet Ünal, "Falcılık ve Kehanet", Meltem Doğan-Alparslan, Metin Alparslan (Ed.), *Hititler Bir Anadolu İmparatorluğu* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2013) s. 456, 458.

²⁰⁵ İlknur Taş, "Hititli Kadın Şifacılar – Şifalandırma Çalışmaları ve Bunların Birleştirici Coğrafya ve Jeokültürel Bellek Esasında Anadolu Kültüründeki Yansımaları", *İstanbul Üniversitesi Kadın Araştırmaları Dergisi* (2017/1 I), s. 50.

²⁰⁶ Atabek ve Görkey, *Ön. ver.*, s. 28.

²⁰⁷ Eren Akçiçek, "Karaciğer Falı (Hepatoskopi)", *Tepecik Eğitim ve Araştırma Hastanesi Dergisi*, Vol-Sayı: 1-1 (1991), s. 48.

²⁰⁸ Gencer, *Ön. ver.*, s. 76, 84.

çıkıldığında parçalanır ve küçük damlacıklar halinde kalırsa olumsuz olarak yorumlanır. Burada kullanılan su, kurbanı sunan kişinin karşısındaki gücü, yağ ise kurbanı sunan kişinin kendisini temsil etmektedir.²⁰⁹

Un da tıpkı yağ gibi diğer yiyeceklerle birlikte tanrılar için hazırlanan masada yer almaktadır. Sunu amaçlı hazırlanan un, reçine, bitki gibi kokulu şeylerle karıştırılmış ve tanrılara tütsü olarak sunulmuştur. Un falı için ise Geç Babil Dönemi öğrenci notlarından anlaşıldığına göre Emmer başağıyla karıştırılan un bir kavanoza koyulur. Daha sonra bir tepsi ya da sığ bir tabağa tek seferde dökülür ve un ile başağın ilişkisi gözlemlenir. Örneğin un, gün batımından sonra Emmer başağını bırakırsa hasta kişi ölecek, gün batımından sonra Emmer başağı üzerinde birikirse çok uzun bir süre hasta kalacak ama sonunda yaşayacak şeklinde yorumlanır. Burada Emmer başağı kendisine soru sorulan kişi anlamındadır, ince buğday unu ise olayların olabilirlik derecesini belirtmektedir.²¹⁰

Tanrılara sunulan yiyecek ve içeceklerin yanı sıra kurbanlık masasının yanına tütsü kabı da koyulmuştur. Yüksek ayak üzerinde duran sığ bir çanakta oluşan bu kap içinde odun kömürü yakılmakta ve üzerine özellikle ardıç ve sedir ağacı olmak üzere, reçineli ağaç ve dal parçaları, kokulu bitkiler ve sunu için masaya koyulmuş undan serpiştirilir. Tütsü kabından yükselen kokulu duman sayesinde de tanrının kokuyu alıp kurbanı çağırdığına inanılmaktadır.²¹¹

Yapılan kurban töreni idari konularda olduğunda en az iki kez uygulanmıştır. Hatta Nippur'da bulunmuş MÖ 14. yüzyıla ait kayıtlarda daha aydınlatıcı cevaplar alabilmek için ardı ardına on sefere kadar tekrarlanabildiği de saptanmıştır.²¹²

Çivi yazılı belgelerden edinilen bilgilere göre Mezopotamya'da kurban kesmek için küçükbaş hayvanlar, büyükbaş hayvanlar ya da kümes hayvanlarından herhangi birisi tercih edilebilmiş, ancak fal bakmak için tanrıya sadece bir yaşında erkek koyun (toklu) sunulmuştur (bağırsak falına bakmak için güvercin gibi kümes hayvanları da kullanılmıştır). Metinlerde erkek koyun yerine keçi, domuz, sığır ya da başka bir canlının kurban edilebileceğine dair herhangi bir kayıt bulunamamıştır. Kurban hayvanının seçiminde, hayvanın mümkün olduğunca saf ve taze olmasına,

²⁰⁹ Maul, *Ön. ver.*, s. 167-169, 172, 174.

²¹⁰ Maul, *Ön. ver.*, s. 156, 157, 159.

²¹¹ *Ayn.* s. 162.

²¹² *Ayn.* s. 218.

derisinin lekесiz, parlak ve bembeyaz olmasına ve hayvanın yanındaki kişinin temiz birisi olmasına dikkat edilmiştir. Ayrıca inanca göre, kurban hayvanı tanrının bir işaretini de taşımalıdır. Örneğin MÖ 21. yüzyıla ait bir ilahiye göre kurban hayvanını seçen bir kişi bu işlem sırasında “Evet” diye bir ses duymuş²¹³ ve bu sayede doğru hayvan olduğunu anlamıştır.

MÖ 1. binyıla ait metinlere göre, hayvanın dış görüntüsünün iç organları hakkında, dolayısıyla da beklenen kehanet konusunda bilgi verdiğine inanılmaktadır. Bu sebeple tanrının işareti görüldükten sonra, seçilen hayvanın omurgası, göğüs kafesi ve kaburgaları elle kontrol edilmektedir. İstenilen özelliklere sahip hayvan seçildikten sonra kurbanı sunan kişi elini kurban hayvanının üzerine koyar ve günahlarını söyleyerek o hayvana aktarır. Bu sayede de kurbanı sunan kişiyle kurban hayvanının kimlikleri birleşir.²¹⁴

Kâhin Barû'nun ilgilendiği karaciğer falının temelinde iki düşünce olduğu düşünülmektedir:

1. Kurban edilen hayvanın karaciğeri tanrının karaciğerini yansıtmaktadır. Kurbanlık hayvanı tanrıya sunan kişinin kaderini tanrı belirlediği için tanrının karaciğerinden kişinin kaderiyle ilgili işaretler okunabilecektir.²¹⁵
2. Kurban edilen hayvanın karaciğeri, onu tanrıya sunan kişinin karaciğerini yansıtır, bu sayede de tanrının o kişi için yazdığı kaderle ilgili işaretler hayvanın karaciğerinden okunabilecektir.²¹⁶

İyi bir sonuç alabilmek için kurban töreni öncesinde gece boyunca dua eden bir kâhin olup olmadığı bilinmemektedir. Ancak kurban töreninin sabahın erken saatlerinde yapıldığı bilinmektedir. Seçilen kurban hayvanının incelenmesinden önce kâhin üç kez tanrıların isimlerini söyler ve bir kâse suya yağ damlatıp yağın şeklini, hareketini ve hareket ettiği yönü inceleyerek tanrıların açık iznini alır.²¹⁷ Yani öncelikle zeytinyağı / susam yağı falına bakmalıdır.

Sonrasında Barû, üzerine 4 kap dolusu susam şarabı, 3 düzine ekmek, biraz bal, kaymak ve tuz koyduğu masanın önündeki mangalı karıştırır ve “Kulun, sabahın

²¹³ Maul, *Ön. ver.*, s. 29, 30.

²¹⁴ *Aynı.* s. 30.

²¹⁵ Sayılı, *Ön. ver.*, s. 427.

²¹⁶ *Aynı.* s. 428.

²¹⁷ Maul, *Ön. ver.*, s. 54, 60, 61.

*erken vaktinde senin huzurunda bu kurbanı sunuyor; organları tam, vücudu sağlam bu semiz koyun/keçi yüzünden o sana hoş görünsün.” der ve tan yeri ağarırken seçtiği hayvanı kurban eder.*²¹⁸

Resim 16. Nimrud II. Assurnasirpal sarayında bulunmuş MÖ 9. yüzyıla ait kabartmada, henüz hayvanın içinde olan karaciğerin incelenmesi sahnesi

Yeni Assur Dönemi'ne ait bazı kayıtlarda kurban törenlerine ait özenle yazılmış tam kehanet metinleri ve bağırsak falına ait notlar saptanmıştır. Bu notlarda henüz ölen hayvanın iç organlarının incelenmesi ve sonrasında bedeninden çıkartılması gerektiği yazılıdır. Karaciğer falı için sadece karaciğer incelemesi yapılmayıp diğer organlar ve iskeleti de incelendiği için başı kesilen hayvan bacakları ve göbeği yukarıya dönük şekilde sırt üstü yatırılır ve karnında uzunlamasına bir kesik atılır. Karın duvarının altındaki yağ dokusu ve bağırsaklar çıkartıldıktan sonra karın boşluğunda, bedenin sağ tarafında yer alan karaciğer elle muayene edilir. Organlar henüz hayvanın bedenindeyken incelendikten sonra karaciğeri tutan tendon ve damarlar kopartılır²¹⁹ ve karaciğer ayrıntılı inceleme için bedenden çıkartılır (Resim 16). Stefan M. Maul, Eski Babil Dönemi'ne ait bir okul metninde, karaciğerle birlikte diğer organların da çıkartıldığını, bunları birbirine bağlayan tendon ve damarların dikkatlice kesilip ayrıldığını, kursak, mide, işkembe

²¹⁸ Bayat, *Ön. ver.*, s. 54.

²¹⁹ Stefan M. Maul, karaciğerin bedenden çıkartılması için, metinlerde tendon ve damarları *kesmek* kelimesi yerine *kopartarak çıkartma* (herausgerissen) kelimesinin yazılı olduğunu belirtmiştir (bkz. Maul, *Ön. ver.*, s. 58.).

ve kırkbayırın da (işkembenin 4. bölümü) sorulara hazırlık için boşaltıldığı yazılı olduğunu belirtmiştir. Ancak metinlerde karaciğer haricindeki organlara nadiren rastlandığı için mide, dalak, böbrek ve mesanenin kehanette bulunmada rol oynamamış olabileceğini ileri sürmüştür. Aynı zamanda Maul, kurban törenindeki tüm bu işlemleri yapan kâhinin elleri hayvanın kanı ve yağıyla kirleneceği için stylus ve tablete dokunmamış olabileceğini, bu sebeple tüm verileri, yanında töreni izleyen bir yardımcının kaydetmiş olabileceğini ileri sürmüştür.²²⁰

Eşit olmayan iki bölümden oluşan karaciğerin diyaframa yakın, pürüzsüz, parlak ve hafif dış bükey olan yüzeyine “*diaphragmatica*”, diğer organlara bakan, çok yağlı, girintilerin, çıkıntılarının olduğu ve üzerinde yeşilimsi safra kesesinin yer aldığı yüzeyine “*visceralis*” adı verilmektedir. Karaciğer falı için, karmaşık yapıya sahip olan ve koyunun sağlığı konusunda bilgi veren visceralis yüzeyi incelenmiştir.²²¹ İnceleme sonucunda elde edilen veriler, kil ya da alçıdan yapılmış model karaciğer ile karşılaştırılarak hastaya temas etmeden hastalığı teşhis edilmeye çalışılmış²²² ve hastalığın sonucu hakkında yorumda bulunulmuştur. Örneğin sistik kanal yassılaşırsa “*Hasta ölecek!*”, lenfatik kanal yassılaşırsa “*Hasta yaşayacak!*” diye yorumlanmıştır.²²³ Son olarak da gözlemlerden elde edilen veriler ve kehanet, karaciğer modellerine yazılmıştır (Resim 17a ve 17b).²²⁴

Resim 17a ve 17b. Mari'den MÖ 2100-2000 tarihlerine ait karaciğer modelinin ön ve arka yüzü

²²⁰ Maul, *Ön. ver.*, s. 56-58, 63.

²²¹ Aynı. s. 64.

²²² Uzluk, *Ön. ver.*, s. 19.

²²³ Bayat, *Ön. ver.*, s. 54.

²²⁴ Sayılı, *Ön. ver.*, s. 428.

Assurbanipal Kütüphanesi'nde bulunmuş ve çoğu Babil'den getirilmiş olan karaciğer modellerinde yazılı olan bilgilere göre, modellere kaydedilen veriler belirli bir sisteme göre kaydedilmektedir. Bu sisteme göre öncelikle güneş tanrısı Şamaş'a ithafen bir giriş yapılır (“*Šamaš, great lord, give me a firm positive answer to what I am asking you*”). Ardından konuya özel bir soru sorulur ve son olarak da karaciğerin incelenen bölümleri ile inceleme sonuçları kaydedilir.²²⁵

3.3.3. Tıbbî Reçeteler

Tedavi sürecinin en önemli kısmını oluşturan droglarla tedavi, şifacılar içinde A.sû'nun görevidir. A.sû hastalarını tedavi ederken bitkiler, mineraller ve hayvansal ürünlerden oluşan ilaçları kullanmış ve bu ilaçları kil tabletler üzerine reçete olarak kaydetmiştir. Bu reçeteler sayesinde Mezopotamya toplumunda görülen hastalıklara, şifacıların o hastalıkları tedavi etmek için kullandığı droglara, ilaç yapım tekniklerine ve ilacı hastanın nasıl aldığına dair bilgiler edinilebilmektedir.

Çivi yazılı metinlerin filologlar tarafından günümüz dillerine tercüme edilmesi sonucu ilaç yapımında kullanılmış yaklaşık bin tane bitkinin yabancı dildeki ismi, alternatif isimleri ve uygulayıcıların kullandığı özel isimler saptanabilmiştir.²²⁶ Ayrıca ilaç hazırlamada hayvansal ürünler ve minerallerin de kullanıldığı bilinmektedir. Örneğin zeytin, defne, çirişotu, nilüfer, mersin,²²⁷ kekik, erik, incir, manna bitkisi,²²⁸ sarımsak, anason, güzelavrat otu, kişniş, badem, şimşir, söğüt, armut, hurma, çınar, hardal, safran, hindiba, nane, meyankökü, arpa, buğday, susam, fasulye, soğan, gül,²²⁹ haşhaş, adamotu, banotu, anason, mür, kamış²³⁰ gibi çeşitli bitkilerin kökleri, kabukları, yaprakları, çiçekleri, tohumları, yağları ve özütlerinden, kuzu, oğlak, koç, öküz, inek, domuz, kartal, turna, çekirge, altın kanat böceği, geyik, balık,²³¹ aslan,²³² kaplumbağa, yılan, kunduz, köpek²³³ gibi evcil ve yabani hayvanların derileri, boynuzları, iç organları, içyağları ve ürettikleri süt, tereyağı,

²²⁵ Fincke, 2003-2004, *Ön. ver.*, s. 117.

²²⁶ Böck, 2014b, *Ön. ver.*, s. 129.

²²⁷ Lewis, *Ön. ver.*, s. 11.

²²⁸ Karagöz Arıhan, *Ön. ver.*, s. 10.

²²⁹ Demirhan Erdemir, *Ön. ver.*, s. 35.

²³⁰ Atabek ve Görkey, *Ön. ver.*, s. 34.

²³¹ Thompson, *Ön. ver.*, s. 1-25.

²³² Geller, *Ön. ver.*, s. 1.

²³³ Atabek ve Görkey, *Ön. ver.*, s. 34.

kesmik ve ballarından yararlanılmış, minerallerden de altın, gümüş, bakır, demir, kurşun, kükürt, kireçtaşı, akik, alabaster, billur, tuz, cıva,²³⁴ şap ve alüminyum²³⁵ vb. kullanılmıştır. Tüm bu bilgilerin verildiği reçetelerin hangi hastalık için yazıldığı ilk cümlelerinden anlaşılmaktadır. Ele alınıp incelenen bir örnek, reçetelerin akılda net bir şekilde canlanmasını sağlayacaktır.

Pennsylvania Üniversite Müzesi'nde yer alan ve MÖ 650-600 yıllarına tarihlendirilen 19801 numaralı tablet (Resim 18) erkek üriner sistemi ve genital bölge hastalıkları hakkında bilgi vermektedir. Bir kısmı kırık olan tabletin mevcut ölçüleri 11 x 11.9 cm.dir ve üzerinde 120 satır yazı bulunmaktadır. Dört sütuna bölünmüş tablette sekiz farklı vakanın semptomları ve tedavileri verilmiştir. Genel olarak semptomlar tek satırla belirtilirken 3. ve 6. vakalarda diğerlerinden farklı olarak semptomların yanı sıra hastalık sonucunda olacaklar da verilmiş, ayrıca 3. vakada *“adam şeşu hastasıdır”* yazılarak hastalığın ismi belirtilmiştir.²³⁶ Tabletteki reçeteler arasından seçeceğimiz birkaç örnek, tedavi yöntemleri hakkında bilgi edinmemizi ve aralarındaki farkı anlamamızı daha kolay hale getirecektir.

Vaka 1: *“If a man suffers of incontinence of the urine, he shall drink each day for five days one qa of roasted refined scap of the male sheep and one qa of roasted male thorny root without food in two potions. He shall drink the beverage and he will recover.”*²³⁷

Vaka 3: *“If a man's flesh in the interior of his scrotum (?) turns upside down and his urine is stopped, the foundation of his dead penis is closed up, that man is sick of 'flow of seed.' Thou shalt mix in equal portions two sheqels of bitter-plant two sheqels of HIL without taste, two qa of wine-water, aromatic oil and milk. One half thou shalt smear (on) a cloth upon the point of the 'tongue.' Thou shalt pour man's sore. Thou shalt mix X in wine. At the approach of the star he shall drink it without food and he will recover.”*²³⁸

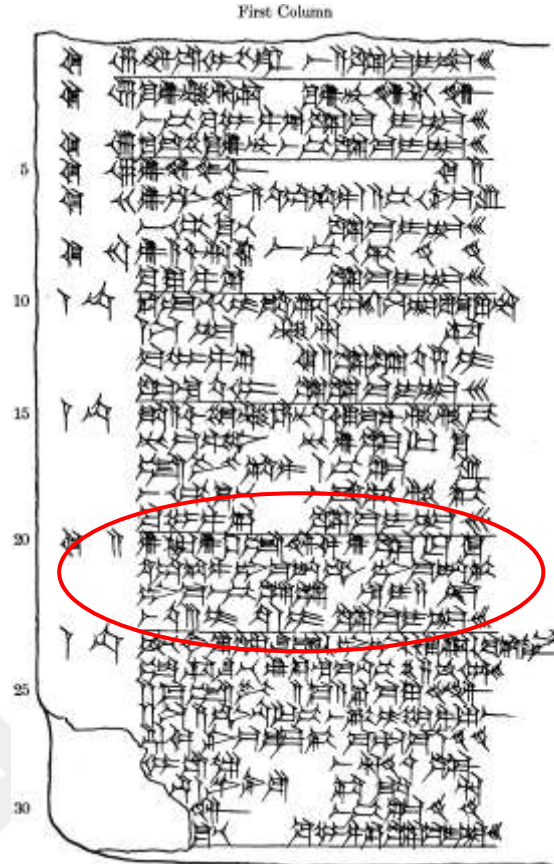
²³⁴ Thompson, *Ön. ver.*, s. 1-25.

²³⁵ Lewis, *Ön. ver.*, s. 11.

²³⁶ Lutz, *Ön. ver.*, s. 67, 68.

²³⁷ *Ayni.* s. 72.

²³⁸ *Ayni.* s. 73.

Resim 18. 19801 numaralı tabletin ilk sütununun çizimi

Tablette 1. vakada idrar kaçırın bir erkeğin beş gün boyunca, kavrulup arındırılmış erkek koyun *scap*'ı ve adamkökünü şarapla birlikte verilen ölçülerde günde iki kez aç karına içerse iyi olacağı yazılmıştır. 3. vakada ise mesanesi ters dönen ve idrarını yapamayan bir erkeğin doğrudan tedavisi yerine tohum akışının kapanacağı (fitik?) yazılmış, ardından da tedavi olarak *HIL*, acı bitki, şaraplı su, aromatik yağ ile sütü verilen ölçülerde karıştırılıp adamın ağrıyan bölgesine döküleceği ve şarapla karıştırılan *X*'i gece aç karna adamın içmesi gerektiği yazılıdır. İki reçete arasındaki tek fark hastalık isminin verilmesi değildir, her iki reçetede de drogların oranları, ilacın hazırlanış yöntemi ve ilacın alım süresi farklıdır.

Babil tıbbi metinlerinden birinde bağırsak yanması için verilen reçetede de yine farklı bitkilerin öğütme, maserasyon ve sıvı içinde yüksek ısıda parçalama işlemlerine tabi tutulduktan sonra yağla karıştırılıp hastaya verildiği görülmektedir.

“In order to tear out fever of the innards: ‘bitter plant’, aromatic şumuttu plant, sweet reed, ‘lung (plant)’, – broken –, nuhurtu plant, date, aromatic kukru plant. Crush these seven drugs together, sieve it, soak it in beer, enclose it in a domed oven, remove it and

filter it. Let it cool off. Add lumps of malt to it, let it deposit, add water in combination with kasûplant to it. Inject this into his rectum and he shall recover."²³⁹

Bu reçetede dikkati çeken bir diğer nokta, "bitter plant" ve "lung plant" şeklinde ne olduğu anlaşılamayan garip bitki isimlerinin yazılmış olmasıdır. Reçetelerde bu ve benzeri şekilde yazılmış isimlerin hangi bitkilere karşılık geldiği URU.AN.NA = MAŠTAKAL vb. bitki listeleri sayesinde anlaşılabilir. Bir tür bitki sözlüğü olarak tasarlanan seri, Sümerce yazılmış bitkilerin başka dillerdeki karşılıklarını, benzerlerini ya da yerine geçebilecek bitkilere dair bilgileri içerir²⁴⁰. MÖ 12. yüzyıla tarihlendirilen serinin aslında bilinen bir ismi yoktur. Karşılıklı iki sütun halinde yazılmış tabletlerde, bitkiler Sümerce ve Akadça olarak listelenmiştir.²⁴¹

Reçetelerden öğrenilen bir diğer önemli konu da ilaç hazırlama yöntemleridir. Genellikle tabletlerin ek bilgi kısmında verilen bu bilgilere göre ilaç hazırlamada kullanılan bitkiler çoğunlukla kurutulmakta, bazen taze olarak kullanılmaktadır. Bitkilerin kurutulma koşulları (gölge ve ısı gibi) ise nadiren belirtilmektedir. Bitkiler kurutulduktan sonra öğütme, maserasyon (ıslatarak yumuşatma), özüt çıkarma (kaynatma), sıvı içinde ve yüksek ısıda (40-50 °C) parçalama, demleme (?) işlemlerine tabi tutulmaktadır. Tabletlere göre bitkilerin eritilmesi için su, süt, bira (normal, sert, yüksek kaliteli), susam yağı, zeytinyağı ve sirke kullanılmış, özüt çıkarma yöntemine göre bu sıvılar soğuk, ılık ya da sıcak olarak tercih edilmiştir. Maserasyon için gerekli oda sıcaklığı metinlerde belirtilmemiştir ama bazı metinlerde gece boyunca yıldız altında bekletileceği yazılmıştır. Çeşitli işlemlerin ardından hazırlanan ilaçlar hastaya, toz, hap, merhem, peser, lapa, lavman, fitil, damla ve losyon şeklinde sunulmuş ve hastanın verilen ilacı sıvı yardımıyla içme, tampon, bandaj, ovma, insuflasyon (ilacı üfleme), tütsüleme ve ilacı soluma yöntemleriyle alması sağlanmıştır.²⁴²

3.3.4. Cerrahi Operasyon

Mezopotamya'da günümüze kadar ele geçen tıbbi metinler arasında cerrahi tekniklerini anlatan bir metin bulunmamıştır. Bu sebeple cerrahinin nasıl geliştiği

²³⁹ Böck, 2009, *Ön. ver.*, s. 121.

²⁴⁰ JoAnn Scurlock, *Sourcebook for Ancient Mesopotamian Medicine* (Atlanta: Society of Biblical Literature Press, 2014), s. 289.

²⁴¹ Böck, 214b, *Ön. ver.*, s. 129; Heebel, 2013b, *Ön. ver.*, s. 5235, 5236.

²⁴² Böck, 2009, *Ön. ver.*, s. 110-117.

bilinmemekte ve savaşa katılan doktorların savaş esnasındaki deneyimlerinden geliştiği düşünülmektedir²⁴³. Çok az olan cerrahi bilgileri arkeolojik kazılarda bulunmuş insan kemikleri üzerinde yapılan incelemelerden, tıbbi metinler içinde verilen kısıtlı bilgilerden ve Hammurabi Kanunları'ndan edinilebilmektedir.

Aslında Mezopotamya'da cerrahi denilince ilk akla gelen Hammurabi Kanunları'nda “Eğer bir hekim tunç neşteriyle...”²⁴⁴ şeklinde başlayan 215.-220. maddeleridir. Bu kanun maddelerinden 215. maddede “eğer bir hekim bir kimsenin şakağını tunç neşterle açıp adamı yaşatırsa...”²⁴⁵ yazması muhtemelen şakak trepanasyonu yapıldığını göstermektedir. 218. maddede ise “Eğer bir hekim yaralı adamın üzerinde tunç neşterle çalışıp ölümüne sebep olursa veya adamın göz bölgesini tunç neşterle açıp adamın gözünü kör ederse...”²⁴⁶ yazması da hem yaralar için hem de göz problemleri için ameliyat yapıldığını kanıtlamaktadır. 215.-220. maddeler arasındaki diğer maddelerde de bu cerrahi operasyonların farklı insan sınıfları için farklı ücretlendirme ya da cezalandırma bilgileri verilmektedir. Bu durum aslında Mezopotamya toplumunda sınıf ayrımı olsa da cerrahi operasyonların sadece üst sınıftan bireyler için olmadığını göstermektedir.

Arkeolojik kazılarda bulunan insan kalıntılarında saptanan trepanasyon izleri, Neolitik Çağ'dan itibaren farklı toplumlarda uygulanan en erken cerrahi operasyon formlarından biri hakkında bilgi edinmemizde yardımcı olmaktadır. Trepanasyon, kafatası içindeki dokuya zarar vermeden kesici bir alet yardımıyla kafatasından küçük bir bölümün çıkartılmasına dayalı bir cerrahi operasyondur. İçteki dokuya zarar verme riski sebebiyle operasyonu yapacak kişinin, işinin ustası olması gerekmektedir. Bu sebeple trepanasyon örnekleri sayesinde erken dönemlerde tedavi amaçlı cerrahi operasyon uygulandığı rahatlıkla kanıtlanabilmektedir.

Suriye'deki Ebla kazıları sırasında Güney Sarayı'nda tespit edilen ve MÖ 1650-1600 yıllarına tarihlendirilen bir mezarda (P.8680) bulunmuş insan kalıntılarında *Kişi 1* adlı iskelette saptanan trepanasyon izleri Mezopotamya'da uygulanmış en erken cerrahi operasyon örneklerinden biridir. 45-55 yaşlarında bir erkek olan Kişi 1'in kafatasında, yanal dikişin solunda 35 x 29 mm ölçülerinde bir

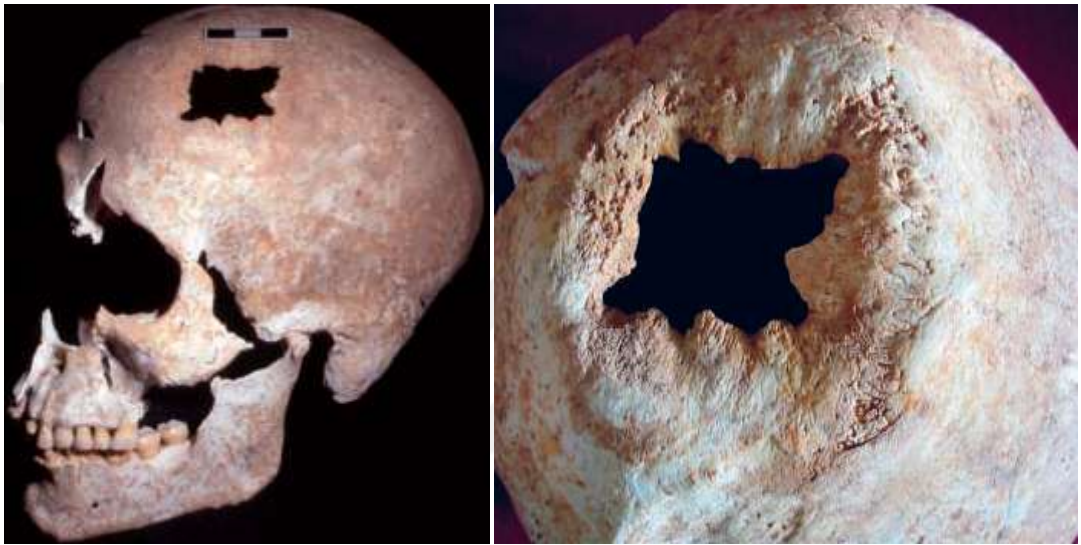
²⁴³ Patrick B. Adamson, “Eski Mezopotamya'da Cerrahi”, Çeviren: Gökhan Kağnıcı, *Tarih Okulu Dergisi*, Sayı: I (2008), s. 93.

²⁴⁴ Tosun ve Yalvaç, *Ön. ver.*, s. 206, 207.

²⁴⁵ *Aynı.* s. 206.

²⁴⁶ *Aynı.* s. 206.

delik vardır (Resim19a). Yapılan incelemelerde deliğin etrafında skleroz (doku sertleşmesi) olduğu, düzensiz yapıdaki kenarlarında da küçük çukurlar ve kemik birikimleri meydana geldiği saptanmıştır. Deliğin çevresindeki sklerotik alan dikkate alınarak yapılan hesaplamalarda, deliğin ilk ölçülerinin yaklaşık 50 x 45 mm olduğu saptanmış, yani kemikteki iyileşmenin yaklaşık 15 mm olduğu görülmüştür (Resim 19b). İyileşmenin göstergesi olan kemik birikiminin bu ölçülerde olabilmesi Kişi 1'in, uygulanan cerrahi operasyonun ardından uzun bir süre yaşadığını kanıtlamaktadır.²⁴⁷

Resim 19a ve 19b. Ebla'da bulunmuş Kişi 1 adlı iskelete ait kafatasındaki trepanasyon deliği ve kemik birikimini gösteren yakın görünüm.

Tıbbi tabletlerden elde edilen bilgiler arasında da cerrahi uygulamalara dair bilgilere ulaşılmaktadır. Örneğin MÖ 8. yüzyıl sonu- MÖ 7. yüzyıl başına ait Quyunjiq Koleksiyonu içinde yer alan 586 numaralı Assur mektubunda (Resim 20)²⁴⁸ sistemik enfeksiyon ve diş çekimi hakkında bilgi verilmektedir.²⁴⁹

²⁴⁷ Silvia Mogliazza, "An Example of Cranial Trepanation Dating to the Middle Bronze Age from Ebla, Syria", *Journal of Anthropological Sciences*, Vol: 87 (2009), s. 187, 188.

²⁴⁸ Townend, *Ön. ver.*, s. 82.

²⁴⁹ Denton, *Ön. ver.*, s. 314.

Resim 20. 586 numaralı mektup

“The burning of his head, his hands (and) his feet wherewith he burns is because of his teeth. His teeth should be drawn.”²⁵⁰

Mektuptan terapötik anlamda diş çekimi yapıldığı²⁵¹ yani cerrahi uygulamaya başvurulduğu görülmektedir.

Metinlerden hastalıklar ve tedavileri hakkında çok fazla bilgi edinilmesine rağmen cerrahi hakkındaki verilerin çok kısıtlı olması, operasyon esnasında hastayı uyuşturacak olan narkoz problemi ve operasyonun ardından büyük oranda gelişebilecek enfeksiyon riski sebepleriyle, cerrahi müdahaleye son çare olarak başvurulmuş olabileceği akla gelmektedir.²⁵²

Bu operasyonlarda kullanılan cerrahi aletler konusunda en çok bilgi yine yazılı kaynaklardan edinilmektedir.²⁵³ Ancak doğrudan cerrahinin gelişimi ve cerrahide kullanılan araç gereçlere dair bir belgenin olmaması, metinlerde de cerrahi bilgilerinin kısıtlı olması, bu malzemelerden sadece bir kısmını tanıyabilmemizi

²⁵⁰ Denton, *Ön. ver.*, s. 314.

²⁵¹ Townend, *Ön. ver.*, s. 82.

²⁵² Robert D. Biggs, “Medicine, Surgery, and Public Health in Ancient Mesopotamia”, J. M. Sasson (Ed.), *Civilizations of the Ancient Near East (New York: Charles Scribner’s Sons, 1995)*, s. 16; Heeßel, 2013c, *Ön. ver.*, s. 6465.

²⁵³ Emmy, Van Laere. “Mesopotamian Medicine in Practice: When Archaeology Meets Philology” (Unpublished Master’s Thesis, Ghent University, 2018), s. 25.

sağlamıştır. Tıbbi metinler içinde belirtilen bu isimlerden bazıları aşağıdaki tabloda²⁵⁴ listelenmiştir.

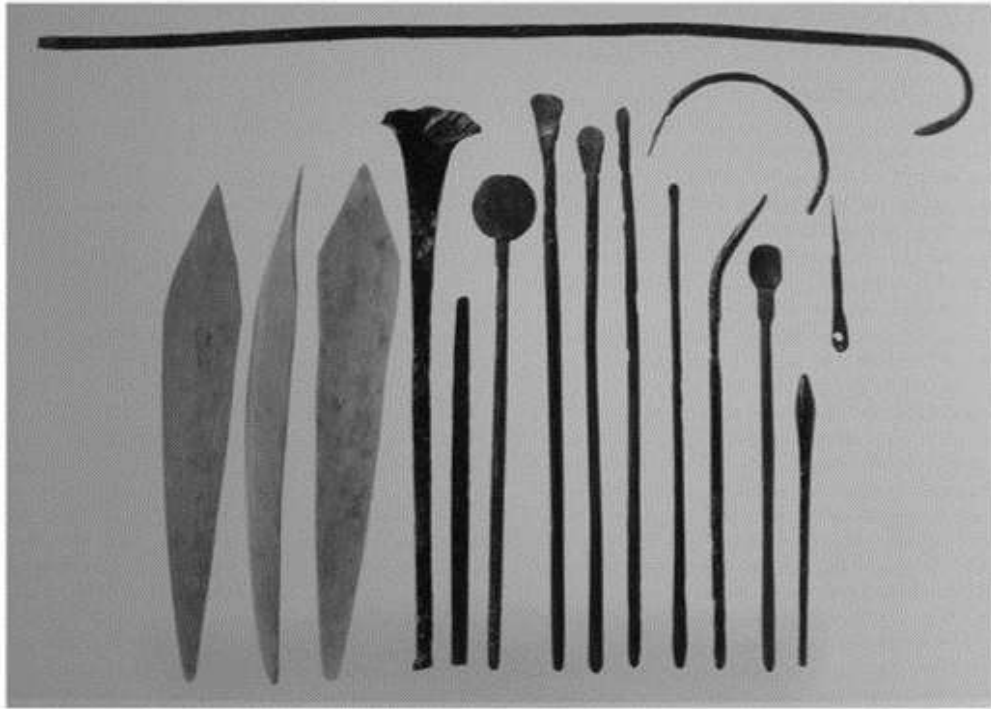
Bıçak	Spatula	İğne vb.	Tüp vb.	Sargı Bezi ve Tampon	Diğer
KARZILLU (hassas cerrahi bıçağı)	GIŞ.DİLİM	mrhm (lanset)	MUD / MUD.Á.	T/ṬURRU (ilaçlı ince sargı bezi)	mšlt (bileğitaşı)
GİR.ŞU.I (büyük hekim bıçağı)	GIŞ.DİLİM.Í. ŞÉŞ (yağlama spatulası)	ŞU/ILLŪ (ahşap/dikend en yapılmış iğne)	Uppu	Riksu (yün sargı bezi)	Mešēltu (bileğitaşı)
Naglabu (büyük hekim bıçağı)	Napšal/štu (yağlama spatulası)	Şukurru (şu/illū benzeri iğne)	Zirīqu (?)	Ulāpu (yün sargı bezi)	NA ⁴ .MAŞ.D Á.A (bileğitaşı)
QUPPŪ (küçük göz bıçağı)	(giş)LİŞ	Katatu (şu/illū benzeri iğne)	GI.SAG.TAR (hassas kullanım tüpü)	Ešu (bacak vb. sarılan bez)	GIŞ.TUKUL (doğumda kullanılan kaşık benzeri sopa)
hlpnm (neşter)	itgurtu / itgūru	Dalū (şu/illū benzeri iğne)	takkassu (hassas kullanım tüpü)	Şuhattu (kırık kol askısı)	Kakku (doğumda kullanılan kaşık benzeri sopa)
		Gub/pru (şu/illū benzeri iğne)		Nēbhu (askı amaçlı bandaj)	mqhm (forseps)
		Maraqa (iğne)		Mēlu (boyun sargısı)	Mašawa (cimbız)
				Napdū, Niglallu, Maksū, Makraku, Zappu, Naš/Itiptu (farkı bilinmeyen sargı bezleri)	drb (ucu sivri dağlama ve/veya inceleme probu)
				LA/İPPU (ilaçlı (?) yün tampon)	UMBİN (ucu sivriltilmiş keski)
					İmṭū (ucu sivriltilmiş keski)
					sapāru (yara dikme ipi ?)

Tablo 2. Eski Mezopotamya Cerrahi araç-gereçleri listesi

²⁵⁴ Tablodaki bilgiler, Patrick B. Adamson, “Eski Mezopotamya’da Cerrahi”, Çeviren: Gökhan Kağnıcı, *Tarih Okulu Dergisi*, Sayı: 1 (2008), s. 93-104; Emmy, Van Laere. “Mesopotamian Medicine in Practice: When Archaeology Meets Philology” (Unpublished Master’s Thesis, Ghent University, 2018), s. 25, 26; Robert R. Stieglitz, “A Physician’s Equipment List from Ugarit”, *Journal of Cuneiform Studies*, Vol-No: 33-1 (January, 1981), s. 52-55 kaynaklarından alınmıştır.

Cerrahi operasyonlarda kullanıldığı düşünölen bu aletlerin yapımında genellikle tunç ve bakır kullanılmıştır. Ayrıca gümüş²⁵⁵ ve kemikten²⁵⁶ yapılmış aletlerin olduğu da bilinmektedir.

Kazılarda ele geçmiş cerrahi aletler (Resim 21) ise bu grubun tanınmasını sağlayan en önemli buluntulardır, ancak nadiren ele geçmektedir. Babil, Assur ve Hitit'ten ele geçmiş bazı cerrahi aletlerden 16 tanesi 2008 yılında Nils P. Heebel tarafından “*Babylonische Wissenschaft. Medizin und Magie*” başlığı altında yayınlanmıştır. Tunç, bakır ve kemikten yapılmış neşter, spatula, keski, kulak kaşığı, diş tanı aynası, iğne, çengel, cımbız, merhem kalemi, tüp vb. aletlerin bulunduğu gruptaki araç-gereçlerin çoğu MÖ 1000 civarına tarihlendirilmiş, bir kısmında ise tarihlendirme yapılamamıştır.²⁵⁷

Resim 21. Kazılarda bulunmuş cerrahi aletlerden bazıları

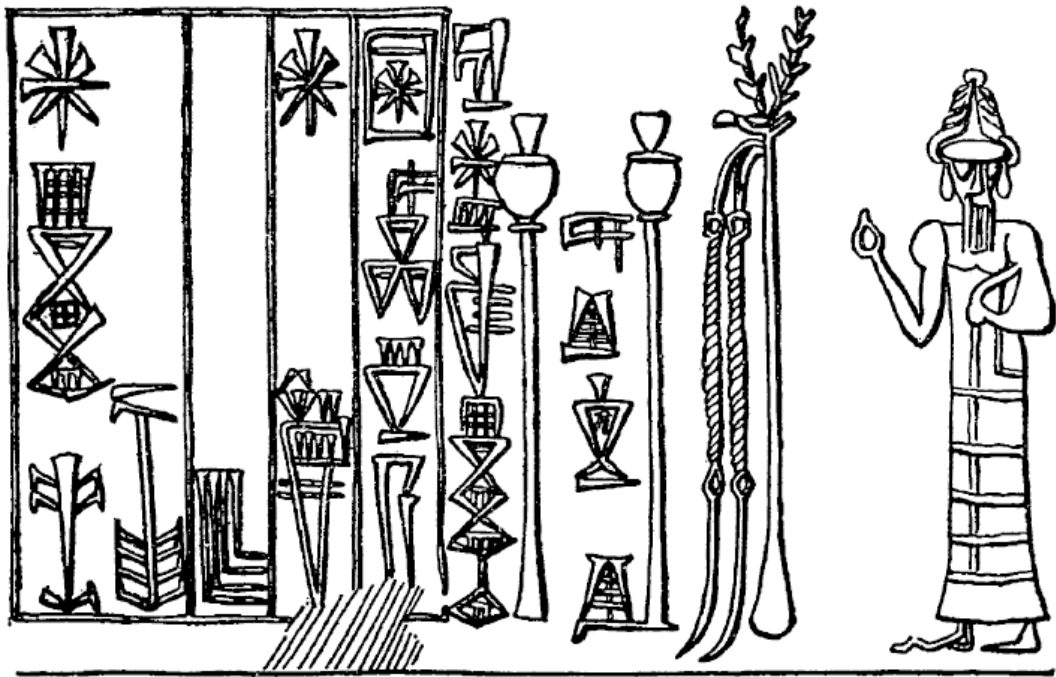
Yazılı kaynaklar ve arkeolojik kazılarda bulunmuş araç-gereçler dışında cerrahi aletlerin betimlendiği bazı eserlerden de bilgiler edinilebilmektedir. Örneğin

²⁵⁵ Adamson, *Ön. ver.*, s.96-100.

²⁵⁶ Emmy, *Ön. ver.*, s. 29, 34.

²⁵⁷ *Aynı.* s. 25-38.

MÖ 2100 civarında yaşadığı düşünülen ve bilinen en eski “rahip-doktor-veteriner”²⁵⁸ olarak nitelendirilen Urukaledinna'nın kendine ait doktorluk mühründe (Resim 22), hekimin kullandığı bazı araç-gereçler ve elinde muhtemelen bir ilaç tutan şifa tanrısı betimlenmiştir. Mührde betimlemelerin yanı sıra hekimin isminin de verildiği bir yazı yer almaktadır. Tanrı betimlemesinin hemen yanında, bir ağaca asılı halde görülen aletler, muhtemelen cerrahide kullanılmış aletlerdir. Yüksek ayaklar üzerinde betimlenmiş kaplar ise hekimin hazırladığı ilaçları saklamak için kullandığı kaplar olmalıdır.²⁵⁹

Resim 22. Hekim Urukaledinna'ya ait mühür baskısı çizimi

²⁵⁸ Mühür üzerinde çalışanlar tarafından Urukaledinna için “rahip-doktor-veteriner” unvanları kullanılmıştır. Ancak Eski Mezopotamya’da hayvanlarla ilgilenen kişilerin tam olarak günümüz veterinerlerine karşılık gelip gelmediği bilinmemektedir. Bu sebeple Hammurabi Kanunlarının 224.-225. maddelerinde de belirtildiği gibi “veteriner” yerine “Öküz/Eşek Doktoru”nun tercih edilmesi daha uygun olacaktır (Bkz. Tosun ve Yalvaç, *Ön. ver.*, s. 207.)

²⁵⁹ Çığ, *Ön. ver.*, s. 190.

4. BÖLÜM: SEÇİLMİŞ ÖRNEKLER IŞIĞINDA ESKİ MEZOPOTAMYA TIBBINİN GÜNÜMÜZ ANADOLU'SU GELENEKSEL HALK TIBBINA YANSIMALARI

4.1. GÜNÜMÜZ ANADOLU'SU GELENEKSEL HALK TIBBI

Tarih boyunca tedavi yöntemlerinde yok oluşlar ya da değişimler meydana gelmesine rağmen uygulamaktan vazgeçilmemiş ve sözlü olarak nesilden nesile aktarılmış, halkın kendisine ait sağlık bilgisine “*Geleneksel Tıp*” ya da “*Halk Tababeti/Sağaltmacılığı*” denilmektedir. Geleneksel tıpta, modern tıptaki gibi bedenin küçük bir bölümüne tedavi uygulamak yerine, ruh-beden sağlığı bütünlüğüne dayalı tedavi uygulanmaktadır. Geleneksel tıp üzerine çalışma yapanlardan Casas & Isabel, halk tıbbının deneyimler, batıl inançlar ve büyüün bir ürünü olduğunu, William Rivers, kökeni büyü ve batıl inançlara dayandığı için dinsel-büyüsel bir kavram olduğunu, Don Yoder ise, doğadan elde edilen ilaçların kullanıldığı “Doğal Halk Tıbbı” ve din-büyünün kullanıldığı “Dinsel-Büyüsel Halk Tıbbı” olarak ikiye ayrıldığını belirtmiştir. Tüm bu görüşler modern tıpla geleneksel tıp arasındaki farkları ortaya koymaktadır.²⁶⁰

Modern tıpta, sebep-sonuç ilişkisine dayalı çalışan ve alanında uzmanlaşmış olan kişilerin, kesin bilgiyi ön planda tuttuğu görülür. Halk tıbbında ise, geleneksel bilgiye dayalı çalışan şifacıların, inanç ve deneyimlerden kazanılmış bilgi ve uygulamaları ön planda tuttuğu görülmektedir. Bir diğer ayırım da geleneksel tıpta, modern tıbbın aksine ruh ve bedenin birlikte iyileştirilmesine çalışılmasıdır. Geleneksel tıptaki iyileştirme işlemini yapan kişilere de “*Geleneksel İyileştiriciler*” adı verilmektedir.²⁶¹

Halk tıbbına ait bilgilerin geçmişten günümüze aktarılmasında aracı olan geleneksel iyileştiriciler arasında hem kadınlar hem de erkekler bulunmaktadır. Ancak geleneksel tıp konusunda yapılan araştırmalarda, aynı zamanda hem bir eş

²⁶⁰ Meltem Kaplan, *Geleneksel Tıbbın Yeniden Üretim Sürecinde Kadın-Ankara Kent Örneğinde Kuşaklar Arası Çalışma* (Ankara: Ankara Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, 2010), s. 1, 2, 32-34.

²⁶¹ Aynı. s. 33, 34.

hem de bir anne olan kadının bu bilgileri aktarmadaki rolünün daha büyük olduğu, uygulayıcıların da genellikle anne, annecanne ve babaanneler olduğu görülmüştür.²⁶²

4.2. GÜNÜMÜZ ANADOLU'SU GELENEKSEL HALK TIBBI ŞIFACILARI

Günümüzde Anadolu'da modern tıbbın yanı sıra hâlâ uygulanmakta olan halk tıbbında hastalıkların iyileştirilmesiyle ilgilenen kişilere ocaklı, hoca, üfürükçü, şeyh, lokman vb. isimler verilmektedir. Genel olarak geleneksel iyileştirici adı verilen bu kişiler, hastaları, doğada bulunan maddelerden ürettikleri ilaçlarla ya da dini inanç ve büyüyle iyileştirmeye çalışmaktadırlar.²⁶³

Diğer insanlardan farklı olarak iyileştirici özelliği olduğuna inanılan halk tıbbı şifacılarının, günümüzde, iyileştirme işlemini esas ya da ikinci meslek olarak edindikleri görülmektedir. İkinci meslek olarak şifacılığı seçen kişiler, normalde asıl mesleğiyle ilgilenip gerektiğinde şifacılık yapmaktadır. Örneğin asıl mesleği çiftçilik ya da çobanlık olan bir şifacı, günlük hayatında çiftçiliğin ya da çobanlığın gerektirdiği işleri yapmakta, şifacı kimliğine ise sadece hasta kişi ondan yardım istediğinde bürünmektedir. Bu şifacılara halk arasında genellikle “*Ocak/Ocaklı*” adı verilmektedir.

Türk Dil Kurumu'nda ocak, “*Halk hekimliğinde bir önceki kuşaktan el verme suretiyle aktarılan bilgileri kullanarak belirli bir şikâyeti veya hastalığı iyileştirdiğine inanılan aile*” şeklinde tanımlanmıştır.²⁶⁴ Volkan Acar'a göre, ocakların yaptıklarıyla, özel bir gücü olduğuna ve bu güç sayesinde hasta bedendeki kötü ruhu kovduğuna inanılan şamanların yaptıkları birbirine benzemektedir. Aynı zamanda Acar, Orhan Acıpayamlı'nın ocaklar hakkındaki “*Türk halkının hakiki doktoru olan ocaklılar, Orta Asya şamanının bugüne ulaşmış şeklidir.*” yorumunu da belirterek, şamanların İslamiyet'le birlikte dini özelliğini yitirdiğini, tıbbi özelliğinin de ocaklar tarafından devam ettirildiğini söylemektedir.²⁶⁵

²⁶² Kaplan, *Ön. ver.*, s. 4, 33, 37.

²⁶³ *Aynı.* s. 34, 37.

²⁶⁴ Türk Dil Kurumu. “Ocak-ğı”, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5c1a9a3cb66134.31329663, [12 Aralık 2018].

²⁶⁵ Volkan H. Acar, “Türk Halk Hekimliğindeki Ocak Çeşitleri”. *Lokman Hekim Dergisi*, Vol: 7/2 (2017), s. 55.

Gam, Kam, Oyun, Yum, Baksı vb. isimler alan, tanrılar, ruhlar ve insanlar arasında arabuluculuk yapıp anlaşma sağlayan Şamanizm din adamlarına “şaman” adı verilmektedir.²⁶⁶ Şamanlar bu özelliklerini, doğaüstü varlıklar tarafından seçilerek ya da kan yoluyla aileden alarak kazanmaktadırlar. Şamanlık yeni nesile miras yoluyla geçeceği zaman, öncelikle seçilen evlat ya da torun bir eğitim alır ve eğitimin ardından yapılan törenle de şaman ilan edilir. Törenin bitmesiyle de şamanlık yeni nesile geçmiş olur.²⁶⁷

Her şaman, hem din adamı, hem kâhin hem de şifacıdır. Özel giysisini giyip aksesuarlarını takar (geyik ya da beyaz koyun derisinden ceket, davul, tokmak, yay ve çingirak²⁶⁸ - Resim 23a ve 23b) ve hastalığın tedavisi için ayinler düzenler. Aynı zamanda bitkilerden ilaçlar hazırlayıp hastayı iyileştirir.²⁶⁹ İslamiyet sonrası şifacıları olan ocaklar, şamanlar gibi cübbe giyip ayinler düzenlemese de, hem şifacılığın nesilden nesile aktarılma yolu hem de bazı iyileştirme yöntemleri açısından birbirine benzemektedirler.

Resim 23a ve 23b. Ayin yapan bir şaman ve Sibirya şaman giysisi

²⁶⁶ Gülnur Öngel, “Denizli Halk Hekimliğinde Ocaklar” (Yayımlanmamış Uzmanlık Tezi, Pamukkale Üniversitesi, 1997), s. 4.

²⁶⁷ Abdülkadir İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm; Materyaller ve Araştırmalar*. (Üçüncü basım. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1986), s. 72, 76, 79; Michel Perrin, *Şamanizm*, Çeviren: Bülent Arıbaş (İkinci basım. İstanbul: İletişim Yayıncılık, 2003), s. 31-35.

²⁶⁸ İnan, *Ön. ver.*, s. 91, 92, 95.

²⁶⁹ *Aynı.* s. 72, 91-96, 151-159; Perrin, *Ön. ver.*, s. 59, 78, 86.

Ocak kişi, ocaklı özelliklerini nesilden nesile “*el verme*” yöntemiyle aktarmaktadır. El verme işlemi genellikle Şamanizm’deki gibi kan bağı olan kişilerle yapılır. Ancak Şamanizm’den farklı olarak ocak kişi kan bağı olmayan birisine de tedavi etme özelliğini aktarabilir. Kan bağı olmadan el alan bu şifacılar *İzinli* adı verilir.²⁷⁰ Kan bağı olsun ya da olmasın, yeni nesile güçlerin aktarılması için yapılan bu işlem, el verilecek kişinin ellerini avuçlarına alıp dualar okuma, ağzına tükürme, su içirme, “*bu işi benim yerime sen yap*” diyerek sırtını sıvazlama ya da o kişiye elini öptürme gibi farklı yöntemlerle gerçekleştirilir. Ayrıca ocak kişilerin rüyasında kutsal bir varlığı görmeleri sayesinde, el almadan, ocaklık özelliği kazanabildikleri de bilinmektedir.²⁷¹ Örneğin Uşak-Ulubey’de, yaklaşık 10 yıl önce vefat eden İraz nine, rüyasında kendisine, “*Senin okuduğun hastalıklara iyi gelecek, sana gelenleri geri çevirme, bildiğin derslerden (dualardan) oku, üfle.*” denildiğini, bu sayede ocak olduğunu ve özellikle geçmeyen baş ağrıları ve nazar olmak üzere hastalıklara nefesinin iyi geldiğini belirtmiştir.²⁷²

Erkek ya da kadın olabilen ocaklar, genellikle iyileştirdikleri hastalığın ismiyle anıldıkları için dağlama ve alazlama ocağı, romatizma ocağı, sarılık ocağı, kuduz ocağı gibi isimler almaktadırlar. Bazılarının tek bir hastalığı iyileştirdiğine, bazılarının ise birden fazla hastalığı iyileştirdiğine inanılmaktadır.²⁷³ Hastalıkların tedavisi için de din, büyü, psikolojik tedavi, parpılama (hastanın bedenine çizik atma, dağlama vb.) ve doğadan elde edilen (madeni, bitkisel ve hayvansal) ilaçlarla tedavi etme yöntemlerini kullanmaktadırlar.²⁷⁴ Uyguladıkları bu tedavi yöntemleri açısından Eski Mezopotamya şifacıları olan Asû ve Āşipu ile benzerlik göstermektedirler.

Günümüzde Anadolu’da hâlâ varlığını sürdüren bu şifacıların yanı sıra, anne ve büyükannelerin de çocuklarının sağlığını korumak ya da o anki hallerinden daha sağlıklı olmaları amacıyla, minimum düzeyde de olsa şifacılık yaptıkları ve çocuklarının hafif rahatsızlıklarında bilgilerini uyguladıkları görülmektedir. Örneğin çocukları üşüttüğünde kaynattığı ıhlamurun içine bal koyup içirmekte, ateşlendiğinde eklemlerine ve alnına sirkeli suyla ıslatılmış bezler koymakta, karnı ağrıldığında

²⁷⁰ Öngel, *Ön. ver.*, s. 11.

²⁷¹ Özlem Demren, “Halk Hekimliğinde Ocaklar ve Şamanizm”, *Folklor Edebiyat Dergisi*, Cilt-Sayı: 14-56, 2008, s. 187.

²⁷² Kaynak kişi: İraz ninenin eltisi Döndü Bozkurt (Uşak/Ulubey).

²⁷³ Acar, *Ön. ver.*, s. 56.

²⁷⁴ Demren, *Ön. ver.*, s. 186; Öngel, *Ön. ver.*, s. 11, 17, 19.

çocuğun çıplak göbeği üzerinde elini saat yönünde hareket ettirerek ya da karnına *tarhana korlaması*²⁷⁵ sararak bağırsak hareketlerini hızlandırmakta, çocuk bir yerini incittiğinde zeytinyağıyla masaj yaptıktan sonra eğer incitme şiddetliyse haşlanmış bulgur ya da sadece un ve suyla hazırladıkları hamuru sarmakta, yaz aylarında çocuğu denize/dereye çok sık girip çıktığı için denge kaybı yaşadığında ise dış kulak yolunun ağız kısmına sadece ıslatacak kadar sirke sürerek kulak asit dengesini sağlamaktadır. Tıbbi anlamdaki tedavinin yanı sıra anne ve büyükannelerin büyüsel/dinsel tedavi uyguladıkları da bilinmektedir. Örneğin çocuk düştüğünde yarasına kondurduğu sihirli öpücüğüyle²⁷⁶ acı hissini kaybolmasını sağlamakta (Resim 24) ya da çocuğuna nazar değdiğini düşündüğünde, İslamiyet'in kutsal kitabı Kur'an-ı Kerim'de yazılı olan İhlâs (3 kez), Fatiha, Felâk ve Nâs (birer kez) surelerini okuyarak çocuğunun üzerindeki kötü gözleri uzaklaştırmaktadır.

Resim 24. Jennifer Lawson kızı Alice'i öperken

²⁷⁵ Hafif sıcak su ve tarhanayla yapılan, tene zarar vermeyecek sıcaklıktaki hamura "*Tarhana Korlaması*" denir. Bu hamur hafif eklem incinmelerinde ve gaz sancılarında, teni yakmayacak sıcaklıkta taze olarak hazırlanır ve soğumadan eklemlere ya da karına sarılır.

²⁷⁶ İngiltere'de 2010 yılında, menenjit geçiren Alice adlı bebekten ümit kesildiği için doktorları yaşam destek ünitesini kapatmaları gerektiğini belirttiklerinde, annesi Jennifer Lawson kızını son kez öpmek istemiştir. Ancak cihazlar kapatıldıktan sonra Alice kendiliğinden nefes almaya başlamış ve tamamen olmasa da iyileşmiştir (bkz. "Anne Öpücüğü ile Gelen Mucize", *Haber Türk Gazetesi*, (22 Temmuz 2012), <https://www.haberturk.com/dunya/haber/760822-anne-opucugu-ile-gelen-mucize> , [20 Aralık 2018]).

4.3. ESKİ MEZOPOTAMYA VE GÜNÜMÜZ ANADOLU'SU GELENEKSEL HALK TIBBINİN ORTAK YÖNLERİ

4.3.1. Tıbbi Reçetelerdeki Benzerlikler

Tercüme edilen tabletler sayesinde, Eski Mezopotamya şifacılarının bildiği hastalıkların tedavileri için kullanılmış, yaklaşık bin tane bitkinin ismi ve bu bitkilerin yabancı dildeki isimleri, alternatif isimleri ve uygulayıcıların kullandığı özel isimler saptanabilmiştir.²⁷⁷ Bitkilerin yanı sıra ilaç yapımında hayvansal ürünler ve minerallerden de yararlanılmıştır. Zeytin, defne, çirişotu, nilüfer, mersin,²⁷⁸ kekik, erik, incir, manna bitkisi,²⁷⁹ sarımsak, anason, güzelavrat otu, kişniş, badem, şimşir, söğüt, armut, hurma, çınar, hardal, safran, hindiba, nane, meyankökü, arpa, buğday, susam, fasulye, soğan, gül,²⁸⁰ haşhaş, adamotu, banotu, anason, mür, kamış²⁸¹ gibi çeşitli bitkilerin kökleri, kabukları, yaprakları, çiçekleri, tohumları, yağları ve özütlerinden, kuzu, oğlak, koç, öküz, inek, domuz, kartal, turna, çekirge, altın kanat böceği, geyik, balık,²⁸² aslan,²⁸³ kaplumbağa, yılan, kunduz, köpek²⁸⁴ gibi evcil ve yabani hayvanların derileri, boynuzları, organları, içyağları ve sütlerinden yararlanılmış, ayrıca altın, gümüş, bakır, demir, kurşun, kükürt, kireçtaşı, akik, alabaster, billur, tuz, cıva,²⁸⁵ şap ve alüminyum²⁸⁶ vb. mineraller kullanılmıştır. Bu drogların yanı sıra reçetelere güvercin pisliği, insan spermi, bakire çocuk saç, korunmuş oğlak boynuzu,²⁸⁷ gazel pisliği, dişi eşek idrarı, köpek testisi²⁸⁸ gibi garip ve iğrenç maddeler de eklenmiştir. Çeşitli droglardan oluşan ilaçlar, hazırlandıktan sonra hastanın alabilmesi için süt, bira, şarap ve su ile karıştırılmıştır. Asûlar ve Âşipular tarafından hazırlanan bu reçetelerden bazıları şu şekildedir:

Diş Gıcırdatma: “Diş gıcırdatan kişi önce kırmızı toz ve ardıç ağacı meyvesini birlikte ezmeli ve elde ettiği ürün ile dişlerini temizlemelidir. Eğer diş gıcırdatmaya devam ederse bir sandalyeyi renkli bir giysi ile örtmeli, üzerine bir insan kafatası koymalı ve

²⁷⁷ Böck, 2014b, *Ön. ver.*, s. 129.

²⁷⁸ Lewis, *Ön. ver.*, s. 11.

²⁷⁹ Karagöz Arıhan, *Ön. ver.*, s. 10.

²⁸⁰ Demirhan Erdemir, *Ön. ver.*, s. 35.

²⁸¹ Atabek ve Görkey, *Ön. ver.*, s. 34.

²⁸² Thompson, *Ön. ver.*, s. 1-25.

²⁸³ Geller, *Ön. ver.*, s. 1.

²⁸⁴ Atabek ve Görkey, *Ön. ver.*, s. 34.

²⁸⁵ Thompson, *Ön. ver.*, s. 1-25.

²⁸⁶ Lewis, *Ön. ver.*, s. 11.

²⁸⁷ Thompson, *Ön. ver.*, s. 1-25.

²⁸⁸ Atabek ve Görkey, *Ön. ver.*, s. 34.

üç gün sabah ve akşam önüne bir kurban getirerek yedi kez kafatasını öpmelidir. Bu işlemi yedi sefer tekrarlırsa dış gıcırdatmaktan kurtulur."²⁸⁹

Sāmānu Hastalığı: "(11') *If a man has the samanu-disease whether red, black, yellow, or [white],*
 (12') *and whether the discharge or thorn wound (variety),*
 (13') *turpentine(?)*
juniper (oil)
maldust
chickpeas(?)
lentils
 (14') *"doves' dung"*
Wheat flour
sap of abukatu
flour of (roasted) kasû-(seed)
 (15') *you shall make into a plaster withlees of beer and bandage. (16') If blood and pus are seeping (from the wound), make (ground) cress seed into a plaster with kasû-water and bandage.*"²⁹⁰

Sarılık: *"If a man has been seized, be it that he is sick of gall, be it the 'catcher-demon' who causes jaundice, or be it that he is sick of jaundice – in order to heal him: aromatic kurku plant, juniper, aromatic ballukku plant, aromatic sūadu plant, sweet reed, urnû plant, atā'īšu plant, 'fox-wine', karšu plant, bū'sānu plant, tarmuş plant, 'It-stood-against-1000', 'It-stood-against-20', irrû colocynth. Weigh equal amounts of these 14 drugs, let it boil in high quality beer, keep it under the stars, in the morning sieve it, add oil (and) syrup to it, inject it into his rectum.*"²⁹¹

Assur dış reçetesinde önce tıbbi yönetime başvurularak ardıç meyvesinden yararlanılmış, bu yöntem yararlı olmadığı takdirde yedi kez uygulanması gereken büyüyle tedavi yöntemi de beraberinde verilmiştir. Misetom olabilecek²⁹² Babil Dönemi Sāmānu hastalığında semptom olarak kırmızı, sarı, siyah ya da beyaz renkler ve boşaltım ya da diken yarası varlığı verilmiş ve ardından tedavisi için tahıllar, bakliyatlar ve yağlardan oluşan ilaç tarifi verilmiştir, aslında bakteri ya da mantar enfeksiyonunun sebep olduğu bir hastalık olmasına rağmen verilen droglar arasında güvercin pisliğinin yer alması dikkati çekmektedir.²⁹³ Sarılık hastalığı metni, diğerlerinde olduğu gibi semptom yerine doğrudan "safra hastalığına tutulmuşsa ya da sarılığa sebep olan iblise tutulmuşsa" şeklinde başlamış, ardından tedavi için gerekli ilacın yapım tarifi verilmiştir. Tarife göre eşit miktarlardaki ardıç, tilki şarabı,

²⁸⁹ Demirhan Erdemir, *Ön. ver.*, s. 33.

²⁹⁰ Wilson *Ön. ver.*, s. 111, 112.

²⁹¹ Böck, 2009, *Ön. ver.*, s. 122.

²⁹² Wilson, Mahgoub ve Murray'in sāmānu hastalığının misetom olabileceğini düşündüklerini ve hastalığın baş bölgesinde görülmesine sebep olarak da, omuzlarda taşınmış odun demetleri olabileceğini ileri sürdüklerini belirtmiştir (Wilson, *Ön. ver.*, s. 114.).

²⁹³ Misetom, deri ve deri altı dokularında bakteri ya da mantar enfeksiyonu sonucunda meydana gelen ve içinde beyaz, sarı, kırmızı ya da kahverengi renklere granüller olan bir tür hastalık ("Misetom", http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&view=bts&kategori=veritbn&kelimesec=230060 , [30 Ocak 2018].).

acıhiyar ve aromatik bitkilerden oluşan 14 drogun yüksek kaliteli birayla kaynatılıp yıldız altında bekletilmesi, sabah süzöldükten sonra yağ ve şurup eklenerek rektuma enjekte edilmesi gerekmektedir.

Örnek olarak ele alınan bu reçetelerden de anlaşıldığı üzere Mezopotamya toplumunda teknolojik yetersizliklere rağmen gözlem gücü ve nesilden nesile aktarılan bilgilerin kil tabletlere kaydedilmesi sayesinde, hastalıkların tedavisinde hem büyüden hem de droglardan yararlanılmıştır. Asûların hazırladıkları droglar doğadan elde edilmekte, günümüzdekine benzer işlemlerden (yıkama, kaynatma, kurutma, öğütme vb.) geçirilip hazırlandıktan sonra, hastanın ilacı alma şekline uygun olarak toz, hap, şurup, fitil, bandaj ve losyon formlarında hastaya verilmektedir. Aslında aynı işlemlerin ve aynı drogların (özellikle de bitkilerin) aradan binlerce yıl geçmesine rağmen Anadolu halkı tarafından hâlâ kullanıldığını bilinmektedir. Her ne kadar hastalıkların tedavisi için büyük oranda modern tıp yöntemlerinden yararlanılsa da, Anadolu insanı evde hazırladığı ilaçlardan vazgeçmemiş ve hafif rahatsızlıkların tedavisi için ya da doktorunun verdiği ilaçlara destek amaçlı hazırladığı bu reçeteleri, tedavilerinde kullanmayı sürdürmüştür. Eski Mezopotamya tıbbi reçeteleriyle karşılaştırıldıklarında drogların aynı özelliklerinden yararlanılmasına rağmen reçetelerde büyük oranda değişimler olduğu, örneğin köpek gübresi, güvercin gübresi, eşek idrarı, insan dışkısı/idrarı vb. maddelerin artık kullanılmadığı ya da nadiren kullanıldığı, ölçülerin ve bazı uygulama yöntemlerinin değiştiği, ancak ilaçların hazırlanma safhasının binlerce yıldır değişmeden günümüze kadar ulaştığı görülmektedir. Reçetelerin günümüze kadarki süreçte geçirdiği değişimlerin ya da günümüze kadar ulaşabilmiş benzerliklerinin anlaşılabilmesi için birkaç örnek üzerinden karşılaştırma yapılmalıdır.²⁹⁴ Her iki dönemden alınan tıbbi tedavi örneklerinden kanlı göz ve kabızlık reçeteleri, uygulama ya da içerik bakımından birbiriyle benzerlik göstermektedir, ancak böbrek rahatsızlığı için hazırlanmış reçetede hiçbir ortak nokta kalmamıştır.

Kanlı Göz: 8' *"If someone's eye[s] are full of [blood], day and night he cannot sleep, and he cannot see; the dark (part) of his eyes [...],*
9' *the inside of [his] e[yes] is (completely) red and his eyes are covered: you parch mustard and to gether with oil (and) honey i[n mi]lk of a ritually unclean woman;*

²⁹⁴ Günümüz geleneksel halk tedavisi örneklerinde kaynak olarak gösterilen kişilerin hiçbiri şifacı değildir, sadece nesilden nesile aktarılan bilgilerin yazılı hale getirilmesinde yardımcı olan sıradan insanlardır. Bu kişilerden bazıları, soyadlarının belirtilmesine izin vermedikleri için sadece isimleri ve yaşadıkları şehir verilecektir.

10' you knead (this) and apply (in a bandage). (It is the demon) 'who holds back his breast'! (For) his cure you grind aşur-mineral in butter (and) daub his eyes; root of the rapādu-plant,
 11' you cut with a b[ron]ze knife; you spin white and red wool, surround (and) bind (this); both temples [you bandage (with this)];
 12' his bandage . . . you dry up, and his eyes [y]ou d[aub].²⁹⁵

British Museum Babil Koleksiyonu'nda yer alan Yeni Babil Dönemi'ne ait BM 54641+54826 numaralı kırık tabletin (Resim 25) her iki yüzünde de tıbbi metinlerde görülen standart formatta (semptomların tarifi, içindekiler listesi ve ilacın hazırlanış ve uygulanışına dair açıklama) göz hastalıkları reçeteleri sıralanmıştır. Tabletın ön yüzünde, gözlerde büyüyen et, kanlanma ve gerçek kanamalar için reçeteler, arka yüzünde de yine gerçek kanamalar, görme bozuklukları ve rahatsızlık verici bazı semptomlarla ilgili reçeteler yer almaktadır. Ön yüzdeki reçetelerden 8.-12. satırlarda yazılmış olanı gözdeki kanlanma içindir²⁹⁶ ve tedavi için üç aşamalı bir işlem anlatılmaktadır. Buna göre öncelikle hardal kavurup regl olan kadının sütü²⁹⁷ içinde sıvı yağ ve balla yoğurmalı ve bandaj yapmalı, ardından tereyağla birlikte öğüttüğü aşur mineralini sürmeli ve son olarak da rapādu bitkisi kökünü tunç bıçakla kesip etrafına eğirdiği kırmızı ve beyaz yünleri sarmalı ve bununla her iki şakağı ve gözü bandajlamalıdır.

Resim 25. BM 54641+54826 numaralı tabletin ön ve arka yüzleri

²⁹⁵ Jeanette C. Fincke, "Cuneiform Tablets On Eye Diseases: Babylonian Sources in Relation to the Series *DIŠ NA IGI^{II}-ŠÚ GIG*", Annie Attia and Gilles Buisson (Eds.), *Advances in Mesopotamian Medicine from Hammurabi to Hippocrates*, Vol. 37, (Leiden, Boston: Koninklijke Brill NV, 2009). s. 90.

²⁹⁶ Aynı. s. 84, 85, 92.

²⁹⁷ "a ritually unclean woman"ın tam çevirisi "abdestsiz bir kadın" demektir ama J. C. Fincke ile e-mail yoluyla yapılan görüşmelerde bunun "regl dönemindeki bir kadın"a karşılık geldiği anlaşılmıştır.

Günümüzde varlığını sürdürmeye devam eden geleneksel yöntemler incelendiğinde, gözlerdeki kanlanma için kadın sütünün²⁹⁸ ve balın hâlâ kullanıldığı görülmektedir. Bazı yörelerde sütü damlatılacak kadının bebeğinin kız olmasına dikkat edilmekte, ancak o an kız bebek annesi bulunamadığında erkek bebek annelerinden de süt alınıp kanlanan göze birkaç damla damlatılmaktadır.²⁹⁹ Muğla yöresinde anne sütünün herhangi bir metal, ahşap, kumaş ya da başka bir maddeye değmediğinden emin olmak için, kadından sütünü taze limon ya da portakal yaprağı gibi bir bitki yaprağına sağması istenilmekte ve bu yaprak aracılığıyla göze damlatılmaktadır.³⁰⁰ Bal da tıpkı anne sütü gibi herhangi bir şeyle karıştırılmadan kanlanan göze damlatılmakta ve sonrasında gözler bir süre dinlendirilmektedir.³⁰¹ Bir diğer benzerlik de göz hastalığında kırmızı rengin tercih edilmesidir. Mezopotamya reçetesinde kırmızı ve beyaz yünle gözler ve şakaklar sarılırken günümüzde gözlerde arpacık (itdirseği) meydana geldiğinde bir parça kırmızı kumaş ısıtılır ve arpacık üzerine hafifçe basıtırılır. Bu işlem esnasında arpacığın nazar yüzünden olması ihtimaline karşı nazar duaları okunur ve yüzüne üflenir.

Göz rahatsızlıkları konusunda Eski Mezopotamya reçetesindeki droglar ve günümüz geleneksel halk tıbbında kullanılan droglar neredeyse aynı olmasına rağmen iki reçeteyi birbirinden ayıran şey günümüzde tedavi için tek bir drog tercih edilirken diğerinde birden fazla drog karıştırılarak kullanılmasıdır.

Şiddetli Kabızlık: *“If a man’s faeces are dried in intestines, he is sick with the disease called zizibēnu – in order to heal him: let 0,33 l. of glasswort, 0,3 l. of strong wine vinegar, 41,65 g of salt (and) 41,65 of mint boil in high quality beer, add oil to it, inject it into his rectum.”*³⁰²

Geller’ın *“Renal and Rectal Disease Texts”*’te yayınladığı³⁰³ Eski Mezopotamya reçetesinde, diğer reçetelerde de olduğu gibi, öncelikle semptom olarak dışkıının bağırsaklarda kurumaması verilmiş ve kişinin muzdarip olduğu hastalığın ismi yazılmış, ardından iyileşmesi için hazırlanacak ilacın drog listesi

²⁹⁸ Kaynak kişiler: Döndü Bozkurt (Uşak/Ulubey), Fehmi ve Gülten Kabaosmanoğlu (Artvin/Kemalpaşa), Halime Türkkalesi (Uşak/Omurca Köyü), Hatice Hanım (Rize), Mine Eltutulmaz (İstanbul), Muradiye Demirkaya (Uşak/Karahallı).

²⁹⁹ Kaynak kişiler: Ahmet ve Neriman Daşkiran (Manisa/Salihli), Gülay Türkkan (Uşak), Hacer Salman (Uşak/Ulubey), Halime Türkkalesi (Uşak/Kışla Köyü), Saliha Acar (Mardin) ve Semra Arslantürk (Uşak/Ulubey).

³⁰⁰ Kaynak kişi: Sevgi Hanım (Muğla/Ortaca).

³⁰¹ Kaynak kişi: Arzu Alper (Uşak/Ulubey).

³⁰² Böck, 2009, *Ön. ver.*, s. 119, 120.

³⁰³ Böck reçetenin hangi döneme ait olduğunu ya da nereden bulunduğunu belirtmemiş ancak reçetenin orijinal dildeki metnini ve aldığı kaynağı dipnotta belirtmiştir (bkz. *Aynı.* s. 120, dipnot 66.).

ölçüleriyle birlikte verilmiştir. Reçeteye göre yüksek kaliteli bira içinde deniz börülcesi, sert şarap sirkesi, tuz ve nane kaynatıldıktan sonra içine sıvıyağ eklenip hastanın rektumuna enjekte edilmelidir.

Günümüzde bir kişi kabızlık çektiğinde taze ya da kuru incir, kayısı,³⁰⁴ taze armut yedirilip bol su içirilir,³⁰⁵ senemek (sinameki) kaynatılıp içilir.³⁰⁶ Ancak alınan lifli gıdalar ve bol suya rağmen rahatsızlığı geçmeyip Eski Mezopotamya reçetesindeki gibi ciddi boyutlara ulaşırsa su, zeytinyağı (yoksa başka bir sıvıyağ) ve rendelenmiş sabun birlikte çalkalanarak bir lavman hazırlanır ve hastanın rektumuna enjekte edilir. Bu lavman 500 ml'ye kadar hazırlanıp tek seferde uygulanabilmektedir.³⁰⁷

Kabızlık konusunda her iki döneme ait reçetenin ortak yönü olarak, birden fazla drogun sıvıyağla karıştırılması ve hastanın rektumuna enjekte edilmesi görülmektedir. Reçetelerin farkı ise sıvıyağla karıştırılan maddelerdir. Ayrıca reçetelere sirke ya da sabun eklenmesinin amacı, hazırlanan lavman aracılığıyla bağırsakların zararlı bakteri ve mikroplardan temizlenmesi olabilir.

Böbrek Hastalığı: *“If a man has pain in his kidney, his groin constantly hurts him, and his urine is white like donkey-urine, and later on his urine shows blood, that man suffers from “discharge” (muşû-disease). You boil 2 shekels of myrrh, 2 shekels of baluħħu-resin, (and) 2 sila-measures of vinegar together in a jug; cool it and mix it in equal measure in pressed oil. You pour half into his urethra via a copper tube, half mix in premium beer, you leave it out overnight and he drinks it on an empty stomach and he will get better.”*³⁰⁸

Yeni Babil Dönemi'ne ait böbrek rahatsızlığı reçetesinde böbrek ağrısı ve idrarını yapamama ya da idrarın önce beyaz (eşek idrarı gibi), sonra da kanlı olması semptom olarak verilmiş, ardından ilacın hazırlanış şekli tarif edilmiştir. Reçeteye göre mür, sirke ve baluħħu reçinesi³⁰⁹ kaynatılıp soğutulduktan sonra eşit miktarda yağla karıştırılacak, sonrasında karışımın yarısı bakır tüple idrar yoluna boşaltılacak, yarısı da bir gece bekletildikten sonra aç karna içilecektir.

³⁰⁴ Kaynak kişiler: Gülnaz Korkmaz (Muğla/Marmaris), Havvaana Çelik (Muğla/Bozburun), Mine Eltutulmaz (İstanbul).

³⁰⁵ Kaynak kişi: Hatice Özcan (Uşak/ULubey).

³⁰⁶ Kaynak kişi: Saliha Acar (Mardin).

³⁰⁷ Kaynak kişi: Arzu Alper (Uşak/ULubey).

³⁰⁸ Geller, *Ön. ver.*, s. 1.

³⁰⁹ Galbanum (Şeytantsi/teresi) bitkisi olduğu düşünülen baluħħu bitkisinin reçinesi, mesane daralması, aşû hastalığı ve diş kaybı gibi hastalıkları tedavi etmede kullanılmakta, yağı ise kulağa damlatılmaktadır (“Baluħħu”, CAD, Vol-Part: 2-B (Dördüncü basım. Chicago: The Oriental Institute, 1998), s. 74, 75.).

Günümüzde birisi idrarını yapamadığında ya da idrarı kanlı geldiğinde³¹⁰ kullanılan droglar tamamen değişmiştir. Örneğin, böbrek taşlarının temizlenmesi için düzenli olarak günde 1 bardak yoğurt suyu içilir. Kişi idrarını yapmada zorlanıyorsa 2-3 hafta boyunca her gün taze taze kaynatılan iğde meyvesi ya da mısır püskülü suyu içilir. Eğer kişi artık idrarını yapamıyorsa, 500 ml kadar suya yaklaşık 8-10 adet taze dut yaprağı koyulup 2 dakika kaynatılır. Soğutulan su aynı gün içerisinde tüketilir. Genelde ilk uygulamadan sonra kişi idrarını yapabilir ama sıkıntısı devam ederse bir ya da iki gün daha aynı işleme devam edilir.

Babil reçetesine göre idrar problemleri yaşandığında hazırlanan ilaç hem ağız yoluyla hem de idrar yollarından alınmaktadır. Günümüzde ise sadece ağız yoluyla alınmakta ve çeşitli bitkilerin karıştırılması yerine tek bir bitki tercih edilmektedir. Ayrıca günümüz reçetesine göre her gün yeniden hazırlanan ilaç ilk uygulamada yeterli gelmediği durumda bir süre daha devam ettirilir, ancak Babil reçetesinde ilacın ne kadar uygulanacağı belirtilmemiştir.

4.3.2. Dinsel-Büyüsel Reçeteler ve Nazar İnancındaki Benzerlikler

Tıbbi reçetelerin yanı sıra dinsel-büyüsel reçetelerdeki uygulamalarda ve nazar inancında da benzerliklerin olduğu görülmektedir. Örneğin MÖ 2. binyıl sonu ve MÖ 1. binyıla tarihlendirilen kehanetsel, büyüsel ve tıbbi korpuslarda, tüm vücutta ya da belirli bölgelerde (dil, göz, meme, anüs vb.) meydana gelen ağrı çeşitleri kaydedilmiştir. Örnekleriyle birlikte verilen ağrı çeşitleri, *akrep sokması* ya da *diken batması* gibi kelimeler kullanılarak tanımlanmaya çalışılmış ve bunu için de *zaqātu* (stinging = sokma/ısıırma) kelimesi ya da *zaqātu* ile bağlantılı kelimeler kullanılmıştır. Bu örneklerden birisi de emziren kadınların memesinde görülen ağrıdır.³¹¹

*“If a woman has a breast (containing milk), and it stings her, (her) milk does not run, this woman will love, she will eat breads.”*³¹²

³¹⁰ Kişinin böbreklerindeki taş ya da kum sebebiyle idrarından kan geliyorsa bu yöntem uygulanır.

³¹¹ Silvia Salin, “ ‘Stinging Pain’ in Assyro-Babylonian Medical Text: Some Considerations, *Le Journal des Médecines Cunéiformes*, No: 29 (2017), s. 36, 37.

³¹² *Ayni*. s. 37.

Orijinal metinde *Gír.šu* kelimesiyle anlatılan bu ağrıyla birlikte kadının sütü kesilmektedir. Yeniden süt akışını sağlamak için kadının sevmesi ve ekmek yemesi gerektiği belirtilmiştir³¹³.

Günümüzde, halk arasında *ummaca* adı verilen bu rahatsızlık, emziren kadın kokusunu aldığı ya da gördüğü, özellikle de yemeyi çok istediği bir yiyeceği kısa süre içinde yiyemediğinde meydana gelmektedir. Bu durumda kadının memesi dakikalar içinde şişer, gerginleşir, yanmaya başlar, memedeki süt pıhtılaşır. Sonrasında süt akmadığı için meme tıkanır ve şiddetli ağrı hisseder. Kadınlar genellikle bu durumu engellemek için sağ avuç içini yalar³¹⁴ ve canının çektiği yiyecekmiş gibi düşünerek bir parça ekmek yer.³¹⁵ Sonrasında da şişmeye başlayan memeyi sıcak su ve masajla yumuşatıp sağlar. Ancak kadın ummacayı engelleyemediyse ve kendi memesine dokunamayacak kadar ağrılar hissetmeye başladıysa, tıbbi tedavi için kartmış kara kabak haşlanıp zeytinyağıyla ezilir ve memeye sarılır.³¹⁶ Dinsel-büyüsel tedavi anlamında ise kadın önüne dolu bir su testisi koyar ve şişen memesini bu su testisinin üzerine doğru bir tarakla tarar. Bu işlem sırasında da İhlâs (3 kez) ve Fatıha (1 kez) surelerini okur.³¹⁷ Kaynak kişiler kullanılan testinin mutlaka su ile dolu olması gerektiğini belirtmişlerdir.³¹⁸ Muhtemelen tarakla yaptığı işlem sırasında memede masaj etkisi yapıp yumuşatmakta ve sütün akmasını kolaylaştırmaktadır.

Günümüz Anadolu'su ile Eski Mezopotamya arasındaki diğer benzerlik kem göz/nazar inancıdır. Assur ve Babil metinlerinde sıkça bahsedilen kem göz/nazar, bir

³¹³ S. Salin'in verdiği orijinal metin ve çevirisinde olduğu gibi B. Böck'ün verdiklerinde de (*Wenn eine Frau eine Brust hat und <ihre Brüste> sie schmerzen, sie (die Brust) keine Milch gibt, wird diese frau lieben, wird sie "Brote" essen.*) sütü kesilen kadının sevmesi gereken şey net olarak belirtilmemiştir. Bu sebeple sevmek, aşık olmak anlamlarına gelen love / lieben kelimelerini, doğrudan bu anlamlarda algılamak yerine "*masaj yapmak, ovmak*" anlamında algılamak daha uygun olabilir. Çünkü bu rahatsızlıkta kadının memesi, sütü akmadığı için aşırı derecede sertleşmektedir ve yeniden akış sağlanabilmesi için masaj yapılarak yumuşatılmalıdır (orijinal metin ve çevirisi için bkz. Barbara Böck. *Die babylonisch-assyrische Morphoskopie*, Wien: Institut für Orientalistik der Universität Wien, 2000, s. 160, 161, madde 162c.) .

³¹⁴ Kaynak kişiler: Dudu Yılmaz (Kütahya/Simav), Elif ve Hulusi Çakmak (Uşak), Elif Karabulut (Uşak), Nurten Sunal (Uşak).

³¹⁵ Kaynak kişiler: Dudu Yılmaz (Kütahya/Simav), Gülnaz Korkmaz (Muğla/Marmaris), Havvaana Çelik (Muğla/Bozburun), Medine Ayaz (Manisa/Salihli), Müşerref Kılıç (Manisa/Salihli), Şadiye Tekin (Uşak/Karahallı).

³¹⁶ Kaynak kişiler: Döndü Bozkurt (Uşak/Ulubey), Semra Arslantürk (Uşak/Ulubey).

³¹⁷ Kaynak kişiler: Fatma Türkkkan (Uşak/Ulubey), Hacer Salman (Uşak/Ulubey), Halime Türkkalesi (Uşak/Kışla Köyü), Muradiye Demirkaya (Uşak/Karahallı).

³¹⁸ Kaynak kişiler: Eşe Özgün (Uşak/Karahallı), Hatice Özdemir (Uşak), Şadiye Tekin (Uşak/Karahallı).

kişinin büyüleri sözlerle ya da sadece gözlerindeki güç ile bir başkasına, hayvana ya da nesneye zarar vermesi anlamına gelir. Assurologların 19. yy sonu-20. yy başında yaptıkları çalışmalarda, Ninive’de bulunmuş metinlerde nazar inancının yanı sıra kötü adam, kötü ağız, kötü dil vb. anlatımların olduğu da saptanmıştır. Marie-Louise Thomsen, Rudolph Kriss ve Hubert Kriss-Heinrich’in 1962’de bu inançlara dayalı bir çalışma yayınladıklarını ve bu çalışmada, Babil ve Assur’da şeytanın yanı sıra, cadı inancının da olduğunu anlatıldığını belirtmiştir. Çalışmaya göre cadıların silahı nazar ve kötü sözlerdir.³¹⁹

Metinler incelendiğinde, cadılık ve nazarın etkilerinin farklı olduğuna inanıldığı görülmüştür. Buna göre cadılık ciddi hastalıklar ve ölüm gibi kötü sonuçlara yol açarken nazar, kıyafetlerin yırtılması, kullanılan aletlerin kırılması, yapılan işin yolunda gitmemesi gibi, günlük hayatta karşılaşılabilecek sonuçlara yol açmaktadır. Örneğin Akadça bir büyü metninde (VAT 10018) bu durum açıkça görülebilmektedir.³²⁰

“8. *You (evil eye) have broken the oven of the potter, you let the sailor's boat sink,*
 9. *You have broken the yoke of the strong ox,*
 [...]
 12. *You (text: it) have made the running horse drop its foal and the bull drop its companion,*
 [...]
 15. *You have thrown quarrel between good brothers.*”³²¹

Yazılı metinler sayesinde nazardan korunmak ya da nazar yüzünden hastalananların kurtulması için ritüeller düzenlendiği, akik, lapis lazuli, hematit, balıkgözü taşı, deniz kabuğu vb. taşların kullanıldığı, ilaç olarak birkaç bitkiden yararlanıldığı bilinmektedir. Uygulanan temizleme ritüellerinden en yaygın olanı *ekmekle silme* ritüelidir. Örneğin bir metinde (CT 17, 33) Tanrı Enki’nin hastayı eklemekle temizledikten sonra hayatı için dua ettiği yazılıdır³²².

“11. *Enki saw this man,*
 12. *placed bread on his (the patient's) head,*
 13. *approached bread to his body,*
 14. *prayed for him the prayer of life.*”³²³

³¹⁹ Marie-Louise Thomsen, “The Evil Eye in Mesopotamia”, *Journal of Near Eastern Studies*, Vol-No: 51-1 (January, 1992), s. 19, 20.

³²⁰ Thomsen, *Ön. ver.*, s. 22.

³²¹ *Ayni.* s. 24.

³²² *Ayni.* s. 26.

³²³ *Ayni.* s. 27.

Eski Mezopotamya ritüeline göre nazar yüzünden hastalanan kişinin bedeninin temizlenmesi için ekmek kullanılıp dualar edilmektedir. Günümüz Anadolu'sundaki nazar inancına göre de dualar (İhlâs, Fatiha, Felâk, Nâs) okunmalıdır. Bu dualar genellikle doğrudan hasta kişinin üzerine okunmaktadır. Ancak duaların bir parça ekmek, bir bardak su ya da bir tutam tuz veya şekerle okunması ve o yiyeceklerin hasta kişiye yedirilmesi de yaygın olarak görülmektedir. Duaların daha etkili olacağına ve kişinin daha çabuk nazardan kurtulacağına inanıldığı bu yöntemde genellikle ekmek (Resim 26a) ya da su tercih edilmektedir. Hatta yenilen bu dualı yiyeceğin hastalığı ciğerden kesip atacağı söylenmektedir. Dualı yiyeceklerin yanı sıra, hasta ve bulunduğu mekân üzerlik otu yakarak tütsülenir. Ayrıca nazardan korunmak için kişiler her zaman üzerinde, gözü andıran mavi renkli bir nazar boncuğu (Resim 26b) taşınır.³²⁴

Resim 26a ve 26b. Ekmek ve nazar boncuğu

4.3.3. Diğer Benzerlikler

Asû ve Āšipular tarafından kaydedilmiş droglarla tedavi, dinsel-büyüsel tedavi ve nazar inancındaki benzerliklerin yanı sıra, bir diğer tedavi aracı olan köpeğin tedavideki rolü ve reçetelerde kaydedilmiş iğrenç maddelerin kullanımı konularında da bazı benzerlikler görülmektedir. Mezopotamya toplumunda tedavi süreci açısından büyük bir öneme sahip olan köpek, aynı derecede öneme sahip

³²⁴ Kaynak kişiler: Arzu Alper (Uşak/Ulubey), Dudu Yılmaz (Kütahya/Simav), Eşe Özgün (Uşak/Karahallı), Feriştah Ceylan (Muğla), Gülay Türkkân (Uşak), Hatice Özcan (Uşak/Ulubey), Hatice Özdemir (Uşak), Müşerref Kılıç (Manisa/Salihli), Neriman Daşkıran (Manisa/Salihli), Oya Hanım (İstanbul), Semra Arslantürk (Uşak/Ulubey).

olmasa da, hâlâ bazı hastalıkların iyileştiricisi olarak kabul edilmektedir. Örneğin köpek ısırığının çaresi olarak Anadolu'nun pek çok yerinde hâlâ kuduz ihtimaline karşı, o köpeğe ısırık yarası yalattılmaktadır. Bu da muhtemelen köpeğin dilindeki bakterilerin Eski Mezopotamya'da olduğu gibi Anadolu insanı tarafından da bilindiğini ve salyasının ilaç olarak görüldüğünü göstermektedir.

Aslında köpeğin sadece salyasından yararlanılmamaktadır. Göz kapaklarında çıkan “arpacık” için de yine köpek kullanılmıştır. Bunun için önce kişinin yüzü bir tülbentle ya da bir elekle kapatılır, daha sonra arpacık çıkan gözün üstüne ekme konulur ve bir köpeğin o ekmeği gözün üzerinden alıp yemesi sağlanır.³²⁵ Belki de köpeğin ekmeği gözün üzerinden alması sayesinde hastalığın iyileşebileceğine inanılması sebebiyle Anadolu'nun bazı kesimlerinde bu rahatsızlığa “*itdirseği, ittirse*” gibi isimler verilmiştir.

Ayrıca köpek eti, iç yağı ve kanının da tedavide kullanıldığı bilinmektedir. Yaklaşık 55 yıl önce ciddi bir akciğer rahatsızlığı geçiren ve çok kısa bir ömrü kaldığı söylenen Mustafa Algür, son çare olarak başvurduğu şifacı bir kadının (o yörede kocakarı ilaçları hazırlayan birisi) önerisi üzerine, köpek yavrusunun iç yağını pişirip yemiştir ve bir süre sonra akciğerinin kendi kendini büyük oranda yenilediği anlaşılmıştır.³²⁶ Bazı yörelerde ise verem hastalarına iyileştirme amacıyla köpek eti yedirilip kanı içirildiği bilinmektedir.³²⁷ Bu uygulamalar, köpeğin dört bin yıldan fazla süredir hem droglarla tedavi hem de psikolojik tedavi sürecine bir şekilde dâhil olmaya devam ettiğinin kanıtlamaktadır.

Eski Mezopotamya reçetelerinde görülen bir diğer unsur da iğrenç maddelerin tedavi sürecine dâhil edilmiş olmasıdır. Bu tür uygulamaların Anadolu'da ne boyutta olduğu bilinmemektedir, ancak birkaç örneğe rastlanması, bu tür maddelerin yakın geçmişe kadar Anadolu halkı tarafından da kullanıldığını kanıtlamaktadır. Örneğin Anadolu'nun bazı yerlerinde akciğer kanseri için hastaya kaplumbağa kanı içirilmekte,³²⁸ kan kanseri için köpek eti, çıban için köstebek eti kavrulup

³²⁵ Kaynak kişiler: Ahmet ve Neriman Daşkırın (Manisa/Salihli), Arzu Alper (Uşak/Ulubey), Döndü Bozkurt (Uşak/Ulubey), Dudu Yılmaz (Kütahya/Simav), Eşe Özgün (Uşak/Karahallı), Elif Hanım (Muğla/Yatağan), Fatma Özdemir (Uşak), Gülay Türkkın (Uşak), Hacer Salman (Uşak/Ulubey), Hatice Özcan (Uşak/Ulubey), Hatice Özdemir (Uşak), Muradiye Demirkaya (Uşak/Karahallı), Nurten Sunal (Uşak).

³²⁶ Kaynak kişi: Mustafa Bey'in eşi Memnune Algür (Artvin/Hopa).

³²⁷ Kaynak kişi: Feriştah Ceylan (Muğla).

³²⁸ Kaynak kişi: Muradiye Demirkaya (Uşak/Karahallı).

yedirilmekte,³²⁹ nefes darlığı ve KOAH'ta hastalık geçene kadar her gün bir çay kaşığı ayı içyağı yedirilmekte,³³⁰ yeni doğan bebeğin vücut direncinin artması için anne sütü içine güneşte kurutulmuş köpek gübresi ufalanmakta ve daha sonra bu süt süzülerek bebeğe verilmektedir³³¹ ya da bebeğin ağzında pamukçuk meydana geldiğinde, kuru köpek gübresi ufalanır ve bir çimdik kadar bebeğin ağzına ekilir. Kendisi 7-8 yaşlarındayken bu işlemin bir bebeğe yapıldığı gören Hatice nine, sonraki 75 yıl boyunca bir kez bile yapıldığını görmediğini ya da duymadığını belirtmiştir.³³²

Aslında yakın geçmişe kadar insanların (özellikle de kadınların) bu tür işlemlere tabi tutulması ya da evde hazırlanan ilaçları kullanması, Anadolu halkının *“kadınlar, genç kızlar ve genç erkekler doktora gitmez, giderse marazlıdır”³³³* düşüncesiyle hareket etmesinden kaynaklanıyor olmalıdır.

4.4. ESKİ MEZOPOTAMYA REÇETELERİNDEKİ TANIMLANAMAMIŞ DROGLAR

Eski Mezopotamya reçetelerinde listelenmiş olan drogların çoğu filologlar tarafından günümüz dillerine tercüme edilebilmiştir. Ancak sözlük niteliğinde olan çift dilli Eski Mezopotamya metinlerindeki ve diğer kaynaklardaki tanımlamaların yetersizliği sebebiyle, bazı drogların ne olduğu anlaşılamamıştır. Reçetelerdeki isimleriyle anılan bu droglara ait bilgiler derlenmiş ve Chicago Üniversitesi'nin yayınladığı Assurca sözlük serisinde tanımlamaları yapılmıştır. Günümüzde filologlar tarafından hâlâ bu kelimeler üzerinde çalışmalar yapılmaktadır.

“Eski Mezopotamya’da Tıp (Asûtu)” adlı bu tez çalışmasının tamamında kullanılmış reçetelerde adı geçen tanımlanamamış droglar üzerinde yapılan

³²⁹ Kaynak kişi: Sevgi Hanım (Muğla/Ortaca).

³³⁰ Kaynak kişi: Erdinç Lukumci (Artvin/Hopa).

³³¹ Kaynak kişi: Afet Hanım (Ardahan).

³³² Kaynak kişi: Hatice Özcan (Uşak/Ulubey).

³³³ Anadolu halkı tarafından genellikle çaresi olmayan bir hastalığa sahip ya da çok sık hastalanan kişiler için bu kelime kullanılmaktadır.

araştırmada sadece birkaç bitkinin olası karşılığına dair fikir üretilebilmiş ve bu bitkilerin muhtemel karşılıkları tablo halinde listelenmiştir³³⁴.

Reçetede İsmi	CAD'deki Tanımı	Olası Karşılığı
ARMANUM	Diş hastalıklarının tanımlandığı metinlerinde “kurdun elmayı emmesi gibi dişleri emmesi” şeklindeki anlatımda, <i>elma</i> için kullanılan Armanum’un tam olarak kelime anlamı saptanamamıştır. Tütsülerde aromatik olarak kullanıldığı bilinmektedir. Süryanicedeki “Ermeni Elması (Prunus Armeniaca)” ile benzerliğine dayanarak <i>zerdali</i> olabileceği düşünülmektedir. ³³⁵	Rosaceae (Gülğiller) familyasından Prunus Armeniaca (Ermeni Eriği) türü
ATA’İŞÜ	Tedavi amacıyla tütsü, fitil, lavman, lapa, ve merhem formlarında kullanılabilen ya da toz halinde birayla birlikte alınabilen aromatik bir bitkidir. ³³⁶ Adoxaceae ailesinden Sambucus olabilir.	Adoxaceae (Müvergiller) familyasından Sambucus (Mürver Ağacı) türü
BALUĖĖU	Aşû gibi baş bölgesi hastalıkları, diş rahatsızlıkları vle mesane daralması tedavisinde kullanılan reçineli bir ağaç türüdür ve galbanum (şeytanti/teresi) olduğu düşünülmektedir. ³³⁷ Ayrıca Kjeld Nielsen de 1986 yılında yayınladığı çalışmasında BaluĖĖu aynı öneride bulunmuştur. ³³⁸	Apiaceae / Umbelliferae (Maydanozgiller) familyasından Ferula Gummosa (Çakşır) türü
INNINNU	CAD’de açıklama olarak sadece bir tür arpa olduğu ve tedavi için unundan faydalandığı yazılmıştır. ³³⁹ Bu sabepyle genel olarak Gramineae ailesinden Hordeum (arpa) açıklaması yapılabilmektedir.	Hordeum (Arpa) cinsi
KUKRU	Tohumları, unu, yağı, lapası ve tütsüsü tedavi amaçla kullanılan aromatik bir bitkidir. ³⁴⁰ Nielsen’e göre bu bitki menengiç ağacıdır. ³⁴¹	Anacardiaceae (Sakızağacığiller) familyasından Pistacia Terebinthus (Menengiç) türü
NUĞURTU	Asafoetida olabileceği düşünülen bitki yurtdışından getirtilip krali bahçeye dikilen bitkilerdendir. Reçinesi mesane darlığı tedavisinde kullanılmaktadır. ³⁴²	Apiaceae / Umbelliferae (Maydanozgiller) familyasından Ferula Assafoetida (Çakşır) türü

Tablo 3. Reçetelerde Bahsi Geçen Ancak Ne Olduğu Saptanamamış Bazı Bitkilerin Muhtemel Karşılıkları

³³⁴ Tanımlanamayan bitkilerin araştırılması safhasında ve tablonun oluşturulmasında Uşak Üniversitesi Biyoloji Bölümü öğretim üyelerinden Doç. Dr. Ahmet Kahraman ile ortak çalışılmıştır.

³³⁵ “Armamu”, CAD, Vol-Part: 1-A II, s. 291.

³³⁶ “Ata’işü”, CAD, Vol-Part: 1-A II, s. 480.

³³⁷ “BaluhĖĖu”, CAD, Vol-Part: 2-B, Ön. ver., s. 74, 75.

³³⁸ Kjeld Nielsen, *Incense in Ancient Israel*, Leiden: E. J. Brill, 1986, s. 27.

³³⁹ “Inninu”, CAD, Vol-Part:7-I/J, s. 151.

³⁴⁰ “Kukru”, CAD, Vol-Part: 8-K, Ön. ver., s. 500, 501.

³⁴¹ Nielsen, Ön. ver., s. 27.

³⁴² “Nuğurtu/A.”, CAD, Vol-Part: 11- N II, s. 322,

CAD tanımlarına göre bitkilerin olası karşılıkları ve dâhil oldukları familya tabloda belirtilmiştir. Familya, cins ve tür basamaklandırıldığında ilk sırada familya, 2. sırada cins, 3. sırada tür gelmektedir. En genel kavram olan familya hem cinsi hem de türü kapsamaktadır ve günümüzde yapılan çalışmalar sonucunda pek çok familya içine yüzlerce cins ve tür listelenmiştir. Bu sebeple tablodaki bitkiler için aranan isimlerde, tarama alanı mümkün olduğunca daraltılıp en özele ulaşılmaya çalışılmıştır. Ancak bitkilere ait tanımlamalardaki yetersizlik sebebiyle ulaşılan isimlere kesinlikle bu bitkidir diyebilmek şu an için mümkün değildir.

SONUÇ

Mezopotamya’da tıp denilince akla günümüz tıbbi çalışmalarında olduğu gibi sadece hastane, doktor, ilaçlar vb. gelmemelidir. Herkesçe bilindiği gibi tıp, diğer bilim dallarının da sağladığı olanaklardan yararlanarak tamamen bilimsel çalışmalar yapan ve insanın ömrü boyunca sağlıklı bir yaşam sürdürmesini amaçlayan bilim dalıdır. Ancak yazılı kaynaklardan edinilen bilgilere göre Mezopotamya’da bu durum günümüzdeki halinden farklıdır. Yazılı kaynaklar, içerisinde tıbbi reçeteler ve el kitapları, kanun maddeleri, destanlar, dinsel-büyüsel metinler ve kehanet metinlerinin bulunduğu geniş bir alanı kapsamaktadır. Bu kaynaklar arasında en büyük bilgi kaynağı, reçeteler ve el kitaplarından edinilmektedir.

Tıbbi nitelikli metinlerden en dikkat çeken, şu anki bilgilere göre en eski tıp el kitabı olarak nitelendirilen tablettir. Assurolog S. N. Kramer ve Kimyager M. Levey’in ortak çalışması sonucunda bu tabletin, kendinden sonraki dönemlere ait tıbbi metinlerden farklı olarak, dini bir veri barındırmadığı anlaşılmıştır. Ayrıca MÖ 3. binyılın sonlarında, Eski Mezopotamya şifacıları tarafından kullanılan bitkisel, hayvansal ve madeni droglar saptanabilmiştir.

Yazılı kaynaklar içerisinde yer alan ve aslında MÖ 18. yüzyılda Eski Babil’de uygulanmış kanun maddelerini günümüze taşıyan Hammurabi Steli’nin 215.-223. maddelerinde kayıtlı olan cerrahi bilgileri sayesinde, MÖ 2. binyılda Mezopotamya’da ameliyatların yapıldığı ve bu ameliyatlara yapan doktorlar ile hastalarının haklarının kanunen korunduğu anlaşılmaktadır.

Ninive’de ortaya çıkartılmış MÖ 7. yüzyıla ait kütüphane ise Yeni Assur kralı Assurbanipal’in, Assur ile Babil ve çevresindeki tüm yazılı kaynakların kopyalarının yer aldığı bir koleksiyon oluşturmak istemesi sonucu meydana gelmiştir. Kütüphanenin kendinden önceki dönemlere ait verileri de barındırması sayesinde tıp tarihinde MÖ 3. binyıl sonuna ait bilgilere dahi ulaşılabilir. Kütüphanede ele geçmiş yaklaşık bin tane tıbbi nitelikli metin arasında, reçeteler ve el kitapları, tıpla bağlantılı dinsel-büyüsel metinler, kehanet metinleri ve destanlar da bulunmaktadır.

Kütüphaneye ait en eski tıbbi verilerden biri olan Gilgameş Destanı’nın konusu gereği, Uruk yöneticisi Gilgameş ölümsüzlüğün sırrını öğrenmek için bir dizi zorlukla mücadele etmiş ve en sonunda bulduğu ölümsüzlük otuna ulaşmadan bir

yılan otu yiyip deri değiştirerek gençleşmiştir. Bu sebeple, günümüzde tıbbın sembolü olan sopaya sarılmış yılan betimlemesinin Gilgameş Destanı'yla birlikte sembol haline geldiği düşünülmektedir. Yine kütüphanede bulunmuş bir diğer önemli kaynak, M 11. yüzyıla tarihlenen Sakikk/Tanı El Kitabı'dır. 40 tablettten oluşan bu seriye ait tabletler incelendiğinde, hem şifacıların yorumlayabileceği kehanet işaretlerinin hem de baştan ayağa kadar sıralı bir şekilde insan bedeninde meydana gelebilecek semptomların ve tedavilerinin kaydedilmiş olduğu grlmştir.

ivi yazılı kaynaklar arasında yer alan ve tıp konusunda bilgi veren başka bir kaynak türü de mektuplardır. Yöneticiler ve şifacıları ya da farklı ülkelerin kralları arasında geçen mektuplaşmalardan dönemin hastalık ve tedavileri saptanmakta, ayrıca Mezopotamya şifacılarının başka ülkelere gönderilip mektuplara konu olacak kadar önemli hale geldiği öğrenilmektedir.

Tıbbi metinlerin yanı sıra Mezopotamya tıbbı konusunda dini nitelikli metinlerden ve hastalığın seyri, tedavisi ve sonucu konularında yararlanılmış olan falcılık ve büyücülük metinlerinden de bilgiler edinilmektedir.

Dinsel-büyüsel metinler içerisinde tıba dair verilerin kaydedilmesi, muhtemelen, hastalığın kaynağının insanın işlediği günahlar ve bu günahların sonucunda koruyucu tanrısının insandan uzaklaştığına inanılmış olmasıdır. Dinsel-büyüsel metinlere göre tanrısının korumasından uzaklaşan insan, şeytan ve kötü ruhların saldırısına uğramakta ve hastalanmaktadır. Yakalandığı hastalıktan kurtulmak için tanrılara dua etmeli, adaklar adamalı ve günahlardan uzak durmalıdır. Ayrıca hasta olmamak için de yine dualar edip adaklar adamalı, günahlardan uzak durmalı ve tanrıları kızdırmayıp onların korumasını kazanmalıdır. Tıpla bağlantısı olduğu anlaşılan tanrılar arasında en tanınanı, tıbbın ve doktorların koruyucu tanrısı olduğuna inanılan Tanrıça Gula'dır. İnanca göre sağlık tanrıçası olan Gula, vücut sıvılarını düzenlemekte, sindirim sistemi bozuklukları, iskelet ve kas sistemi bozuklukları, böbrek sorunları, cilt yaraları ve köpek ısırığını iyileştirmektedir. Aynı zamanda kızdırıldığında, tıpkı diğer tanrılar gibi Gula da hastalıklara sebep olmaktadır.

Tanrıça Gula betimlemelerde köpekle birlikte görülmektedir. Dilindeki bakteriler sayesinde yaralarını iyileştirebiliyor olması sebebiyle, köpeğin Gula'nın

kutsal hayvanı olarak kabul edildiği ve betimlemelerde köpekle birlikte görüldüğü düşünülmektedir. Aynı zamanda apotroik figürlerden Pazuzu'da da köpeğin yansıtıldığı görülmektedir. Hastalıklara sebep olan şeytanlar arasında en tehlikelisi olduğuna inanılan Lamaštu'dan korunabilmek için kişiler, evlerine köpek başlı Pazuzu heykelleri veya levhâları koymakta ya da üzerlerinde Pazuzu başları taşınmaktadır. İnanca göre hamile kadınlara ve yeni doğan bebeklere saldırıp düşük ve bebek ölümlerine sebep olan Lamaštu, Pazuzu tarafından korkutulup yer altındaki evine gönderilmektedir. Bu sayede bebekler ve anneleri ölüm ve hastalıklardan korunabilmektedir.

Çivi yazılı metinlerden öğrenilen tıp konusundaki önemli konulardan biri de şifacılar ve bu şifacıların kullandıkları tedavi yöntemleriyle ilaç yapımında kullandıkları malzemelerdir. Metinlere göre Eski Mezopotamya'da şifa konusuyla ilgilenen kişiler, uzmanlık alanları sebebiyle kendi içinde ikiye ayrılmaktadır. Buna göre, hastalıkları din ve büyü yoluyla tedavi eden ve aynı zamanda rahip olan şifacılar Āšipu/Maşmaššu (üfürükçü), doğadan elde ettiği droglarla tedavi eden şifacılar ise Asû (doktor) adı verilmektedir. Üfürükçü, tanrıların isimlerini ve kutsal sözleri kullanarak dualar edip koruyucu muskalar hazırlamakta ve hastalıkları büyü sözlerle tedavi etmektedir. Doktor ise bitkisel, hayvansal ve madeni droglarla hastanın semptomlarına uygun ilaç hazırlayarak hastalığı tedavi etmektedir. Doktorlar ilaçları hazırlamak için öğütme, maserasyon, özüt çıkarma, yüksek ısıda sıvıda parçalama ve demleme yöntemlerini kullanmaktadır. Bu yöntemlerle hazırladığı ilacı hap, losyon, damla, fitil, lavman vb. formlarında hastaya vermekte ve hastanın ilaçlarını sıvıyla içme, tütsüleme, insuflasyon, bandaj vb. şekillerde almasını sağlamaktadır. Ayrıca Hammurabi Kanunları, tıbbi metinlerde yer alan kısıtlı bilgiler, arkeolojik kazılarda nadiren de olsa bulunan cerrahi aletler ve ele geçmiş insan kemiklerindeki izler sayesinde Eski Mezopotamya şifacılarının cerrahi operasyon yaptıkları da kanıtlanmıştır.

Günümüze kadar yapılan çalışmalarda iki şifacının uzmanlık alanlarının birbirinden farklı olduğu anlaşılmış ancak, ikisi arasında kesin bir ayırım olup olmadığı henüz saptanamamıştır. Çünkü bazı metinlerde Asû'nun dua ettiği, Āšipu/Maşmaššu'nun ise ilaç hazırladığı ya da her ikisinin de birlikte çalıştığı görülmüştür. Buna rağmen mevcut günlük hayat metinleriyle tıbbi metinler

arasındaki bağlantının yetersiz olması sebebiyle bu ayrım hâlâ tam olarak anlaşılamamıştır.

Asû ve Āšipu/Maşmaššu'nun yanı sıra Bārû adı verilen kâhinlerin de tıbbi süreçte yer aldığı bilinmektedir. Bu kâhinler, Bārûtu adı verilen törenler düzenleyip rüya tabiri, iç organ falı, un falı, zeytinyağı falı vb. fal yöntemlerini kullanarak hastalık süreci ve sonucu hakkında bilgi vermektedir. Bunun için özellikle karaciğer falını kullanmaktadır. Bārû, karaciğer falı için gün doğumunda seçtiği 1 yaşındaki erkek koyunu kurban edip öncelikle, henüz hayvanın içinde olan karaciğerin diğer organlarla olan bağlantılarını inceler. Daha sonra hayvanın bedeninden çıkartıp karaciğerin bölümlerini de inceleyerek bir sonuca varır. Son olarak, hazırladığı kilden karaciğer modellerine, tören sırasında sorulan soruları, karaciğerde görülen işaretleri ve varılan sonucu kaydeder. Aslında S. Maul, tören sırasında Bārû'nun elleri kan ve içyağıyla kirleneceği için, modele yazılan verilerin Bārû yerine yanında bulunan bir yardımcı tarafından kaydedilmiş olabileceğini ileri sürmektedir.

Günümüze dek Mezopotamya coğrafyasında ele geçmiş veriler üzerinde diğer disiplinlerle ortaklaşa yapılan arkeolojik ve filolojik çalışmalar sonucunda, Eski Mezopotamya'da uygulanmış tıp ve günümüzde Anadolu'da hâlâ varlığını sürdüren geleneksel halk tıbbi arasında benzerliklerin olduğu görülmektedir.

Geleneksel tıp, halkın kendine ait deneyimleri, büyü ve batıl inançları ya da dini inançları bir araya getirip geliştirmesi sonucu ortaya çıkan iyileştirme yöntemidir. Geleneksel halk tıbbi üzerine yapılan çalışmalarda, kökeni dine ve büyüye dayandırılmış ve kedi içinde bölümlere ayrıldığı anlaşılmıştır. Buna göre, tedavi etme yöntemleri açısından tıpkı Eski Mezopotamya'da olduğu gibi, dini yöntemlerle tedavi uygulanan dinsel-büyüsel tıp ve doğadan elde edilmiş droglarla tedavi uygulanan doğal tıp olarak ikiye ayrıldığı görülmüştür. Genellikle *ocak* adı verilen şifacılarının her iki yöntemi de tedavi sürecinde kullandığı görülmektedir.

Ocaklar, bir önceki nesilden el alarak ya da rüyasında gördüğü veya duyduğu kutsal varlık aracılığıyla tedavi etme özelliği kazanmış şifacılarıdır. Erkek ya da kadın olabilen bu şifacılar sadece bir hastalığı ya da birden fazla hastalığı iyileştirebilmekte ve iyileştirdikleri hastalığın ismiyle anılmaktadırlar. Tedavi etme yöntemi olarak da din, büyü, psikolojik tedavi, parpılama ve doğal ilaçlarla iyileştirme yöntemlerini kullanmaktadırlar. Uygulama yöntemleri ve bir önceki nesilden el alarak şifacı

olmaları açısından, Şamanizm din adamları olan şamanlarla benzerlik göstermektedirler. Ancak şamanlardan farklı olarak, önceki nesille kan bağı olmayan kişiler de şifacı olabilmekte ve *izinli* adını almaktadırlar. Ayrıca şamanlar yaptıkları törenler sırasında özel bir giysi giyip davul, tokmak, çingirak vb. aksesuarlar kullanmaktadırlar. Her ne kadar Orhan Acıpayamlı ocakların, şamanların günümüze ulaşmış hali olduğunu söylese de bu iki özelliğiyle şamanlardan farklılık göstermektedirler.

Ocaklar, tıpkı şamanlarla olduğu gibi uyguladıkları tedavi yöntemleri açısından Eski Mezopotamya şifacıları Asû ve Āşipu/Maşmaššu ile de benzerlik göstermektedirler. Doğal halk tıbbıyla ilgilenen ocaklar Asû gibi doğadan elde ettikleri ilaçlarla hastaları tedavi etmektedir. Bunun için hayvansal ürünleri, mineralleri ve özellikle de bitkileri kullanmaktadırlar. Dinsel-büyüsel halk tıbbıyla ilgilenen ocaklar ise Āşipu/Maşmaššu gibi dualar okuma, kutsal olduğu düşünülen yerlerdeki suyu, toprak vb. maddeleri hastaya sürme ya da içirme, yine kutsal olduğu düşünülen yerlerde hastanın bir gece geçirmesini sağlama vb. dinsel-büyüsel yöntemleri kullanarak hastaları tedavi etmektedir. Bir diğer benzer özellik ise Asû ve Āşipu/Maşmaššu'nun tedavi yöntemleri arasında kesin bir ayrım olmadığı gibi, doğal ilaçlar kullanan ocaklarla dinsel-büyüsel tedavi uygulayan ocakların kullandıkları tedavi yöntemleri arasında da kesin bir ayrım yoktur. Her iki ocak da aynı anda hem doğal ilaç hazırlayıp hem de dinsel-büyüsel yöntemlerden birisine başvurabilmektedir.

Her iki dönem şifacılarının özellikleri ve kullanılan tedavi yöntemlerinin benzerliklerinin yanı sıra bazı hastalıkların tedavilerinin günümüze kadar küçük değişikliklerle ulaşabildiği görülmektedir. Örneğin göz rahatsızlıklarında anne sütü ve bal kullanılmakta, şiddetli kabızlıkta ise sıvıyağla lavman hazırlanıp rektuma enjekte edilmektedir. Dinsel-büyüsel anlamda ise nazar inancı hâlâ geçerliliğini korumaktadır. Nazarın bedenden temizlenmesi için Eski Mezopotamya'da da günümüz Anadolu'sunda da ekmek kullanılmaktadır. Aynı zamanda Eski Mezopotamya'da nazar için yapılan ritüellerde lapis lazuli ve akik gibi taşların kullanıldığı bilinmektedir. Günümüzde nazara karşı koruyucu olarak takılan göz şeklindeki nazar boncuklarında da mavi rengin tercih edilmesi ya da mavi renkli aksesuar kullanılması lapis lazulinin günümüze yansması olabilir.

Her iki dönem açısından bir diğer benzerlik köpeğin ve iğrenç maddelerin nadiren de olsa hâlâ tedavi sürecine dâhil edilmesidir. Kanser türleri ve verem gibi ciddi rahatsızlıkların tedavisinde özellikle köpek etinin, iç yağının veya kanının, kullanılması ya da gözde çıkan arpacık için gözün üzerinden köpeğe ekmek aldırılması, köpeğin günümüzde de hem tıbbi hem de psikolojik tedavi aracı olmaya devam ettiğini göstermektedir.

Sonuç olarak, tıp açısından Eski Mezopotamya ve günümüz Anadolu'su karşılaştırıldığında coğrafya ve tarih farklılıkları olsa da, beklenenin aksine, şifacılarının özellikleri ve kullandıkları uygulama yöntemleri açısından benzer noktalarının olduğu görülmektedir. Eski Mezopotamya'da günümüzdeki gibi teknolojik cihazlar olmamasına rağmen, şifacılar gelişmiş gözlem gücü sayesinde, çoğu hastalığı tespit edebilmiş ve doğadan elde ettikleri ilaçları bu hastalıkların tedavisinde kullanmışlardır. Aynı zamanda tedavi için din ve büyüden de yararlanmış hatta tedavi sürecinde önceliği din ve büyüye vermişlerdir.

Günümüz Anadolu'sunda modern tıbbın yanı sıra uygulanan geleneksel halk tıbbında ise geçmişten günümüze sözlü olarak aktarılan geleneksel bilgilere dayalı tıbbi uygulamaların yapıldığı görülmektedir. Bu uygulamalar Eski Mezopotamya'daki gibi hem doğal ilaçların kullanıldığı tedavi hem de dinsel-büyüsel tedavi olarak ikiye ayrılır. Ancak Eski Mezopotamya'dakinin aksine öncelikle dinsel-büyüsel yöntemlerle tedavi etmeye çalışmak yerine her iki yöntem de beraber ilerletilmeye çalışılmaktadır.

KAYNAKÇA

- Acar, Volkan H. “Türk Halk Hekimliğindeki Ocak Çeşitleri”, *Lokman Hekim Dergisi*, Vol-Sayı: 7-2, 2017, ss. 54-72.
- Adamson, Patrick B. “Eski Mezopotamya’da Cerrahi”, Çeviren: Gökhan Kağnıcı, *Tarih Okulu Dergisi*, Sayı: I, 2008, ss. 93-104.
- Akçiçek, Eren. “Karaciğer Falı (Hepatoskopi)”, *Tepecik Eğitim ve Araştırma Hastanesi Dergisi*, Vol-Sayı: 1-1, 1991, ss. 47-49.
- “Armannu”, *The Assyrian Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago*, Vol-Part: 1-A/II, Dördüncü basım, Chicago: The Oriental Institute of the University of Chicago, 2004.
- “Asû”, *The Assyrian Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago*, Vol-Part: 1-A/II, Dördüncü basım, Chicago: The Oriental Institute of the University of Chicago, 2004.
- “Asûtu”, *The Assyrian Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago*, Vol-Part: 1-A/II, Dördüncü basım, Chicago: The Oriental Institute of the University of Chicago, 2004.
- “Āšipu”, *The Assyrian Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago*, Vol-Part: 1-A/II, Dördüncü basım, Chicago: The Oriental Institute of the University of Chicago, 2004.
- “Āšipûtu”, *The Assyrian Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago*, Vol-Part: 1-A/II, Dördüncü basım, Chicago: The Oriental Institute of the University of Chicago, 2004.
- Atabek, Emine. M. ve Görkey, Şefik. *Başlangıcından Rönesans’a Kadar Tıp Tarihi*, İstanbul: Dilek Ofset Matbaacılık, 1998.
- “Ata’išu”, *The Assyrian Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago*, Vol-Part: 1-A/II, Dördüncü basım, Chicago: The Oriental Institute of the University of Chicago, 2004.
- “Baluhhu”, *The Assyrian Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago*, Vol-Part: 2-B, Dördüncü basım, Chicago: The Oriental Institute of the University of Chicago, 1998.
- Bácskay, András and Simkó, Krisztián. “Börbetegség az ókori Mezopotámiában Diagnózis és terápia”, *Művelődés-, Tudomány- és Orvostörténeti Folyóirat-Journal of History of Culture, Science and Medicine*, Vol-No: 8-15, September 2017, pp. 1-18.
- Bayat, Ali Haydar. *Tıp Tarihi*, Genişletilmiş ikinci basım, İstanbul: Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği, 2010.
- Biggs, Robert D. “Medizin A.”, Dietz O. Edzard (Ed.), *Reallexikon für Assyriologie und Vorderasiatische Archäologie*, Band: VII, Berlin-New York: Walter de Gruyter Verlag, 1987-1990.

- _____. "Medicine, Surgery, and Public Health in Ancient Mesopotamia", J. M. Sasson (Ed.), *Civilizations of the Ancient Near East* New York: Charles Scribner's Sons, 1995, pp. 1-19.
- Black, Jeremy and Green, Anthony. *Gods, Demons and Symbols of Ancient Mesopotamia, An Illustrated Dictionary*, Londra: British Museum Press, 1992.
- Böck, Barbara. *Die babylonisch-assyrische Morphoskopie*, Wien: Institut für Orientalistik der Universität Wien, 2000.
- _____. "On Medicine Technology in Ancient Mesopotamia", Annie Attia and Gilles Buisson (Eds.), *Advances in Mesopotamian Medicine from Hammurabi to Hippocrates*, Vol. 37, Leiden-Boston: Koninklijke Brill NV, 2009.
- _____. "Antik Mezopotamya'da Tıp", Deniz Genceolu (Ed.), *Aktüel Arkeoloji: Çağlar Boyu Tıp, Hastalıklar, Tedaviler, Hekimler, Büyü ve Büyücüler*, Sayı 42, 2014a, pp. 32-43.
- _____. *The Healing Goddess Gula Towards an Understanding of Babylonian Medicine*, Culture and History of the Ancient Near East Series, Vol: 67 Leiden-Boston: Koninklijke Brill NV, 2014b.
- "Bu'sānu", *The Assyrian Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago*, Vol-Part: 2-B, Dördüncü basım, Chicago: The Oriental Institute of the University of Chicago,, 1998.
- Çığ, Muazzez İ. Ortadoğu Uygarlık Mirası, Vol: 2, Altıncı basım, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2012.
- Demirhan Erdemir, Ayşegül. *Prehistorik ve İlk Çağlarda Tıp (Külliyat)*, Cilt 1, Ankara: İstanbul Tıp Kitabevi, 2015.
- Demren, Özlem. "Halk Hekimliğinde Ocaklar ve Şamanizm", *Folklor Edebiyat Dergisi*, Cilt-Sayı: 14-56, 2008, ss. 185-210.
- Denton, George B. "A New Interpretation of a Well-Known Assyrian Letter", *Journal of Near Eastern Studies*, Vol-No: 2-4, October 1943, pp. 314-315.
- "Di'u", *The Assyrian Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago*, Vol-Part:3-D, Beşinci basım, Chicago: The Oriental Institute, 2004.
- Duymuş Florioti, H. Hande. "Eski Kültürlerde Köpeğin Algılanışı: Eski Mezopotamya Örneği", *Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt-Sayı: 33-55, Mart 2014, ss. 45-70.
- Emmy, Van Laere. "Mesopotamian Medicine in Practice: When Archaeology Meets Philology", Unpublished Master's Thesis, Ghent University, 2018.
- Fincke, Jeanette C. "The Babylonian Texts of Niniveh: Report on the British Museum's 'Ashurbanipal Library Project' ", *Archiv für Orientforschung*, Bd: 50 2003-2004.
- _____. "Cuneiform Tablets on Eye Diseases: Babylonian Sources in Relation to the Series *DIŠ NA IGI^{II}-ŠÚ GIG*", Annie Attia and Gilles Buisson (Eds.),

- Advances in Mesopotamian Medicine from Hammurabi to Hippocrates*, Vol. 37, Leiden-Boston: Koninklijke Brill NV, 2009.
- Finkel, Irving. "Ashurbanipal's Library: Contents and Significance", Gareth Brereton (Ed.), *The PB Exhibition: I am Ashurbanipal King of the World, King of Assyria*, London: The Trustees of the British Museum / Thames & Hudson Ltd., 2018.
- Geller, Markham J. *Ancient Babylonian Medicine Theory and Practice*, Chichester: Wiley-Blackwell, 2010.
- Gencer, Tuğba. "Arkeolojik Bulgular Işığında, Anadolu ve Mezopotamya Coğrafyasında, Semavi Dinler Öncesinde Sağlık Bağlamında Adak Olarak Verilen Kurban İnancı", Yayınlanmamış Uzmanlık Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2015.
- George, Andrew R. "Ninurta-Pāqidāt's Dog Bite, and Notes on Other Comic Tales", *Iraq*, Vol: 55, 1993.
- Gilgamiş Destanı*, Çeviren: Muzaffer Ramazanoğlu, İstanbul: Cumhuriyet Kitapları, 1998.
- Harper, Prudence O. and Amiet, Pierre. "The Mesopotamian Presence: Mesopotamian Monuments Found at Susa", Prudence O. Harper, Joan Aruz and Françoise Tallon (Eds.), *The Royal City of Susa: Ancient Near Eastern Treasures in The Louvre*, New York: Metropolitan Museum of Art, 1992.
- Heeßel, Nils P. "The Babylonian Physician Rabâ-ša-Marduk", Annie Attia and Gilles Buisson (Eds.), *Advances in Mesopotamian Medicine from Hammurabi to Hippocrates*, Vol. 37, Leiden-Boston: Koninklijke Brill NV, 2009.
- _____. "Evil against Evil The Demon Pazuzu", *Studi e Materiali di Storia delle Religioni (SMSR)*, Vol: 72, 2/2011, pp. 357-368.
- _____. "Diagnosis, Mesopotamian", Roger S. Bagnall, Kai Brodersen, Craige B. Champion, Andrew Erskine and Sabine R. Huebner (Ed.), *The Encyclopedia of Ancient History*, Malden: Blackwell Publishing Ltd., 2013a.
- _____. "Pharmacology, Mesopotamian", Roger S. Bagnall, Kai Brodersen, Craige B. Champion, Andrew Erskine and Sabine R. Huebner (Ed.), *The Encyclopedia of Ancient History*, Malden: Blackwell Publishing Ltd., 2013b.
- _____. "Surgery, Mesopotamian", Roger S. Bagnall, Kai Brodersen, Craige B. Champion, Andrew Erskine and Sabine R. Huebner (Ed.), *The Encyclopedia of Ancient History*, Malden: Blackwell Publishing Ltd., 2013c.
- İnan, Abdülkadir. *Tarihte ve Bugün Şamanizm; Materyaller ve Araştırmalar*. Üçüncü basım, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1986.
- "Inninu", *The Assyrian Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago*, Vol-Part:7-I/J, Dördüncü basım, Chicago: The Oriental Institute of the University of Chicago, 2004.

- Kaplan, Meltem. *Geleneksel Tıbbın Yeniden Üretim Sürecinde Kadın-Ankara Kent Örneğinde Kuşaklar Arası Çalışma*, Ankara: Ankara Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, 2010.
- Karagöz Arıhan, Seda. “Antik Dönemde Tıp ve Bitkisel Tedavi”, Yayınlanmamış Uzmanlık Tezi, Ankara Üniversitesi, 2003.
- “Kislimu”, *The Assyrian Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago*, Vol-Part: 8-K, Dördüncü basım, Chicago: The Oriental Institute of the University of Chicago, 2008.
- “Kišpu”, *The Assyrian Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago*, Vol-Part: 8-K, Dördüncü basım, Chicago: The Oriental Institute of the University of Chicago, 2008.
- Kramer, Samuel N. *The Sumerians: Their History, Culture, and Character*, Chicago & London: The University of Chicago Press, 1963.
- _____. *Tarih Sümer’de Başlar, Yazılı Tarihteki Otuz Dokuz İlk*, Çeviren: Hamide Koyukan, İkinci basım. İstanbul: Kabalcı Yayıncılık, 2014.
- “Kukru”, *The Assyrian Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago*, Vol-Part: 8-K, Dördüncü basım, Chicago: The Oriental Institute of the University of Chicago, 2008.
- “Kurāru”, *The Assyrian Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago*, Vol-Part: 8-K, Dördüncü basım, Chicago: The Oriental Institute of the University of Chicago, 2008.
- Lambert, Wilfred G. “A Middle Assyrian Medical Text”, *Iraq*, Vol-No: 31-1, 1969, pp. 28-39.
- Lewis, Paul. *Tıp Tarihi*, Çeviren: Nilgün Güdücü, İkinci basım, İstanbul: Kalhedon, 1998.
- Lutz, Henry F. “A Contribution to the Knowledge of Assyro-Babylonian Medicine”, *The American Journal of Semitic Languages and Literatures*, Vol-No: 36-1, October 1919, pp. 67-83.
- “Mašmaššu”, *The Assyrian Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago*, Vol-Part: 10-M/I, Üçüncü basım, Chicago: The Oriental Institute of the University of Chicago, 2004.
- Maul, Stefan M. *Die Wahrsagekunst Im Alten Orient, Zeichen des Himmels und der Erde*, München: C. H. Beck oHG, 2013.
- Mogliazza, Silvia. “An Example of Cranial Trepanation Dating to the Middle Bronze Age from Ebla, Syria”, *Journal of Anthropological Sciences*, Vol: 87, 2009, pp. 187-192.
- Nielsen, Kjeld. *Incense in Ancient Israel*, Leiden: E. J. Brill, 1986.

- “Nuḫurtu/A.”, *The Assyrian Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago*, Vol-Part: 11-N/II, Üçüncü basım, Chicago: The Oriental Institute of the University of Chicago, 2008.
- “Sāmānu”, *The Assyrian Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago*, Vol-Part: 15-S, İkinci basım, Chicago: Chicago Press Corporation, 2000.
- “Simmu”, *The Assyrian Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago*, Vol-Part: 15-S, İkinci basım, Chicago: Chicago Press Corporation, 2000.
- Stieglitz, Robert R. “A Physician’s Equipment List from Ugarit”, *Journal of Cuneiform Studies*, Vol. 33, No. 1, January 1981, pp. 52-55.
- Stol, Marten. “Blindness and Night-Blindness in Akkadian”, *Journal of Near Eastern Studies*, Vol-No: 45-4, October 1986.
- Şahinbaş, Gaye. “Boğazköy Belgelerine Göre Hititler Devrinde Anadolu’da Anatomi ve Tıp”, Yayınlanmamış Uzmanlık Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1995.
- “Şarrišu”, *The Assyrian Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago*, Vol-Part: 16-Ş, Chicago: The Oriental Institute of the University of Chicago, 2004.
- “Şinnaḫ tiri”, *The Assyrian Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago*, Vol-Part: 16-Ş, Chicago: The Oriental Institute of the University of Chicago, 2004.
- Şētu” *The Assyrian Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago*, Vol-Part: 16-Ş, Chicago: The Oriental Institute of the University of Chicago, 2004.
- “Şītu”, *The Assyrian Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago*, Vol-Part: 16-Ş, Chicago: The Oriental Institute of the University of Chicago, 2004.
- “Şadānu”, *The Assyrian Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago*, Vol-Part: 17-Ş/I, İkinci basım, Chicago: The Oriental Institute of the University of Chicago, 2004.
- Öngel, Gülnur. “Denizli Halk Hekimliğinde Ocaklar”, Yayınlanmamış Uzmanlık Tezi, Pamukkale Üniversitesi, 1997.
- Özkan, Süleyman. “Jean Bottéro, Gılgamış Destanı; Ölmek İstemeyen Büyük İnsan, Çeviren Orhan Suda, 298 sayfa, İstanbul 2005, Yapı Kredi Yayınları 2211 (ISBN 975-08-0961-0)”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt-Sayı: XX-2, 2005, ss. 171-172.
- Perrin, Michel. *Şamanizm*, Çeviren: Bülent Arıbaş, İkinci basım, İstanbul: İletişim Yayıncılık, 2003.
- Rauf, Michael. *Atlaslı Büyük Uygarlıklar Ansklopedisi: Mezopotamya ve Eski Yakındoğu*, Çeviren: Zülal Kılıç, Vol: 9, İstanbul: İletişim Yayınları, 1996.

- Salin, Silvia. “ ‘Stinging Pain’ in Assyro-Babylonian Medical Text: Some Considerations”, *Le Journal des Médecines Cunéiformes*, No: 29, 2017, pp. 35-48.
- Sayılı, Aydın. *Mısırlılarda ve Mezopotamyalılarda Matematik, Astronomi ve Tıp*, Üçüncü basım, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991.
- Scurlock, JoAnn. *Sourcebook for Ancient Mesopotamian Medicine*, Atlanta: Society of Biblical Literature Press, 2014.
- Scurlock, JoAnn and Andersen, Burton R. “Infectious Diseases”, *Diagnoses in Assyrian and Babylonian Medicine: Ancient Sources, Translations, and Modern Medical Analyses*, Urbana: University of Illinois Press, 2005.
- Stol, Marten. “Blindness and Night-Blindness in Akkadian”, *Journal of Near Eastern Studies*, Vol-No: 45-4, October 1986, pp. 295-299.
- Taş, İlknur. “Hititli Kadın Şifacılar – Şifalandırma Çalışmaları ve Bunların Birleştirici Coğrafya ve Jeokültürel Bellek esasında Anadolu Kültüründeki Yansımaları”, *İstanbul Üniversitesi Kadın Araştırmaları Dergisi*, 2017/I I, ss. 48-60.
- Thompson, R. Campbel. “Assyrian Prescriptions for Treating Bruises or Swellings”, *The American Journal of Semitic Languages and Literatures*, Vol-No: 47-1, October 1930, pp. 1-25.
- Thomsen, Marie-Louise. “The Evil Eye in Mesopotamia”, *Journal of Near Eastern Studies*, Vol. 51, No. 1, January, 1992, pp. 19-32.
- Tosun, Mebrure ve Yalvaç, Kadriye. *Sümer, Babil, Assur Kanunları ve Ammi-Şaduqa Fermanı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1975.
- Townend, B. R. “An Assyrian Dental Diagnosis”, *Iraq*, Vol: 5, 1938, pp. 82-84.
- Uzluk, Feridun N. *Genel Tıp Tarihi I*, Ankara: Güzel İstanbul Matbaası, 1958.
- Ünal, Ahmet. “Falcılık ve Kehanet”, Meltem Doğan-Alparslan, Metin Alparslan (Ed.), *Hititler Bir Anadolu İmparatorluğu*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2013.
- Wasserman, Nathan. “An Old-Babylonian Medical Text Against The Kurārum Disease”, *Revue d'Assyriologie et d'archéologie orientale*, Vol-No: 90-1, 1996, pp. 1-5.
- Wilson, Kinnier J. V. “The Sāmānu Disease in Babylonian Medicine”, *Journal of Near Eastern Studies*, Vol-No: 53-2, April, 1994, pp. 111-115.

ELEKTRONİK KAYNAKÇA

- Abakay, Mehmet A. “Epiglottit Nedir?”, <http://www.tkbbv.org.tr/menu/192/epiglottit-nedir-op-dr-mehmet-akif-abakay> [23 Nisan 2019].
- “Anne Öpücüğü ile Gelen Mucize”, *Haber Türk Gazetesi*, (22 Temmuz 2012), <https://www.haberturk.com/dunya/haber/760822-anne-opucugu-ile-gelen-mucize> [20 Aralık 2018].

- “Babil”, <https://gir.im/https://tr.wikipedia.org/wiki/Babil> [09 Aralık 2017].
- “B14221 Nolu Tablet”, <https://www.penn.museum/collections/object/218008> [10 Kasım 2017].
- Çizikci, Semih Y. “Sümer ve Akad Mitolojisi”, http://www.academia.edu/17949092/S%C3%BCmer_Mitolojisi [28 Temmuz 2018].
- “Drog nedir?”, <https://acikders.ankara.edu.tr/mod/resource/view.php?id=3979> [09 Aralık 2017].
- “Epic of Gilgamesh”, https://gir.im/https://en.wikipedia.org/wiki/Epic_of_Gilgamesh [02 Kasım 2017].
- “Hattuşa”, <https://gir.im/https://tr.wikipedia.org/wiki/Hattu%C5%9Fa%C5%9F> [09 Aralık 2017].
- “Isin”, <https://gir.im/https://en.wikipedia.org/wiki/Isin> [09 Aralık 2017].
- Koch, Ulla. “The Āšipu- Healer and Diviner?”, https://www.academia.edu/591778/The_Ashipu_-_Healer_and_Diviner [10 Haziran 2018].
- “Library of Ashurbanipal”, https://gir.im/https://en.wikipedia.org/wiki/Library_of_Ashurbanipal [02 Kasım 2017].
- “Medical Tablet”, <https://www.penn.museum/collections/object/218008> [10 Kasım 2017].
- “Medical Texts”, http://cdli.ox.ac.uk/wiki/doku.php?id=medical_texts [20 Aralık 2017].
- “Misetom”, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&view=bts&kategori1=veritbn&kelimesec=230060 [30 Ocak 2018].
- “Nippur”, <https://gir.im/https://en.wikipedia.org/wiki/Nippur> [09 Aralık 2017].
- “Prosopography”, <https://gir.im/https://en.wikipedia.org/wiki/Prosopography> [10 Kasım 2017].
- “Susa”, <https://gir.im/https://en.wikipedia.org/wiki/Susa> [09 Aralık 2017]. “Tıbbın Sembolü Olarak Neden Yılan Figürü Kullanılır?”, <http://doktorlarsitesi.net/2017/08/17/tibbin-sembolu-olarak-yilan-figuru-kullanilir/> [19 Ağustos 2017].
- Türk Dil Kurumu. “Ocak-ğı”, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5c1a9a3cb66134.31329663 [12 Aralık 2018].

E-MAİL BAĞLANTISI

“*a ritually unclean woman*” çevirisi için Jeanette C. Fincke ile 23 Kasım 2018 tarihli görüşme.

KAYNAK KİŞİLER

Afet Hanım (Ardahan)

Ahmet ve Neriman Daşkiran (Manisa/Salihli)

Arzu Alper (Uşak/Ulubey)

Döndü Bozkurt (Uşak/Ulubey)

Dudu Yılmaz (Kütahya/Simav)

Elif ve Hulusi Çakmak (Uşak)

Elif Karabulut (Uşak)

Elif Hanım (Muğla/Yatağan)

Erdiñç Lukumci (Artvin/Hopa)

Eşe Özgün (Uşak/Karahallı)

Fatma Özdemir (Uşak)

Fatma Türkkkan (Uşak/Ulubey)

Fehmi ve Gülten Kabaosmanoğlu (Artvin/Kemalpaşa)

Feriştah Ceylan (Muğla)

Gülay Türkkkan (Uşak)

Gülnaz Korkmaz (Muğla/Marmaris)

Hacer Salman (Uşak/Ulubey)

Halime Türkkalesi (Uşak/Kışla Köyü)

Halime Türkkalesi (Uşak/Omurca Köyü)

Hatice Hanım (Rize)

Hatice Özcan (Uşak/Ulubey)

Hatice Özdemir (Uşak)

Havvaana Çelik (Muğla/Bozburun)

Medine Ayaz (Manisa/Salihli)

Memnune Algür (Artvin/Hopa)

Mine Eltutulmaz (İstanbul)

Muradiye Demirkaya (Uşak/Karahallı)

Müşerref Kılıç (Manisa/Salihli)

Nurten Sunal (Uşak)

Oya Hanım (İstanbul)

Saliha Acar (Mardin)

Semra Arslantürk (Uşak/Ulubey)

Sevgi Hanım (Muğla/Ortaca)

Şadiye Tekin (Uşak/Karahallı)

